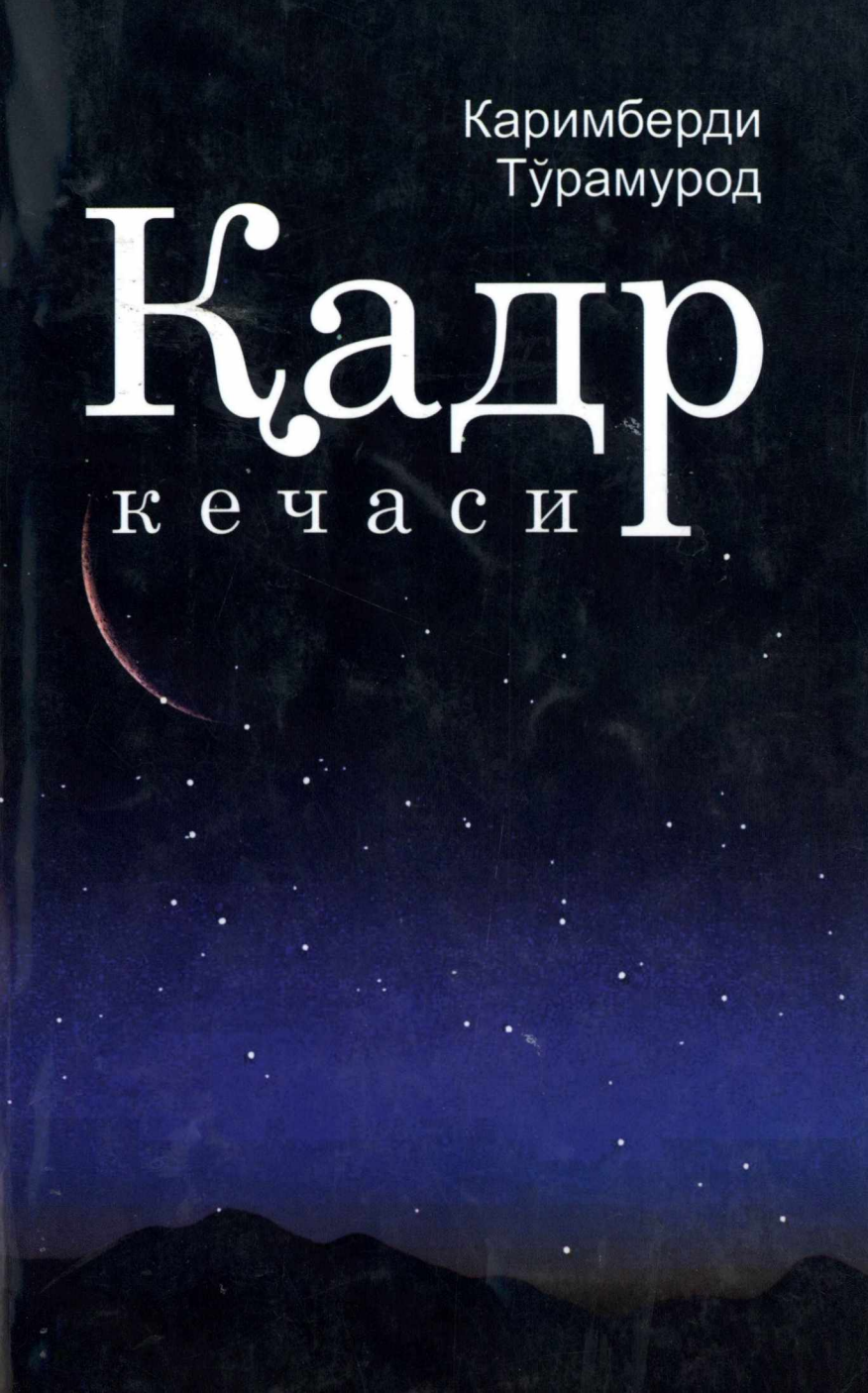

Каримберди
Тўрамурад

Қадр

к е ч а с и

84(513)
Т 97

Каримберди Тўрамурад

Каср кечаси

Ҳикоялар

4

Nizomiy nomli
T D F U
kutubxonasi

931293

«HILOL-NASHR»
ТОШКЕНТ
2015

УЎК 821.512.133-32

КБК.86.38

Т 98

Азиз китобхон, Сиз муаллифни «Жийда гули» теле-сериали, «Биринчи муҳаббат» радиофильми ва қатор ҳикоялар орқали яхши танийсиз. Ушбу тўпламга шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратларига бағишланган ҳикоя ва хотиралар ҳам киритилганки, ўқиб, руҳий оламингизни бойитиб оласиз.

Т 98

Каримберди Тўрамурад

Қадр кечаси – Т.: «Hilol-nashr», 2015.

УЎК 821.512.133-32

КБК 86.38

ISBN 978-9943-4450-8-6

© Каримберди Тўрамурад
© «Hilol-Nashr» нашриёти

РУҲИЙ ОЛАМ ҲИКОЯЛАРИ

Ҳикоянавислик адабиётимизда кичик жанрлар сирасига киради. Кичик бўлса ҳам энг оммабоп, энг жозибали, энг ўқувчилари кўп жанр. Бирон-бир даврада кимдир: «Келинглари, сизларга бир воқеани ҳикоя қилиб берай» деса бас, ортиқча гап-сўзлар тўхтайдилар, даврага жимлик чўкади. Вужудлар кулоққа айланиб, фикрлар, туйғулар, ҳайратлар бир нуқтага қаратилади. Ўша оҳанрабо нуқта нима? Биргина «ҳикоя» деган сўз. Айтинг-айтинг ўша ҳикоя «ҳикоя» деган сўзга узукка кўздек бўлиб тушсин-да. «Таъсирли ҳикоя экан», «Ибратли ҳикоя экан» деган кайфият уйғотсин-да. Тилдан-тилга кўчиб юра бошласин-да. Аксинча бўлса-чи? «Ҳикоя» бечора бир чеккада мунғайиб қолиши турган гап. Бу жанр осмондаги элас-элас кўзга ташланадиган митти юлдузларни эслатади. Ҳа, ёрқин юлдузларни ҳамма ҳам кўра олади. Аммо миттиларини-чи? Уларни ҳам тадқиқ этувчилари, ёрқин юлдузлардек парпиратувчилари бор. Бу митти жанр ўзига муҳаббат қўйганларни шундай улуғлайдики, номларини энг катта ҳарфлар билан ёзадиган қилиб қўяди. Ҳалқимиз севган ёзувчилар Абдулла Қаҳҳор, Ҳаким Назир, Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимов, Фарҳод Мусажонлар шулар жумласидандир.

Каримберди ҳам ана шундай ижодкорлар сирасига киради. У бугунги кунда қанчалик танилган бўлса, ажойиб ҳикоялари туфайлидир. Унинг қаҳрамонлари сиз билан биз ҳар куни кўриб юрган оддий кишилар. Ораларида иймонлиси ҳам, иймонсизиси ҳам, марди ҳам, номарди ҳам, ўғриси ҳам, қароқчиси ҳам, саҳийси ҳам,

хасиси ҳам бор. Қаҳрамонларининг аҳду қарорлари оддий, аммо ишонарли, сўзлари тўпори, аммо мантиқли, қарашлари шунчаки, аммо моҳияти залворли. Яратган эгам бандасининг кўзига ҳамма нарсани оддийгина қилиб кўрсатиб қўйган. Укамизнинг нияти ўша оддийликни бошқаларга ҳам кўрсата олиш. Пировард яхшилик ғалабаси, тўғрилиқ ғалабаси, иймон ғалабасидир! Пировард ёмонлик инқироzi, эгрилик инқироzi, иймонсизлик инқироzидир! Унинг шундай ҳикоялари борки, кўлами қиссаларга татийди. Биргина «Жийда гули» ҳикоясини олинг. У бутун бошли телесериал бўлди. Халқимиз қайта-қайта томоша қилиб тўймапти. «Ҳидоят» номли юз эллик саҳифали қиссаси эса бутун бир романининг руҳи ва кўламини беради.

Ижодкорнинг мақсади жаннатмакон юртимизнинг бутуни ва эртаси билан яшаётган ватандошларимизнинг руҳий юксалишлари, қалб эврилишлари ҳақида бўлгач, фазилатли шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари ҳам у кишининг ижодига беътибор бўлмаганлар, асарларини матбуот саҳифаларидан ўқиб борганлар. Қачонки юзма-юз учрашганларида: «Э-э, ўша йигит сизмисиз? Биз ҳақимизда... бутун бошли қисса ёзибсиз, ўқидим, радиофильмини ҳам эшитдим... жуда манзур бўлди. Сиздан миннатдормиз», деганлар.

Ушбу тўпламдан ҳазрат ҳақидаги ҳикоялар ҳам ўрин олганким, мазкурларни ўқиб, маънавий оламингизни бойитиб, муаллифдан миннатдор бўласиз деган умидда:

Эркин Малик

МУҚАДДИМА

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ.

Бизни мусулмонлардан қилиб яратган, ақл берган, Ўзини танитган, ичимиздан улуғ олимларни чиқариб, уларга эргаштириб қўйган Аллоҳимга ҳамду саноларимиз бўлсин! Раҳнамомиз, мураббийимиз, муаллимимиз, шафоатчимиз бўлган, икки олам сарвари Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламга беҳисоб салаватларимиз бўлсин!

Жудолик оғир бўлди. Мусибат улкан бўлди. Устозимиз, пиримиз, йўлбошчимиз Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфдан айрилиб қолдик. Биргина биз эмас, бутун дунё мусулмонлари мотамга чўмди. Ҳазратимиз Муҳаммад алайҳиссалом умматларининг чинакам устози эдилар.

Ушбу айрилиқ сабаб «Устоз отангдан улуғ» деган мақолни танамда ҳис қилдим. Отам вафот этганида куйган эдим, кўнган эдим. Ҳазратим дунёдан ўтдилар. Куйдим, аммо кўнишим қийин бўляпти.

Жудоликнинг ўнинчи куни ташриф буюрган устозим Тоҳир Малик: «Фақат йиғлаш билан Ҳазратимизнинг руҳлари шод бўлмайди. Сиз ижодкорсиз, у кишининг руҳларини муносиб ёд қилинг, аввало у кишига манзур бўлган китобингизни нашрга тайёрланг, қолаверса, сиз Шайхурраис билан кўп суҳбатлашгансиз, хотираларингизни ёзинг», дедилар. Устозимнинг ўғитига амал қилиб, қўлга қалам олдим...

Ҳазратимни халқимиз учун оғир бўлган саксонинчи йилларнинг охирида, миллат, уммат, эл-улус қайғуси билан ёниб майдонга чиққан пайтларида таниганман. Ўша пайтдаги воқеаларга гувоҳ бўлганман, ўша воқеаларнинг ичида яшаганман. Ўша алғов-далғовли замонда Ҳазратимнинг ҳар бир чиқишлари, оташин нутқлари катта бир воқеа бўларди. Ҳазратимнинг ўша даврдаги собиқ

Иттифокнинг номдор марказий нашрларида, эндигина ўз сўзини айтишни бошлаган «Мулоқот», «Ёшлик» каби журналларда, «Адабиёт ва санъат» газеталарида чиқишлари том маънода момақалдирокнинг гумбурлаши эди.

Ҳазратимнинг ўша пайтларда чоп этилган «Иймон», «Поклик иймондандир», «Шоядки тақводор бўлсак» номли китоблари кўп ўқиганимиздан титилиб кетганди. Кейинчалик «Тафсири Ҳилол»нинг 30-порасидан бошлаб, бир неча пораси алоҳида китоб шаклида чоп этилиши ёмғирга ташна бўлиб ётган қакрок ерга қуйилган оби ҳаёт бўлганди. Ҳазратимнинг ҳар бир ёзган китоблари умматнинг дастуруламалига айланиб қолаверди...

Дунё тан олган барча олимлар каби, Ҳазратимнинг тақдирларида ҳам бор экан, ҳижратда бўлдилар.

Ўша йиллари «Биринчи муҳаббатим» номли бир қисса ёздим. Ҳазратимга, элнинг ардоғида бўлган ҳофиз Шерали Жўраевнинг беқиёс санъатига бўлган муҳаббатим акс этган бу қиссада Афғонистондаги урушда катнашиб, асирликка тушиб қолган йигитнинг тақдири ҳикоя қилинади. Қиссада ўша йигит ва яна ўттиздан ортиқ йигитларни афғон мужоҳидлари бошлиқлари билан музокара олиб борган Ҳазратимиз улардан шўроларга тушган асирларга алмаштириб олганликлари ҳам тасвирланади. Бу қисса бир нечта газеталарда чоп қилинди. «Машъал» радиоканалида радиофильм қилиниб, такрор-такрор эшиттирилди.

Ҳазратим ҳижратдан қайтганларидан сўнг мен устозим Тоҳир Маликдан илтимос қилдим ва у киши мени дуо олгани Ҳазратимникига олиб бордилар. «Бу йигит шогирдим», деб исми шарифимни айтишлари билан Ҳазратим: «Э-э, ўша йигит сизмисиз? – деб бағирларига босдилар ва: – Биз ҳақимизда биров бир сатр ҳам ёзмай қўйган йилларда бутун бошли қисса ёзибсиз, ўқидим, радиофильмини ҳам эшитдим, менга олиб боришди. Жуда манзур бўлди. Сиздан миннатдормиз. Қачон Тош-

кентга келсангиз, албатта келинг, эшигимиз сиз учун доимо очик. Бугундан бошлаб сиз билан устоз-шогирдмиз», дедилар.

Бу устоз-шогирдлик самарали давом этди. Газетамизда «Шайх ҳазратдан сабоқлар» номли рухна ташкил қилдик. Муттасил равишда Ҳазратимнинг дин, иймон, одоб-ахлоққа доир суҳбатларини эълон қилиб бордик. Таҳририятимизга мамлакатимизнинг турли шаҳар ва қишлоқларидан, ҳатто қўшни мамлакатларнинг мусулмонларидан минглаб саволлар кела бошлади. Мен бу саволларни ойда бир-икки марта тўплаб, Ҳазратимнинг ҳузурларига борар, диктофонни ёқиб қўйиб, саволларни ўқиб берардим. Ҳазратим саволларга шу оннинг ўзидаёқ мукаммал ва батафсил жавоб берардилар. Мен бу савол-жавобларни газета саҳифаларига жойлаштираддим. Ўзимнинг ҳам, газетхонларнинг ҳам диний, маърифий билимимиз кун сайин тобланиб борди.

Ҳазратим Самарқанд вилоятига ташриф буюрсалар, аксарият ҳолларда ҳамроҳлик қилардим ва кишиларнинг Ҳазратимга муҳаббатлари, ихлослари чексизлигига кўп маротабалаб гувоҳ бўлардим. Тўй бўладими, маърака бўладими, Ҳазратимнинг суҳбатлари асосан илмий бўлар, тўпланганлар бу суҳбатлардан ўзларига албатта ибрат, намуна олардилар.

Замонадан доимо бир қадам олдинда юрган Ҳазратим кишиларга интернет орқали ҳам маърифат тарқатиш, уларнинг саводини оширишга эришдилар. Бир неча сайтлар ташкил қилдиларки, улардан фойдаланувчилар сони кун сайин ортиб борди. Улар ўзларини қизиқтирган ҳар қандай саволларга бу сайтлардан жавоб топа олдилар.

2007 йилда Халқаро Ислом ташкилоти томонидан «Тошкент – Ислом маданияти пойтахти», деб эълон қилинди. Шу муносабат билан Ҳазратимиз «Ислом.уз» сайтида «Диёнат пойтахти» деб номланган ижодий танлов эълон қилдилар. Мен ҳам ушбу танловда ўз ҳикоя-

ларим билан қатнашиб, танлов ғолиби бўлдим. Бу мен учун катта бахт эди. Ҳазратим ҳадя қилган тўн энг табаррук ёдгорлик, «Тафсири Ҳилол»нинг олти жилдлик тўлиқ нусхаси эса ҳаётимда дастуруламал бўлиб қолди.

Қўлингиздаги китобга ўша пайтларда тартиб берган эдим. Унга Ҳазратимнинг ҳаётлари, инсонларга кўрсатган ибратларига оид ҳикоялар, у зотнинг суҳбатларидан илҳомланиб ёзилган ҳикоялар киритилган эди. Мен бу китобни Ҳазратимнинг сўзбошилари билан чоп этилишини орзу қилардим. Бу истагимни билдирганимда у киши: «Бир кишининг китобига сўзбоши ёзиб бергандим, ёзувчилар қўлларида китоб билан эшик олдида саф тортадиган бўлиб қолишди. Сизнинг китобингиз маъқул, аммо сўзбоши ёзсам, ҳалиги аҳвол яна такрорланади, бироз шошмай туринг-чи», дедилар. Мен-ку шошмадим, аммо войким, ажал шошди...

Ҳазратимиз, шайхларнинг раиси, устозларнинг устози Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф раҳматуллоҳи алайҳдан қолган уммон янглиғ меросни ўрганиб, энг муҳими, унга амал қилиб, покиза умр кечириш, Аллоҳнинг ризолигини топиш, Ҳазратимга рўбарў бўлганда ёруғ юз билан дийдорлашиш барчамизга насиб бўлсин!

Китобни ўқиганлар Ҳазратимизнинг ҳақларига дуо қилсинлар!

Аллоҳим! Ҳазратимни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга қўшни қилгин!

ҚЎШИҚ

Афгон уруши қатнашчиларига бағишлайман

1.

Ургутга Ҳофиз келармиш.

Муҳаммаднинг баданида чумолилар юриб ўтгандек бўлди.

«Миш-мишдир? Катта-катта шаҳарлар туриб, ҳатто Самарқанд қолиб, бизнинг Ургутда Ҳофиз концерт берармиди? Ҳа, миш-мишдир? Одамлар ҳам қизиқ-да. «Боласи йўқ эмиш», дейишарди, ўғиллари, қизлари бор экан. «Онаси Маккада ўлибди», дейишганди, тўқсонга яқинлашган онаси тирик экан, соппа-соғмиш. Ҳофизнинг ўзи ҳақида ҳам неча бор ўлди деб, қамалди деб гап тарқатишди, ҳаммаси ёлғон бўлиб чиқди. Йўқ. Ургутга келмайди. Бари миш-миш».

Муҳаммад эрталаб туриб, Ургутга жўнади.

«Ё, қудратингдан! Рост экан! Наҳотки?! Наҳотки, Ҳофизнинг ўзини кўрсам? Ўз оғзидан қўшиқларини эшитсам? Балки, ўнг келиб қолса, қўлларини сиқиб кўришиш ҳам насиб қилиб қолар!»

Иккита чипта олди.

«Хотинниям опкеламан. Бир кўриб қўйсин артистнинг зўрини».

Хотини роса вайсади.

«Иккита чиптанинг пулига бир қоп ун берармиш. Тавба! Бу ҳали билмайди-да бир қоп уннинг пулига кимни кўришини».

Ёнбошлаб олиб, чой хўплар экан, Ҳофизни қандай танигани худди кинодай кўз олдидан ўта бошлади.

Ўшанда шом кираётган пайт эди. Унинг тасаввурида ботаётган куёш ҳам, осмон ҳам, теварак атроф ҳам кип-қизил қонга бўялган эди. Унинг ўзи ҳам қонга беланган, чап оёғининг тиззасидан пастда ярим қаричча суяк осилиб қолган, ундан шовуллаб қон оқарди. Ўзини гоҳ билиб, гоҳ билмаётган Муҳаммад машинаси минадан портлаб, йигирма метрча нарига учиб кетганини, душманлар чапдаги бутазор ичидан ўқ ёғдирганларини, ҳамроҳлари БТРга чошиб ўтишганини, кимдир «Муҳаммад қолди, уни олиш керак!» деганида лейтенантнинг русчалаб сўкинганини ва «Уни деб ҳаммамиз қирилиб кетамиз, кетдик!» деганини, БТР узоқлаб кетганини зўрға эслади. Кўйлагини йиртиб, ярадор оёғини тиззасининг юқорисидан сиқиб боғлади-ю, яна ҳушини йўқотди.

Хушига келганда тун чўккан, атроф сокин, осмонда юлдузлар пайдо бўла бошлаган эди.

Қаердандир кўшиқ эшитиларди: «Биринчи муҳаббатим».

Хофиз авж пардаларда нола қиларди:

*Йўлин йўқотса одам, муҳаббатга суянгай,
Чорасиз қотса одам, муҳаббатга суянгай,
Гуссага ботса одам, муҳаббатга суянгай,
Мен кимга суянгайман, биринчи муҳаббатим,
Фақат эслаб йиғлайман, биринчи муҳаббатим...*

«Фаррухларнинг уйидан келаётган бўлса керак. Дадаси Хофизни яхши кўради. Магнитофонларини доим баланд қилиб қўйиб қўяди».

Муҳаммад Фаррухларнинг уйидан минглаб чақирим олисда эканини, бегона юрт, бегона ерларда эканини англамас, кўшиқ эшитилаётган томонга қараб жон-жаҳди билан судраларди.

Кўшиққа етиш эса қийин эди. Машаққат эди...

*Нидо бергил, қайдасан, шарпангга қулоқ тутдим,
Сирли тушлар кўриб ман, бор дунёни унутдим.*

Судрала-судрала кўшиққа етганида «Фаррухжон!» деб чақирди-ю, хушидан кетди. Кўшиқни тинглаб ўтирганлар Муҳаммадни кўриб, шошиб қолишди. Улар нукул «Шўравий, шўравий», деб чуғурлашишарди. Муҳамамад хушига келганида уни томоша қилаётган ўттиз-қирққа яқин болалар ва қариялар, юзини беркитган аёлларни кўрди.

Бу афғонларнинг ўзбеклар яшайдиган Сарбозор деган қишлоғи, ҳовли эса қишлоқ оқсоқоли Абдурауф исмли ёши олтмишларга борган бир кишининг ҳовлиси эди.

Саҳарга яқин Муҳаммадни кўргани уч киши келди.

Муҳаммад уларнинг кийимлариданоқ дарров кимлигини билди. Отишмаларда кўп кўрган уларни.

«Душманлар».

Уларнинг каттаси бўлса керак, салла ўраган серсоқол киши қолганлари билан узоқ мунозара қилгач, Муҳаммадни яна бир бор бошидан оёғигача кузатиб чиқди ва деди:

– Мажруҳ будааст. Ки мебардорад?

– Даркор нест. Даф шавад! – дея ижирғанди ёшроғи.

Каттаси ўгирилиб, қирқ ёшлардаги шеригининг қулоғига нимадир деди-ю, чиқиб кета бошлади. Буниси юзига фотиҳа тортди ва белидаги қўш тигли пичоғини суғуриб, Муҳаммаднинг тепасига келди.

«Кўйдаи сўйилиб кетар эканман-да. Эй, Худо, ўзинг сақла!»

Муҳаммад дир-дир титрай бошлади:

– Ла илаҳа иллаллоҳ!

– Ту аз кужо, эй шўравий? – сўради жаллод.

– Аз Самарқанд.

– Номат чист?

– Муҳаммад.

Унинг исмини эшитган, дарвозага яқинлашиб қолган душманларнинг каттаси «Биист!» деб бақирди. Жаллоднинг қўли ҳавода тўхтади. Катта шерикларига нималардир деди. Муҳаммаднинг бошига келиб, унинг исмини кўшиб, баланд-баланд гапирди-ю, оқсоқолни чақириб, унга топшириқлар берди ва ҳаммалари чиқиб кетишди.

– Отинг Муҳаммад бўганга Аллога шукре қил! – деди Абдурауф оқсоқол, – Боз шукуре қилки, бу келган Ҳожихон эшон, Муҳаммад алайҳиссаломнинг авлоди, қорий. Сан бачага исмингни хурматидан раҳме қилде.

– Худога шукр! – ингради Муҳаммад.

– Боз айтдики, табиб юборадилар, у сани оёгингни даволайди.

– Кейин-чи? – сўради Муҳаммад.

– Сани бизди бачаларга алмаш қиладилар.

Табиб деганлари тушда келди. У Муҳаммаднинг оёгини тиззасидан кесиб ташлади ва маҳкам боғлаб қўйди.

Табиб бир ойдан зиёд Муҳаммаддан хабар олиб турди. У ўз ишини пухта қилар, асбоб-ускуналари ҳам жуда замонавий, бари чет элники эди. Муҳаммад бир марталик шприцларни ҳам илк бор шу ерда кўрди. Табиб ҳеч ҳам гапирмас эди. Охирги келишида Муҳаммадга қўлтиктаёқлар олиб келди. Уни юришга имо қилди. Беш-олти қадам қўйган Муҳаммаднинг елкасига қоқиб, ёт тилда бир нималар деди. Охирида «О'кей», деб чиқиб кетди.

Орадан олти ой ўтди. Муҳаммад қишлоқнинг пастубаландини ҳам ўрганиб олди. Кундузлари уни ташқарига чиқаришмаса-да, шомдан кейин Абдурауф аканинг ўн ёшли ўғли Абдуқодир билан қишлоқни айланиб келишга рухсат беришарди. Абдурауф ака Муҳаммадга намоз ўқишни ҳам тўлиқ ўргатган, ҳатто жума кунлари ўзи билан бирга масжидга ҳам олиб чиқарди. Аммо

қишлоққа совет солдатлари келган вақтларда уни жуда эҳтиёт қилиб беркитишарди.

Кўпинча ўрис зобитлар келиб, қурооллар, ўқ-дорилар, озиқ-овқатларни Абдурауфга сотиб кетишар, қурол-аслаҳалар дарҳол тоққа жўнатилар, ўрнига наша, Америка пуллари олиб келинарни.

Оқсоқол совет зобитлари учун ҳам, уларнинг тарафдорлари бўлган «Афғон коммунистлари» деб аталмиш Афғон армияси командирлари учун ҳам, уларнинг душманлари бўлмиш жангарилар, уларнинг бошлиқлари — «дала командирлари» учун ҳам ҳурматли киши эди.

Бир қозондан овқат ейдиган Абдурауфнинг ўттиздан ортиқ яқинлари эса қашшоқ мамлакатда хорлик билмай, умргузаронлик қилишарди. Оиланинг тўнғич ўғиллари муайян кечаларда йиғилишарди. Қизиғи шундаки, уларнинг орасида ҳар учала тарафда туриб, жанг олиб бораётганлари ҳам бор эди. Абдурауф ака бирортасининг мутлақ тарафдори эмасди. «Бари бир гўр, бари давлатталаш, амалталаш. Манга ким бўлса бўлсин, тинчлик бўлсин! Мардум дон эксин, ишласин, савдо қилсин! Бу не кўргуликки, бир бачам сизларга ишлайди, бири Дўстумга, бири тоққа («жангари» демоқчи), боз битта кичиги Покистон ўтиб кетди. Ҳамма сарсон», дерди оқсоқол.

Абдурауф ака қизиқ табиатли киши эди. Бир тарафдан ўта диндор, қаттиққўл, шариат қоидаларига қатъий амал қилишларини талаб қиладиган киши бўлса, бир тарафдан Ватанни, миллатини жуда севувчи киши эди. Унинг шеъриятга, санъатга ошуфталиги замоннинг шунча талотўпларида йўқолмаган, Ҳазрат Навоийнинг, Мирзо Бобурнинг, Шоҳ Машрабнинг кўплаб ғазалларини ёд билар, чиройли қироат билан ўқир, ўзи ҳам ғазаллар ёзар, ўзбекча-ю, форсча аралаштириб, ўзига хос ҳазин овозда ўқир эди. Магнитофон эса кечасиё-кундузи деярли тинмай ишлар, Абдурауф ака нукул Ҳофизни тинглар эди.

Муҳаммад ҳарбий хизматгача Ҳофизнинг уч-тўрт ашуласини эшитган, у ҳам тенгдошлари қатори энди чиққан ёшларни кўпроқ эшитар эди. Ўтган ярим йил давомида у Ҳофизнинг мингдан ортиқ ашуласини такрор-такрор эшитди. Шунча кўшиғи борлигини ҳам шунда билди. Кўплари ёд бўлиб кетди Муҳаммадга. Абдурауф ака бомдод намозидан кейин Ҳофизнинг мумтоз ашулаларини баланд овозда кўяр, кишлоқ аҳли «Қаро кўзум», «Муножот», «Куйгай», «Ўландан сўр» каби ашулалар билан уйғонар эди. Абдурауф акада Ҳофизнинг элликдан ортиқ аудиокассеталари бўлиб, уларда Ҳофизнинг илк айтган кўшиқларидан тортиб, энг янги ашулаларигача бор эди.

– Буларни қандай йиққансиз, Мулла тоға? – сўрайди Муҳаммад. (У Абдурауф акани шундай атарди.)

– Э-э, Расулжон, бачам (у Муҳаммадни исми билан чақирмас, «Исмингиз улуғ исм, алоҳида айтиб бўлмайди», дерди), бу бир ҳавас. Ишқимиз шу Ҳофизга тушган. Кассетларини Ватандан оламан (Унинг боболари фарғоналик бўлиб, ҳали-ҳануз Ўзбекистонни Ватан деб атарди). Урушдан олдин Ватанга борганларга айтиб опкелтирардим. Ҳозир сизди зобитларга айтаман, топиб келишади. Электр бўганга кўрсатайдим. Кўп-кўп видеокассетлариям бор манга. Бундақа Ҳофиз дунёга бошқа келмайди. Бизга бири бор эди, умри қисқа бўлди. Аҳмади Зоҳир эди. Ҳофиздан уни бўйи келаде. Қулок солинг!

Магнитафондан Ҳофизнинг дардга тўла овози янгради:

*Ҳижрон ҳоким бу дунё асли бир кам яралган,
Наҳот бир муҳаббатга минг бир ҳакам яралган?
Бахт ярим, қайғу ярим, айт, не бекам яралган,
Наҳотки эзгуликнинг кўзлари нам яралган?*

Муҳаммад қишлоқда яшаётганига саккиз ой бўлди. Ҳалигача ўша саккиз ойни асирликда ё тутқунликда деб тилга олмас, «Қишлоқда» ёки оддийгина қилиб, «Сарбозорда», деб қўя қоларди. У ерда ўтказган умрига ҳам унчалик ачинмасди. Ҳатто баъзан миннатдор бўлиб эсларди:

«Шукрки, ўн саккиз йилда танимаган Холиқимни мана шу саккиз ойда таниганман. Ҳидоят йўлига кириб, ўшандан бери ибодатдаман. Ўша қишлоқда санъатни тушундим. Ҳофизни таниб, кўшиқларига ошно бўлдим. Абдурауф акадек яхшиларга йўлиқдим. Сарбозорда иккинчи марта туғилганман!»

Муҳаммад қишлоққа анча эл бўлиб қолганди. Уни деярли назорат қилишмас, Муҳаммаднинг ҳам бирор ёққа қараб қочишга рағбати йўқ эди.

«Кўлтиқтаёқларим билан қаергача борардим?» деб қўярди ўзига ўзи.

Қишлоқ аҳли ҳам у билан илиқ саломлашишар, баъзан ҳамдардлик билдиришар, кези келганда ҳазил-хузул қилиб, кўнглини кўтаришарди. Абдурауф аканинг ва оила аъзоларининг самимий муносабатлари важида қишлоқдагилар ҳам Муҳаммадга Абдурауф ака хонадонининг аъзоси сифатида муомала қилишарди. Абдурауф ака эса ўн беш ёшли жияни гўзал Оишани Муҳаммадга никоҳлаб бериш пайида эди.

«Бир-бирларингизга муносибсизлар. Пайғамбаримизнинг жуфти-ҳалоллари Оиша онамиз эдилар, сизникиям Оиша бўлсин! Ватанга борсангиз, унда динсизлар сизни ё отади, ё қамайди. Уруш тугасин, кейин ота-оналарингиз билан ҳам топишиб кетарсизлар», дея Муҳаммадни кўндирмоқчи бўлар, Муҳаммад эса Ватанга қайтиб боришдан умидини узмас, турли баҳоналарни рўкач қилиб, уйланишга кўнмас эди.

— Ота-онамнинг розилигисиз уйланмайман!

Муҳаммаднинг охирги баҳонаси шу бўлди.

Буни эшитган Абдурауф ака кўзларига ёш олди. Оғир тин олиб, деди:

– Э-э, Расулжон бачам, ота-она сизга аза очган, жано-ноза ўқиб, ису чироқ қилган. Улар тақдирга тан беришган. Сизни кутишмайдиам.

– Бўлмаган гап! – бақириб юборди Муҳаммад. – Мулла тоға, мени кўндираман деб ёлғон гапирманг!

Ўрнидан турар экан, Абдурауф ака:

– Икки ойдан бери айтишга манга забон йўқ, бачам. Эрта кечга Абдулъазиз келади, гаплашасиз, – деди.

Қобулда, Совет қўшинлари қўмондонлигида таржимон бўлиб ишлайдиган Абдулъазиз отасининг илтимоси билан Муҳаммаднинг уйидагилар ҳақида суриштирган, қўмондонлик Муҳаммаднинг ота-онасига таъзия изҳор қилиб, ўғиллари жангда қаҳрамонларча ҳалок бўлгани, уни ўлимидан сўнг орденга тавсия қилишгани ҳақида ёзишганини аниқлаган, шу хатдан тасдиқланган нусха ҳам олиб қўйган эди. Аскарлар ичидан Муҳаммаднинг қишлоқдошларини излабди, яқинда Қундузга буларнинг қишлоғидан бир йигит хизматга келганини билгач, бориб, у йигитни топиб, Муҳаммадни сўрабди, у эса «Муҳаммад ака Афғонда ҳалок бўлган, қишлоғимиздаги марказий кўча у кишининг номи билан аталади», дебди. Уйидагилар ҳақида сўраган экан, «Отаси, укалари соғ-саломат, аммо онаси Муҳаммад аканинг қирқини берган куни ўлди», дебди.

Бу гапларни эшитган Муҳаммад Абдулъазиз олиб келган хатни ўқиб кўрди. Сўнг Қундуздаги қишлоқдошининг исми-шарифини сўради.

– Раҳимов Хурсандмурод.

«Ҳа, рост экан. Эшпўлат аканинг ўғли, биздан бир синф пастда ўқирди».

Шундан кейин Муҳаммад ҳаммасига ишонди.

У узок йиғлади. Урушни, уни шу урушга юборганларни сўкди. Онасининг ўлимига сабабчи бўлгани учун ўзини лаънатлади.

Абдурауф ака узундан-узок Куръон тиловат қилди. Савобини Муҳаммаднинг онасининг руҳига бағишлади. Чиқиб кетар чоғи Муҳаммаднинг елкасидан кучиб, деди:

– Бачам, бардам бўлинг! Ўйлаб, бир қарорга келарсиз.

Улар чиқиб кетишди. Муҳаммад ўз дарду-изтироблари билан ёлғиз қолди.

Бир пайт ташқаридан кўшиқ эшитилди:

*Мени кутгил ва мен қайтарман,
Фақат кутгил жуда интизор...
Майли укам, синглим, волидам
Аза очсин мен йўқ туфайли.
Кутавериб, сабри тугаган
Ёру-дўстлар, оиналар, майли.
Мени кутгил ва мен қайтарман
Ўлимларни қолдириб доғда,
Иши ўнгдан кепти, десинлар
Кутмаганлар бизни у чоғда.
Мени кутгил!*

«Мен ҳам қайтаман. Ҳар қандай чегараларни бузиб бўлса ҳам уйга қайтаман. Майли, қамасинлар, майли, отсинлар, аввал уйга бораман. Эртагаёқ жўнайман. Эртага хуфтондан кейин жўнайман. Аллоҳга таваккал!»

3.

Муҳаммад жўнай олмади. Шомда Ҳожихон эшон келди. Муҳаммадни олиб кетгани келишганини, катта айирбошлаш бўлишини айтишди.

Абдурауф ака Ҳожихон эшон билан жуда кўп тортишди. Қўллари боғланган Муҳаммад уларнинг баҳси-

♦ Каримберди Тўрамурад ♦ дан деярли ҳеч нарса тушунмас, аммо Абдурауф аканинг оғзидан ўз исмини, Оишанинг исмини эшитгач, гап ўзи ҳақидалигини, Абдурауф ака ўз ниятлари хусусида гапирётганини фаҳмлади. Эшон фақат бош чайқарди.

Бир маҳал Абдурауф ака ўрнидан шарт туриб, ичкари хонадан бир қанча автоматлар, иккита пулемёт, бир белбоғ ўқ кўтариб чикди. Бошини сарак-сарак қилиб кулимсираб турган Ҳожихон эшонга тикилиб турдию, яна кириб кетиб, ичкаридан бир халта пул кўтариб чикди. Ҳаммасини ўртага уйиб, Муҳаммадни кўрсатиб, қаттиқ-қаттиқ гапирди. Ҳожихон эшон унинг елкасини силай-силаи, бир нарсалар деди.

Абдурауф ака норози бўлиб, Муҳаммаднинг олдига келди.

— Сизни Аллоҳ паноҳига олсин, бачам! Ҳожихон ҳеч кўнмади. «Бунни обормасам, бошим кетади», дейди. Катталари сизга қизиқиб қолган эмиш, — деди Абдурауф ака ва Муҳаммадни кучоқлаб видолашди. — Бизлар сизга ямонлик қилмадик, бизларни унутманг! Алвидо, бачам! Аллоҳ ҳофиз!

Муҳаммаднинг кўзларини боғлаб, отга миндиришди. Ўн-ўн икки ёшлардаги бола уни мингаштириб, отни ҳайдаб кетди.

Кўллари, кўзлари боғлиқ Муҳаммад шу тариқа бу қишлоқ билан, унинг тақдирида кўп ўзгаришлар қилган, унга қадрдон бўлиб қолган бу мўъжазгина қишлоқ билан видолашиб борар эди.

Орқадан, Абдурауф — Мулла тоғанинг ҳовлисидан кўшиқ эшитиларди.

Ҳофиз фиғон чекарди:

*Сайдинг қўябер, сайёд, сайёра экан мендек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мендек...*

Икки кеча йўл юришди.

Муҳаммаднинг кўзларини ечишганда аввалига ҳеч нарсани кўролмади. Аста-секин кўзлари ёруғликка ўрганди. Қуёш бир терак бўйи кўтарилган, чор-атроф тоғу-тош эди. Ҳаво тоза, турли тоғ гиёҳларининг ҳиди димоққа уриларди. Нарирокда сойнинг шовуллаб оқиши, сой бўйидаги дарахтлардан турли кушларнинг сайраши эшитиларди. Тинимсиз сайраётган булбулларнинг овозини эшитган одам бу ерларда уруш бўлаётганига сира ишонмасди.

«Нима бало, икки кечада ўзимизнинг Омонқўтон тоғларига опкеб қўйишдими, дейман?»

Йўқ, бу Омонқўтон тоғлари эмасди. Муҳаммад ҳов нарирокда, ёнғоқлар остида иккитадан қилиб боғлаб ташланган, тошлар устида қўл-оёқлари боғлиқ юзтубан ётган «ўзимизникилар»ни кўргач, қаердалигини англаб етди. Қўлтиқтаёқсиз юролмагани учун унинг қўлларини ҳам ечиб қўйишди. Муҳаммад бандиларни айланиб чиқди. Улар элликка яқин эдилар. Ҳеч кимни танимади. Турли миллатга мансуб бу йигитлар ичида мўйлаби энди сабза урганлари ҳам, кўкрагини тўлдириб соқол қўйиб юборганлари ҳам бор эди. Кўпларининг таёқ зарбидан бошлари ёрилган, қон излари қотиб қолган юзлари моматалоқ бўлган эди. Баъзилари кўкарган, шишиб кетган кўзларини зўрға очиб турарди. Кўпларининг кийим бошлари йиртилиб, увадаси чиқиб кетган эди. Баъзилари фақат шимда турар, қўйлаклари йўқ эди. Улар орасида душманлар кийимини кийиб олган, соқол қўйиб, салла ўраган, афтидан кавказлик бўлган икки йигит ҳам бор эди.

Қирларда турган соқчилар «Омаданд-омаданд», деб чувиллаб қолишди. Зобитлар минадиган яп-янги ҳарбий машинада, дала командирлари кийимида бир киши келди. Дарров саф тортишди. Улар ўз тилларида қўмон-

донларини роса олқишладилар. У ҳам буларга нималардир деб хайқирди. Унинг хайқириғини «Аллоҳу акбар! Аллоҳу акбар!» деб бўлиб-бўлиб туришди.

Асирларнинг қўл-оёқларини ечишди, ювиниб, саф тортишларини буюришди.

Қўмондоннинг ёнидаги тўрт йигитдан биттаси саф тортганларга мурожаат қилди:

– Это наш великий полевой командир, генерал Нуриддин Аманяр. Он хочет с вами побеседовать.

Кейин Нуриддин Омонёр деганлари машинада тик туриб, анча гапирди. Ҳалиги йигит русчага ўгириб турди. Шўро давлатининг раҳбари Горбачёвнинг илтимосига кўра, мамлакатдаги энг катта Ислом уламиси, Муфтий Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазрат бу киши билан Покистонда учрашиб, шахсан мурожаат қилганлари, буларда тутқунликда бўлган мусулмон фарзандларини шўроларда асир бўлган «ватанпарвар»ларга алмаштиришга ризолик сўраганини айтди. Омонёр Муфтий ҳазратнинг олимлигини, мусулмон оламида ҳурмати баландлигини ҳисобга олиб, бунга рози бўлганлигини айтди. Таржимон эса ўзидан қўшиб, шундай дедик, алмаштириб олганлари билан буларни узоқ-узоқ муддатга қамашлари аниқ экан, «Балки, отиб ҳам юборишар», деди. Шунинг учун ким Нуриддиннинг армиясида хизмат қилишга рози бўлса, уларнинг ҳаётига кафолат берилишини, маош олишларини, уйланиб, рўзғор қилишлари мумкинлигини айтиб, рози бўлганларнинг олдинга чиқишини сўради. Ҳалиги икки кавказлик йигитлар ва яна икки рус йигити ҳеч ўйланмай олдинга чиқишди. Уларни ажратиб олиб, алоҳида кийим-бош беришди.

– Теперь мусульмане, вперед! – буюрди тилмоч.

Етти-саккиз нафар йигит қолди, қолганлари икки қадам олдинга чиқишди. Ҳалиги етти-саккиз йигитни

тилмоч яна бир бор ўзларига қўшилишга ундади, бўл-маса ўлиб кетишларини айтди. Улар рози бўлишмади. Уларни сой томонга олиб кетишди. Автоматларнинг тарриллашидан хуркиб кетган бир тўп қуш осмонга кўтарилди. Машинадан уч-тўрт қопдаги яп-янги гим-настёркалар, этиклар, бош кийимларни туширишди ва лойиқларини олиб, кийишларини буюришди.

Бирпасда йигитлар асирликда бўлмаган солдатлар-дек кўркам бўлиб қолишди.

Нуриддин Омонёр машинадан тушиб, сафни айла-ниб чиқа бошлади. Унинг ҳар бир асир билан қилган савол-жавобини видеотасвирга олишарди. У ҳар бир асирнинг исми-шарифини, қаерданлигини, мусулмон-ми, мусулмон эмаслигини сўрар, баъзиларидан бирги-на калима сўраса, баъзиларидан бирор сура ё бирор оят ўқишларини ҳам талаб қиларди.

Муҳаммаднинг рўпарасига келганда сал нарида тур-ган Ҳожихон эшонга қараб:

– Ҳамин аст? – деб сўради.

– Оре, – деди Ҳожихон эшон.

Нуриддин Омонёр Муҳаммадга тикилиб турди-да, нималардир деди. Таржимон русчага ўгирди:

– Это всё начал твой отец. Он в Узбекистане бунт поднял.

Таржимонлик қилаётган рус йигити Муҳаммаднинг отаси ўғлининг тириклигини, Нуриддин Омонёрнинг кўлида эканини билиб, ҳарбий кўмондонлар уларни ал-дашганини айтиб, Москвагача борганини, охирида ёр-дам сўраб Муфтий ҳазратга учрашганини айтиб берди. (Абдулазиз ҳамма ҳақиқатни аниқлаган заҳоти ҳақиқий аҳволни баён қилиб, Муҳаммаднинг отасига хат ёзиб, Ватанига қайтаётган бир ургутлик йигитдан махфий жўнатгани тўғрисида камтарлик юзасидан индамаган эди.) Бу катта шов-шувга сабаб бўлганини, шунинг

♦ учун Нуриддин Омонёр ҳам Муҳаммаднинг ўрнига советларда асирда бўлган бир дала командирларини талаб қилганини, шўроларнинг катталари кўп талашиб-тортишганларидан сўнг рози бўлганликларини айтиб, рус йигити Муҳаммаднинг елкасига қоқиб қўйди:

– Молодец твой пахан!

4.

Покистонга яқин бир жойда асирларини алмаштирдилар. Булар икки асирни қўйиб юбордилар, кўприкнинг у тарафидагилар икки афғонни қўйиб юборишди. Шу тахлит алмаштириш Муҳаммаднинг хаёлида бир аср давом этди, гўё. Уни охирида қўйиб юборишди. Уни юришга ундаб, елкасига енгилгина туртган Ҳожихон эшон «Аллоҳ ҳофиз», деб қўйди. Кўзларидан ёш қуйилаётган Муҳаммад унга бош ирғаб қўйди. Қўлтиқтаёқларини дўқ-қиллатиб, кўприкнинг нариги тарафига йўл олди.

Кўприкнинг ўртасида елкалари нақд бир метр келади-ган, қўлларини жун қоплаган, юз-кўзидан важоҳат ёғилиб турган, улкан, девсифат бир одамга рўбарў келди.

«Шу экан-да менга айирбошлашган дала командирлари. Бу «Кинг-конг» ким-у, мен чўлоқ кимман?» ўйлади Муҳаммад.

Девсифат Муҳаммадга ҳеч нима демади. Ўнг қўлининг икки панжасини бош кийимига сал теккизиб қўйди. Унинг саломи ҳам, раҳмати ҳам, хайру-хўши ҳам ана шу бўлди. Аслида бу одам Нуриддин Омонёрга ҳам бундай эҳтиром кўрсатмаган эди. Кўприк охирига борди-ю, шу ерда турган «Жип»га ўтириб, ёввойи овозда бир кичқирди. Сўнг чанг-тўзон кўтариб, ғойиб бўлди.

Муҳаммадни Муфтий ҳазратлари ва бир қанча ҳарбий бошлиқлар кутиб олишди. Муфтий ҳазратларини кўриб, Муҳаммад худди отасини кўргандек бўлди. Юзларидан нур ёғилиб турган бу фариштасифат алломани

кучоқлаб, овозини баралла қўйиб, йиғлаб юборди. Ҳазрат унинг пешонасидан ўпди:

– Йиғламанг, иним! Ҳаммаси ортда қолди. Энди ҳаммаси яхши бўлади, иншааллоҳ! Яратганга шукр, ниятимизга етказди!

Қобулда Муҳаммадни бир ҳафта текширишди. Хизмат қилган қисмидан уни билган аскарлар, зобитларни чақирди. Ўша машъум воқеалар тафсилотларини тиклашди.

Қовун олиб келамиз, деб кетган икки рус йигити кечаси қайтмади. Эрталаб уларни ичак-чавоқлари олиб ташланиб, ичига биттадан қовун тиқиб, қозикқа ўтирғизиб қўйилган ҳолатда топишди. Лейтенантнинг буйруғига кўра, у йигитларнинг аламини қовунлардан олиб, полизни пайҳон қилиб юрганларида Муҳаммад бошқараётган «Урал» минага дучор бўлган эди. Қолганлар БТР га ўтиб, қочиб кетишганини, ярадор Муҳаммадни олишга лейтенант рухсат бермаганини, уни ташлаб кетишганини кўрган аскарлар айтиб беришгач, Муҳаммадга жавоб беришди. Лекин бу гапларни ҳеч кимга айтмасликка сўз олишди. Ўзлари тўқиган ёлғон-яшиқларни уқтириб, самолётга чиқаришди.

Самолёт Тошкентга қараб парвоз қиляпти ҳамки, Муҳаммад ишониб-ишонмай борарди. Бир маҳал самолёт бортидаги карнайлардан ашула янграб қолди:

*Олтинқанот қушлар учсин, қушлар учсин,
Бизни мудом бахтлар қучсин, бахтлар қучсин.*

– Наҳотки?! Наҳотки, ҳадемай Ватанга етсам?! – ҳайқирди Муҳаммад. – Наҳотки, шу воқеалар ўнгимда бўляпти?

– Ҳадемай Тошкентда бўламиз, иним, – жавоб берди унинг ёнидаги ўриндикда ўтирган Муфтий ҳазрат. – У ерда сизни отангиз кутиб турибдилар.

Кўзлари ёшга тўлган Муҳаммад иллюминатор ойна-
сига пешонасини босиб, беихтиёр қўшиққа кулоқ солди:

*Бу ҳаёт ўрмон экан,
Жон борки, қасди жон экан,
Бунда қатл осон экан,
Жайрон ўзинг, сиртлон ўзинг.*

5.

Тошкент аэропортида йиғи-сиғи авжига чиқди. Муҳаммаднинг кулоғига ҳеч нарса кирмас, у ердаги митингни ҳам, сўзловчиларнинг, ҳатто Муфтий ҳазрат-нинг ҳам сўзларини англамас, худди овозсиз кино кў-раётгандек эди. У фақат йиғлар, кучоқлаб олган отаси-ни ҳеч қўйиб юбормас, унинг юз-кўзларидан ўпаётган отасининг «Соғ кетиб, бир оёқда келган болам-а», дея ўртанишларига ҳам жавоб қилмас, унинг елкаларидан кучиб, бир оғиз сўзига маҳтал турган тоғаларини эса ҳали пайқамаган ҳам эди.

Муфтий ҳазратнинг кўмагида Ватанга қайтган ўт-тиз олти нафар йигитларнинг ота-оналари ҳазратдан айланиб-ўргилишар, елкасига тўнлар ёпиб унга, давлат катталарига раҳматлар айтишарди. Уларнинг орасида ўз жигарбандини етти-саккиз йиллаб кутган, ахтарган мушфику-зорлар ҳам бор эди.

Муҳаммадни Отчопар бозорига олиб келишди.

– Болам, кўнглинг нимани тусаса айт, барини олиб бе-
раман, – Муҳаммаднинг сочларини силади Абдулла ака.

– Менга ҳеч нарса керакмас, отажон.

– Ундай дема, болам, ўлди деган боламини Аллоҳим қайтариб берди. Бор давлатим сеники, ўғлим!

Муҳаммадни қўярда-қўймай бозорга олиб кириш-ди. Унга ҳозир урф бўлган чиройли костюм, бир нечта-

дан кўйлак, шим, ич кийим-у, рўмолчаларгача олишди. Унинг номидан укалари ва синглисига совғалар ҳам харид қилишди.

Энг қийини туфли савдоси бўлди. Энг охирида қилинган бу савдо маҳали отасининг ҳам, тоғаларининг ҳам кўзларидан дув-дув кўз ёшлари тўкилди.

– Ҳеч нарса керакмас, девдим-ку сизларга, – ўкинди Муҳаммад.

Бозордан чиқишларида бир нима ёдига тушгандек, Муҳаммад бир неча дақиқа тўхтаб қолди. Унинг ниманидир айтишга истиҳола қилаётганини фаҳмлаган отаси сўради:

– Болам, нимадир олмоқчимидинг? Тортинмай айтавер!

– Шу, охирги пайтларда кўп вақтимни магнитофон эшитиб ўтказардим. Фақат кўшиқ эшитиб овунардим, – тортина-тортина сўзлади Муҳаммад. – Иложи бўлса, битта магнитофон ва Ҳофизнинг кассеталаридан уч-тўртта олиб берсангизлар!

Толиб тоғаси:

– Э-э, бор-йўғи шуми? Магнитофоннинг зўрини сизга мана, биз олиб берамиз-да, жиян, – дея Муҳаммаднинг елкасига қоқиб қўйиб, бозор оралаб кетди.

– Мен ҳам бир нарса совға қилай бўлмаса, – деб Фолиб тоғаси ҳам ичкарига йўл олди.

Ота-бола отлар ҳайкали яқинида турган Фолиб аканинг машинаси ёнига келиб туришган ҳам эди-ки, бир кўлида каттакон кути, бир кўлида етти-саккизта кассета кўтариб, Толиб ака етиб келди.

– Зўридан олдим, жиян, «Панасоник». Ётган жойингиздан пулт билан бошқараверасиз!

У Муҳаммадни тезроқ хурсанд қилгиси келиб, кутини апил-тапил очиб, ундан каттагина магнитофонни чиқарди.

— Батарейларини ҳам қўйдириб олдим, жиян, маза қилиб эшитиб кетамиз. Қани, бир қўйиб кўринг-чи?

Муҳаммад кассета танлаб улгурмай, Фолиб тоғаси ҳам етиб келди:

— Манави видеомагнитофон бизди совға, Муҳаммаджон, — ўз совғасидан ўзи хурсанд эди Фолиб ака. — Иккита кассетаям олдим. Бири Ҳофизнинг Америкада берган концерти экан. Бошқаси Ҳофизнинг ўзи олиб, бош ролниям ўзи ўйнаган киноси экан, маъқулми?

— Раҳмат, тоға! — миннатдорчилик билдирди видеокассеталарни оларкан Муҳаммад. — Узр, сизларни харажатга қўйдим.

— Э-э, омон қолган бошингиздан садақа, жиян, — деди Фолиб тоғаси.

— Булар ҳали ҳолва, — деди Толиб тоғаси. — Харажатнинг каттаси энди бўлади. Қўша-қўша тўйлар қиламиз, жиян! Тўй бўлади, тўй!

— Мендан қайтмаса, Худодан қайтсин! — деди Муҳаммад.

Фолиб ака машинани юргизди.

Аудио ва видеокассеталардаги ҳар бир суратни ардоқлаб, ўпиб, кўзларига суртаётган Муҳаммад аудиокассеталардан бирини олиб, магнитофонга қўйди ва керакли тугмани босди.

Дил-дилигни мавжлантириб юборадиган, бутун борлигини чулғаб оладиган, ўзини бунда қўйиб, руҳини кўкларга олиб кетадиган куй таралди. Ҳам у куйга монанд «мурда жисминини зиндалар қилғувчи» нафас соҳибининг тирикнинг баданига ларзалар солғувчи, эшитиб турганинда сени Ҳаққа яқин тутғувчи сеҳрли овози янгради:

Тарихингдур минг асрлар ичра пинҳон, ўзбегим,

Сенга тенгдош Помиру оқсоч Тиёнишон, ўзбегим....

*Йиғлади фурқатда Фурқат ҳам муқимликда Муқим,
Ҳасратингдан Ҳинду Афғон қилди афғон, ўзбегим.*

Кўшиқ шу ерга етганда:

— Ҳофиз ҳофизларнинг султони-да, жиян, — деди олдинги ўриндикда кетаётган Толиб ака ва орқага ўгириларкан, кўшимча қилди: — Шу одамга Аллоҳнинг назари тушгани рост, нима дедингиз?

Абдулла ака «жим» дегандек шаҳодат бармоғини лабига босиб, бошини сарак-сарак қилди. Муҳаммаднинг юзини кўз ёшлари ювиб тушаётган эди.

У Ҳофизни тингларди. Сел бўлиб тингларди. Юраги билан тингларди:

*Қайга бормай бошда дўптим, гоз юрарман гердайиб,
Олам узра номи кетган Ўзбекистон, ўзбегим.*

*Бу қасидам сенга, халқим, оқ суту туз ҳурмати,
Эркин ўғлингман, қабул эт, ўзбегим, жон ўзбегим.*

6.

Э-ҳе, қанча сувлар оқиб ўтди ундан бери.

Не-не воқеа-ҳодисалар бўлиб ўтди.

Муҳаммад Москвага бориб, ясама оёқ қўйдириб келди. Оқсамай юрадиган ҳам бўлди.

Қўшнингиз қизи Манзурага уйланди. Ўғиллик, қизлик бўлди.

Ўғлига Шерали, қизига Оиша деб исм қўйди.

Хотини кўп дуруст аёл. Уқувли, сабрли. Баъзида Муҳаммаднинг Афғонда орттирган касали қўзиб, асабийлашиб қолса ҳам чидайди, хонасига қамалиб олиб, икки-уч кунлаб ташқарига чиқмай қўйса ҳам чидайди. Муҳаммад хотинидан рози. Битта айби шу-ки, кўшиқни яхши тушунмайди. Яқинда чиққан пастига шим кийиб,

юқорисини бекитмай чиқадиған бир-иккита заифа ашулачини эшитади. «Мен боримда шуларни қўйсанг, телевизорниям, магнитофонниям мажақлаб ташлайман», деб пўписа қилиб қўйған. Муҳаммад борида бошқа хонандани эшитмайди.

«Иккита чиптанинг пулига бир қоп ун берармиш. Э-э...»

7.

«Бир қоп уннинг пулидан кечиб», концертга келган минг-минглаб ургутликларни, нафақат ургутлик, концертнинг дарагини эшитиб, бошқа туманлар, ҳатто Ҳофизнинг Қашқадарё-ю, Сурхондарёдан келган ихлосмандларини кўрган Манзура эрининг қулоғига шивирлади:

– Сизга ўхшаган Машраблар оз эмас экан!

Ниҳоят, Ҳофизни саҳнага чорлашди. Минглаб томошабин бирдан оёққа турди.

Халқига таъзим қилаётган севимли ҳофизини халқ тик туриб, қарсақлар билан узоқ олқишлади.

Ҳофиз олдинги сафда турган оппоқ соқолли отахонлар қошига тушиб, улар билан кучоқлашиб кўришди. Уларнинг фотиҳасини олиб, яна саҳнага кўтарилди.

Соғинган дилларга малҳам бўлгувчи, жонга ором бергувчи тиниқ ва дардли овоз янгради:

Онагинам!

Доруломон кунлар келди, нурлари ял-ял,

Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор...

Ҳофизнинг ўзини илк бор кўриб турган Муҳаммад, Ҳофизнинг барча кўшиғини ёддан билган Муҳаммад, Ҳофизни тинглаб, кўп балоларни енгиб ўтган Му-

ҳаммад, Ҳофизнинг кўшиқлари қанотида руҳи Ҳаққа етган Муҳаммад, Ҳофизни кўраётган кўзларига ишонмаётган Муҳаммад, Ҳофиздан кўзларини сира уза олмаётган Муҳаммад дир-дир титрай бошлади. У яна ҳеч нарсани эшитмай қолди.

Ҳофиз узоқ-узоқларга, булутлар орасига кириб, ғойиб бўлди.

– Сизга нима бўлди, дадаси? Ҳой хўжайин!..

Унинг билакларидан ушлаб торткилаётган Манзурага қараб, ўзига келди.

Ҳофиз энди саҳнада эмас, уни жонидан ортиқ кўрувчи мухлислари орасида куйларди:

*Куйларим етгаймикан сенга бориб,
Тингласа, кетгаймикан тошлар эриб?
Сухбатингдан баҳра олсам ўлтириб,
На бўлар, келсанг қучоғимга кириб, Гулбадан?!*

Ҳофизга гуллар тутишар, ота-оналар дуо қилишар, кўлларини Ҳофиз сиқиб қўйган мухлислар эса бу улар учун чексиз фахрланишга арзигулик мурувват эканлигини яшириб ўтирмасдан, кийқиришарди. Ёшлар эса баланд пардаларда Ҳофизга жўр бўлардилар:

*Қаро кўзли санамжон, ўзинг яхши биласан,
Кўксимдаги дардимни сўраб нима қиласан?*

Ҳофизни тинмай суратга туширишар, ўнлаб камера кўтарган йигитлар Ҳофизни видеотасвирга олишар, Ҳофиз эса уларга танбех берарди:

– Сураткашлар! Бизнимас, кўпроқ отахонларни, онахонларни, маза қилиб кўшиқ эшитаётганларни олинглар!

Ҳофиз навбатдаги кўшиқни бошлади:

*Кеча оқшом фалакда ой бўзариб ботганда,
Зухро юлдуз милтираб хира ханда отганда,
Руҳимда бир маъюслик сокинлик уйғотганда,
Мен сени эсга олдим, биринчи муҳаббатим...*

Ҳофиз яна узоқлашиб кетди.

У энди уфқ ортида хониш қиларди. Уфқ кип-қизил, конли эди. Атроф қонга бўялган эди. Муҳаммаднинг чап тиззаси қақшаб оғрий бошлади. Кимдир «Муҳаммад қолди, уни олиш керак!» деб бақирди. Муҳаммад ўша томонга қаради. Лейтенантни кўрди.

– Чёрт с ним, оставьте его! Поехали!

Лейтенант БТРга чиқиб кетди. Оғрикдан Муҳаммаднинг кўзларидан ёш чиқиб кетди.

– Маза қилиб қўшиқ тинглаётганларни олинглар! Йиғлаб тинглаётганларни олинглар! – Ҳофиз тасвирчиларга Муҳаммадни кўрсатиб, уни тасвирга олишга ишора қилиб, Муҳаммадга томон юра бошлади:

*Фақат эслаб йиғлайман, биринчи муҳаббатим,
Эслаб бағрим тиглайман, биринчи муҳаббатим...*

Муҳаммад судрала-судрала, қўшиққа қараб кета бошлади. Унга етиш эса қийин эди. Машаққат эди:

*Нидо бергил, қайдасан, шарпангга қулоқ тутдим,
Сирли тушлар кўриб ман, бор дунёни унутдим...*

Қўшиқ келаётган тарафдан унга қараб Абдурауф ака ёнида ўғиллари Абдулғазиз, Абдуқодир, Ҳожихон эшон, орқарокда Оишабону билан пешвоз кела бошладилар. Мадори куриган Муҳаммад бор овози билан «Мулла тоға!!!» деб чақирди. Унга яқин келиб қолган Абдурауф ака афсус билан бош чайқаб деди:

— Расулжон бачам. Биз энди сизларнинг орангизда йўқмиз. Ҳожихон эшон тоғда ўққа учди. Сиз кетгандан кейин келган кофир ўруслар Оишани олдин зўрлаб, кейин отиб ташлашди. Наша топиб бермаганим учун кўз олдимга Абдуқодирни ҳам ўлдиришди. Покистондан толибон сафида келган ўғлим Абдуқаҳҳор Абдулъазиз акангизни ватанфуруш деб эълон қилиб, осиб ўлдирди. Тинч бир беҳавотир кунга, бомдод намозини адо этиб турган жойимга масжидга келиб тушган амриқоликларнинг ракетаси мани ҳам шаҳид фарзандларимнинг қошига етказди.

Муҳаммад яқин келиб қолган Абдурауф — Мулла тоғасига қўлларини узатди.

Абдурауф Муҳаммадни бағрига босди.

Муҳаммад унинг қайноқ бағрида ўзига келди.

У қўшиққа етган эди. Қўшиқ ижроچиси бир кўли билан кўз ёшларини яширмаётган, овозини баралла қўйиб, «Дод!» деб йиғлаётган Муҳаммадни бағрига босиб, иккинчи кўли билан микрофонни тутиб, ўнлаб тасвирчию, сураткашлар қуршовида авж пардада куйларди:

Фақат эслаб йиғлайман, биринчи муҳаббатим,

Эслаб бағрим тиглайман, биринчи муҳаббатим...

ЯНА РЎЗА БОРМИ

1.

— Маҳалла масжидига Шайх Ҳазратлари келармишлар! Амри маъруф қилармишлар! Сиз ҳам чиқинг, дадаси, қалбингизга нур киради!

— Бир умр чиқмаган масжидга нима деб чиқаман, — деди профессор Файзулла Зарипов. — Одамлар «Шайхни кўргани келибди», дейишмайдими?

— Одамларнинг гапи билан нима ишингиз бор? — хафа бўлди хотини. — Майли, сиз Шайх Ҳазратларини кўргани бораверинг. У кишининг суҳбатларини олиб қолганингиз фойдалироқ.

— Ўзингга ўхшатиб намозхон қилмасдан қўймайсан шекилли, мулланинг қизи, — деди Файзулла Зарипов. — Кўрамиз, ишдан вақтлироқ қайтсам, чиқарман.

Профессор университетга етиб боргунча Ислом дини, унинг мавқеъи, жамиятдаги ва дунёдаги ўрни, ўзининг динга муносабати ҳақида ўйлаб борди. Нима қилсин, бир умр «Дин афюнدير», «Дин зарарлидир», «Дин тараққиёт кушандаси», «Дин хотин-қизларни камситади, таҳқирлайди» каби шиорлар байроқ қилинган жамиятда, коммунистик руҳда тарбияланган бўлса? Нима қилсин намоз ўқийдиган ёшга етмасдан пионер бўлиб, кейин комсомол бўлиб, талабалигиданоқ коммунист бўлиб, устозларига эргашиб динга қарши курашиб келган бўлса? Нима қилсин, бир умр «Ислом динини Муҳаммад деган бир саҳройи, босқинчи араб ўз манфаати учун ўйлаб топган», деган акийдага ишониб улғайган бўлса? (Астаффируллоҳ!) Нима қилсин, динга ишонганлар доимо камбағал ва фақир бўлиб, зўрға кун кўрганини, доимо тазйиқларга учраб, камситилиб, қувилиб яшаганини ва дин йўқ деганларнинг ошиғи олчи

бўлиб, тўқ ва фаровон яшаганини, уларнинг турли ла-
возим ва мансабларга эга бўлганини кўриб яшаган бўл-
са? Хотини айтаверади-да. Унинг отаси мулла бўлган.
Қишлоқдаги масжидида бир умр даъват қилиб, ўн ик-
кита бобой намозхонини ўн учта қилолмай ўтиб кетган.
Қайтага мулла Умар ўлгач, қолган ўн битта бобой ҳам
камайиб-камайиб, масжидга ҳеч ким бормаи кўйган.

Мустақилликдан кейин ўн беш-йигирмата тенгдош-
ларини йиғиб, профессорнинг қайноғаси отасидан қол-
ган масжидни обод қилиб, беш вақт намозни ўқиб тури-
шибди. Мулла Умар қизи Озодани ҳам намозхон қилиб
тарбиялаган. Ҳар замон хотини профессорга тарбия
бермоқчи бўлиб, уни ўзининг сафига кўшишга ҳаракат
қилиб кўради. «Ўқимишлини ўқитма, оқу қорани сен-
дан яхши ажратиб оламан», дейди профессор хотинига.
«Тўғри йўлга киринг, адашманг», деганда эса «Мен-ку
фан доктори, профессорман, сен кимсан, нега менга ақл
ўргатасан?» деб овозини сал кўтаради, шу билан хотини
«Ўзингиз биласиз», дейди-да, ишига машғул бўлади.

2.

Файзулла Зарипов уч дарс маъруза ўқиди. «Эртароқ
қайтсам ўтарман», деган ваъдаси эсига тушиб, уйига қа-
раб йўл олди. Уйига етиб келгунча яна мушоҳадаларга
берилди. «Дин тумандир, у албатта тарқаб кетади», де-
ган эди устозлари, аммо профессор гувоҳки, дин тарқаб
кетмади. Қайтага мустақилликдан кейин юртда минглаб
янги-янги масжидлар қурилди. Йиллаб берк ётганлари
очиқиб, таъмирланиб, одамлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб на-
мозга кирыпти. Унинг тенгдошлари ҳам ҳаммаси аллақа-
чон масжидга қатнашяпти. Ўйлаб кўрса, фақат Файзул-
ла Зарипов билан доим ичиб юрадиган Шоди пиён мас-
жидга бормас экан. Шу нарсани ўйлади-ю, ўзини Шоди

◆ Каримберди Тўрамурад ◆ пиён билан бир хил мавқеъда, у билангина ҳамроҳ бўлиши мумкиндай ҳис қилиб, дилига ғашлик тушди. «Шоди пиёндан нарироқ бўлиш учун бўлса ҳам масжидга боришим керак шекилли», деган хаёл ўтди миясидан.

Файзулла Зарипов уйга келиб, хотини билан тушлик қилди.

— Масжидга соат нечада чиқиш керак экан? — сўради хотинидан.

— Худога шукр, — суюнди хотини. — Боришга аҳд қилибсиз-да? Ҳазрат кечки олтига келар эканлар. То хуфтон намозигача маъруза қилар эканлар. Кейин илк таровеҳ намозини ўзлари ўқиб берар эканлар. Маҳалламиздагилар учун бу катта бахт. Эртароқ чиқаверинг, ҳамма байрамга тайёргарлик кўргандек, шайланиб ётибди. Бир гуруҳ аёллар ҳам чикмоқчи бўлиб турибмиз, биз ҳам Ҳазратнинг маърузаларидан бебаҳра қолмайлик, дедик.

— Яхши, соат энди иккидан ўтибди, мен икки соатча дам олай, кетаётганингда чақирарсан, — деди профессор ва бир чойнак чойни кўтариб, кутубхонасига кириб кетди.

Қайси куни хотини берган «Мен ҳам намоз ўқийман» деган китобчани варақлаб, таҳорат қилиш, намозга кириш тартибларини ўрганган бўлди. Кўзлари китобда-ю, хаёлида бояги баҳс давом этарди.

Аллоҳнинг борлигига ишониб-ишонмай, шу ёшга етди. Аммо шундай мўъжизаларни кўрди, эшитдики, узил кесил «Худо йўқ», деёлмайди. Бир вақтлар «Одам маймундан тарқалган»лигига ўзи ҳам ишонарди. Қайси йили биринчи курсдаги бир талаба шу сўзларни айтган домласига «Балки, сиз маймундан тарқагандирсиз, лекин менинг отам одам, отамнинг отаси ҳам одам. Энг катта отам эса Одам алайҳиссалом. У отамни эса Аллоҳ одам қилиб яратган», деб дарсини ташлаб чиқиб кетганидан бери шу сўзларни эшитса, ўзининг ҳам кулгиси кистайди.

Ўшанда ҳалиги домла талабани университетдан ҳайдашни талаб қилган эди. Ректор эса ўша домланинг ўзини қайсидир бошқа ишга ўтказиб юборди.

– Э-э, таваккал, – деди профессор ва ҳаммомга бориб, ҳалиги китобга қараб, таҳорат қилди ва бунга ҳам кўнгли тўлмай, доимгидек чўмилиб ҳам олди.

Хотини яхши ният билан олиб қўйган чопон ва дўппини сандиқдан олиб, эрига тутди.

– Бир йўла саллаям олмабсан-да, – деди профессор ва тарки одат амримаҳол, галстугини ҳам боғлаб, тўн ва дўппиларни кийиб, «Йўл бошла», дегандек хотинига қаради.

– Кўз тегмасин, дуппа-дуруст мулла бўлдингиз-қўйдингиз, – деди астойдил қувониб хотини.

3.

Шайх Ҳазратларини юксак эҳтиром билан кутиб олишди. Ҳазрат шундай улуғ кунларга соғ-саломат етказгани, иймон аҳллари билан дийдорлаштиргани учун Аллоҳга ҳамду сано айтиб, анжуманга ташриф буюрганларнинг ҳаққига дуо қилдилар. Шундан сўнг Рамазон ойининг рўзаси ҳақида сўзладилар.

– Рўза баъзилар ўзлари тўқиб, ўзлари ишониб, бошқаларни ҳам ишонтиришга ҳаракат қилиб юрганларидек, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўйлаб топган нарса эмас, – дедилар Шайх Ҳазратлари. – Аллоҳ таоло Қуръони Каримнинг Бақара сурасида: «Эй иймон келтирганлар! Сизлардан аввалгиларга фарз қилинганидек, сизларга ҳам рўза фарз қилинди.... Рамазон ойи – унда одамларга ҳидоят ҳамда ҳидоят фуқарондан иборат очиқ-ойдин ҳужжатлар бўлиб, Қуръон нозил қилинган. Сизлардан ким бу ойда ҳозир бўлса, рўзасини тутсин.... Шоядки, шукр қилсангиз», деб марҳамат қилади. «Барча амалингиз ўзингиз учундир, биргина тутган рўзангиз Мен учун, унинг савобини, ажрини Ўзим

◆ Яна рўза борми ◆

бераман», дейди Аллоҳ таоло. Бу ойда қилинган савобли амалларнинг ажри бир неча юз маротаба зиёда қилиб берилади. Кечалари қилинган ибодатларнинг савоби мислсиз зиёда бўлиб, биргина Қадр кечасида қилинган ибодатнинг ажрига «Минг ойда қилинган ибодатнинг савобини бераман», дейди Аллоҳ таоло. Шунинг учун севимли Пайғамбаримиз бу ойда кечалари ибодатни кўпроқ қилишимиз лозимлигини таъкидлаганлар.

Тўпланганлар кимлар рўза тутмаса жоизлиги, қандай амаллар рўзани бузиши каби масалаларда кўплаб саволлар бердилар. Шайх Ҳазратлари барча саволларга мулойимлик билан батафсил жавоб бердилар. У зотнинг айтган барча гаплари профессор Файзулла Зариповнинг қалбида муҳрланаётгандек эди гуё.

«Ажабо, мен бу одамни бир мулла деб юрсам, бу одам кучли нотик, фавқулодда бой илмга эга катта олим ҳам экан-ку! – деб ўйларди профессор. – Агар университетимизнинг ўқитувчилари ҳам маърузаларини шу кишидек ўқиганларида эди, юз фоиз талаба аълочи бўлиб, тўртинчи курсдаёқ диссертация ишларини бошлаб юборган бўлишарди».

Шайх Ҳазратлари анжуман сўнгида у кишидан дуо умидида бўлганлар ҳаққига узундан-узоқ дуо қилдилар, ўтганлар руҳига Қуръон тиловат қилдилар.

Шайх Ҳазратларининг маърузалари, мавъизалари хотини айтганидек, профессорнинг қалбига нур олиб кирди. Ҳатто бир-икки марта кўзи ҳам намланди. Эртароқ масжидга чиқмагани учун ичида ўзини қийинчилади ҳам.

Хуфтон намозига азон айтилди. Ҳалиги гаплардан кейин профессор бурилиб уйига кетолмасди. Секингина туриб, сафдан жой олди. Хуфтон намозини ҳам, таровеҳ намозини ҳам Шайх Ҳазратларининг ўзлари ўқиб бердилар. Намоздан кейин ҳам бир-икки нарсаларни насиҳат қилиб тайинладилар.

– Бу йилги Рамазон ойини «Қалбларни поклаш, ахлоқни сайқаллаш ойи», деб эълон қилдик, – дедилар Шайх Ҳазратлари. – Ҳар Рамазонда биттадан ўзингизда бўлган иллатдан қутулиб бораверсангиз, яқин орада хулқингиз Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хулқларига яқин бориб қолади, иншааллоҳ. Бу йил бизни тинглаб турганлардан биргина нарсани илтимос қиламан. Инсоннинг энг ёмон душмани, ўз ичидаги ғаними – ёлғончилик. Менинг сўзларим кўнглига озгина яхшилик уруғини ташлаган биродаримга шу ой ичида умуман ёлғон гапирмасликни вазифа қилиб юклайман. Зора, муборак Рамазон шарофати билан шу иллатдан қутулсангиз. Ёлғон гапиришдан қутулиб олсак, қолгани жуда осон кечади.

Файзулла Зариповнинг тенгдош дўсти, маҳалла имоми ҳожи Абдурахим домла худди профессорни назарда тутгандек, у томонга ишора қилиб, деди:

– Муҳтарам Шайх Ҳазратлари, бугун сизнинг ташрифингиз шарофати билан масжидимизга илк бора келган биродарларимиз бор, уларнинг ҳаққига ҳам бир дуо қилсангиз!

Шайх Ҳазратлари ҳам худди масжидга янги келган биргина Файзулла Зариповдек, унга қараб, қўлларини дуога очдилар:

– Аллоҳнинг уйига қадам қўйдингизми, ортга қайтишга йўл йўқ. «Мўминни бир қавакдан икки марта чаён чакмайди», деганлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам. Энди сиз билан биз битта халқадамиз, масжидга келмай қўйсангиз, халқамизнинг битта занжири узилади ва бутун халқа заифлашади. Бунга йўл қўйманг! Ибодатда полвон бўлинг! Аллоҳим барчамизга икки дунё саодатини ато этсин, Аллоҳи таолонинг уйига қўйган қадамларингиз қутлуғ бўлиб, ҳар бир қадамингизга Аллоҳ беҳисоб ажру савобларни ёзсин!

Масжиддан уйига келар экан, профессор Файзулла Зариповнинг қалбини ажиб ҳислар қамраб олган эди. Гўё олам кўзига доимгидан бошқача кўринар, гарчи ярим кечаси бўлса-да, хаёлида чор-атроф чароғондек туюларди. Бир неча соатда у тубдан ўзгариб, бутунлай бошқа одамга айланиб қолгандек эди. Профессор енгил қадам ташлаб борар экан, руҳида ҳам латиф бир енгилликни ҳис қилар, икки-уч ойдан бери кўнглини тарк этмаётган ғашлик, муттасил қилаётган ишларидан қоникмаслик кайфияти бутунлай йўқолган эди. Ҳамма уни кўрганда олдингидан бошқачароқ тавозеъ билан салом бераётгандек эди гуё. Бир-бирларига «Ҳа, ана, профессор ҳам аҳли солиҳлардан экан, қара, масжиддан келяпти», дейишаётгандек, ичида бир фахрланишми, намоз ўқиганидан ғурурланишми, шунга ўхшаш ҳислар жунбушга келаётган эди.

Профессор худди ёш боладек қувониб уйига кириб борди. Хотинининг ҳам бошқача бўлиб қолганини кўриб, энди ростдан ҳайратга тушди.

— Муборак бўлсин, дадаси, ўқиган намозларингиз қабул бўлсин, — деб хуш кайфият билан кутиб олган хотини профессорнинг тўнини олиб, илиб қўйди, ёнбошлаган профессорнинг оёқларини укалаб қўйди.

— Бироз китоб ўқий, — деб Файзулла Зарипов кутубхонасига кирди ва кундузи мутолаа қилган китобини қайта кўлига олиб, Қуръондан олинган ўнта кичик сураларни ўқий бошлади.

«Қул йаа айюҳал каафирун...», «Қул хуваллоҳу аҳад...», «Қул аъуузу бироббил фалақ...», «Қул аъуузу бироббиннас...» деб бошланувчи сураларни бир-икки ўқиши билан уларни ёддан билиши эсига тушди. Кўзларини юмиб, ўша сураларни бир-бир такрорлаб чиққач, ўзининг хотирасига қойил қолди. У бу сураларни ҳали мактабга бормасдан туриб ёдлаган эди.

Худо раҳмат қилган бўлсин, отаси намозхон одам эди. Беш вақт намозини қанда қилмас, рўзани муттасил тутар, ҳар йили Қурбон ҳайити куни битта қўчқорни сўйиб, қурбонлик қиларди. Аммо замоннинг зайлига қараб, болаларига намоз ўқитмади. Лекин профессор бугун билди, отаси ўшанда болаларига бир намозлик нарсани, бир мўмин киши билиши лозим бўлган нарсаларни ёдлатиб кетган экан.

«Лаа илааҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур расуулуллоҳ»-ни кўп айтиб юринглар, шунда у дунёда ҳам бирга бўламиз, — дерди отаси. — Кечаси ёлғиз юрганларингда, бир жойга кираётганларингда, албатта «Аъзузу биллаҳи минаш шайтонир рожийм, бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм», денглар, у ердан шайтон қочади. Мана бу тўртта сурани ёдлаб олинглар, кечаси шуларни ўқиб ётсангиз, ёмон тушлар кўрмайсизлар, ҳар хил инсу жинлар зиён бермайди. Бу сураларни «Чор қул» дейишади, Пайғамбаримиз севган суралар булар».

Отаси раҳматли шу тўрт сурани ёддан айтган опаларига ҳар куни йигирма тийиндан пул берарди. Муштаккина Файзулла ҳам балки йигирма тийин илинжида шу сураларни ёдлагандир, аммо ҳар куни отаси ўргатган калималарни ва ўша тўрт сурани такрор-такрор ўқирди. Биринчи синфга борганида муаллима «Ким нимани ёдлаб келган бўлса айтсин», деганда чиқиб, «Қул ҳуваллоҳу аҳад»ни айтиб, балога қолган. Директор қулоғини чўзиб, «Бунақа нарсаларни оғзингга олма», деганидан сўнггина отаси ўргатган нарсаларни овоз чиқариб айтишни бас қилган эди. Аммо то мактабни битиргунча ҳам ҳар тунда уйкуга кетишдан олдин тўртала сурани такрорлаб қўярди. Университетда худосизлик фани — атеизмни ўрганди-ю, билганларини ичида айтишни ҳам бас қилди. «Гўл бўлган эканмиз-да», деди.

Лекин гўллик эшигини ўшанда очганини ўзи билмас эди.

– Дадаси, тулинг, саҳарлик қиламиз!

Файзулла Зарипов чаққон туриб, таҳорат олди ва саҳарлик дастурхонини тайёрлаб, унинг келишини кутиб ўтирган хотини ва келинининг ёнидан жой олди.

– Келин, сиз ҳам ният қилибсиз-да, – деб қўйди келинининг саломига алик олиб.

– Келинингиз келин бўлиб келганидан бери бирор йил рўзани қолдиргани йўқ, дадаси, – деди хотини. – Етти ёшидан бери рўза тутар экан. Сиз билмайсиз-да, биз қайнона-келин намозларни ҳам бирга ўқиймиз.

– Ҳа, қайнона билан келиннинг тупроғини бир жойдан олиши рост экан, – деди профессор.

Саҳарликдан сўнг жойнамоз сўраган эди, хотини деди:

– Сиз энди масжидга чиқинг. Беш вақт боролмайсиз, аммо бомдод ва таровеҳ намозларини ўқиш учун масжидга чиқмасангиз айб бўлади. Икки юз қадамда масжид туриб, уйда ўқишингиз дуруст эмас. Эркак киши намозини жамоат билан ўқиса, савоби йигирма етти марта, Рамазон ойида эса етти юз марта зиёда савоб оларкан. Хотинларга бу савоб уйда ўқиса бериларкан.

Профессор тўнини кийиб, масжидга йўл оларкан, хотинига ҳазил қилди:

– Бир кунда отангга ўхшатиб мулла қилдинг-қўйдинг!

Шу-шу профессор ҳар куни саҳарлаб масжидга чиқадиган бўлди. Таровеҳни ҳам жамоат билан ўқийдиган, маҳалладагилар таклиф қилишганда ишдан эрта-роқ қайтиб, бобойларга қўшилиб, ифторликларга ҳам борадиган бўлди.

Файзулла Зарипов бир ой Рамазонда руҳиятида катта ўзгаришлар бўлаётганини англаб борди. У ўзини шу бир ой ичида худди анча улғайгандек ҳис қила бошлади. Кўпгина воқеа-ҳодисалар тўғрисида бошқачароқ мушоҳада қила бошлади. Авваллари иш дебди, илм дебди, билгани уйи ва университет бўлибди. У энди элга қўшилиб, элнинг, маҳалла-қўйнинг ўй-ташвишлари билан ҳам ошно бўлди. Атрофдагиларнинг нима билан нафас олаётганларини англади. Энг муҳими, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Ножоииз жойларга қараманг, кўзингизнинг рўзаси бузилади, ғийбат, фасод гапларни эшитманг, қулоғингизнинг рўзаси бузилади, ношаръий гапларни гапирманг, оғзингизнинг рўзаси бузилади», деган муборак ҳадисларига риоя қилиб, ўқитувчилар орасида ҳам бўлиб турадиган иғво, ғийбатлардан, майда-чуйда баҳслардан ўзини четга олди. Ой давомида жангдаги ўқини тежаган аскар мисоли айтадиган сўзларини тежади. Пайғамбаримизнинг «Кам энг, кам денг, кам ухланг», деган ҳадисларини ўзига шиор қилиб олиб, иложи борица кам гапиришга ҳаракат қилди. Саҳарлик ва бомдод намозидан кейин қайтиб ўринга кирмади ва ҳадисларни мутолаа қилди. Бир неча кичик сураларни ёдлади. Айниқса, Шайх Ҳазратларининг «Сизга шу ой ичида умуман ёлғон гапирмасликни вазифа қилиб юклайман», деган гаплари деярли ҳар куни қулоғида жаранглаб турди ва бир ой ичида бир неча марта ёлғон гапиришга тўғри келган жойда, ёлғон гапирса иши битиб кетадиган жойда, ёлғон гапирса наф топадиган жойда ёлғон гапирмади. Рост гапиргани учун маломатларга қолса-да, ёлғон гапирмади.

Профессор Файзулла Зарипов университет қабул комиссияси раиси эди. Ҳуқуқшунослик факультетига

имтиҳон топширган бир абитуриентнинг отаси унинг кабулига кирди. Профессор уни яхши танир, кўпгина катта лавозимларда ишлаган бу кишининг ҳозир бир нечта хусусий ресторанлари, меҳмонхонаси бор эди.

– Домлажон, жиянчангиз шу десангиз... прокурор бўлишни ният қилувди, – ўзининг «олтин заҳираси»ни кўрсатиб, табассум қилди ресторан соҳиби. – Шу, шартнома асосида ўқийдиганлар қаторидан жой олишга бир балмикан, ярим балмикан, етмай қолибди-да. Шунга озгина ёрдам қилсангиз-у, биз камбағалларнинг боласи ҳам талаба бўлиб қолса, деган илтимос билан келувдим. Бу ёғига ҳар қандай хизматга мана, биз шаймиз, Файзулла ака.

– Ўғлингизнинг «Абитуриент гувоҳномаси»ни беринг-чи, Ҳамид ака, – деди профессор ва Ҳамид ака узатган гувоҳномадаги рақамларга қараб, ҳуқуқшунослик факультетига имтиҳон топширган абитуриентларнинг рўйхатидан унинг ўғлига тегишли маълумотларни топди.

– Анча яхши балл тўплаган экан, – деди профессор қоғозлардан кўз узмай. Йиқилганларнинг ичида тепадан иккинчи ўринда турибди. Имконият бўлади, агар шартнома асосида қабул қилинганлардан икки киши ўқишни истамаса, ўғлингизни албатта чақирамиз, ҳозир битта ариза ёзиб, ташлаб кетсин.

Ҳамид ака пишиқ одам, шартта чиқариб, аризани узатди.

– Бўлди, – деди Файзулла Зарипов. – Энди бирор ҳафта кутасиз, қайси талаба шартнома асосида ўқишни истамаса ёки шартнома пулини белгиланган вақтда тўламаса, ўрнига ўғлингизни чақирамиз, келиб, шартнома пулини тўлаб ўқийверади, ака.

– Ҳамма нарсани тушунаман, – деди Ҳамид ака эшикка бир қараб олиб, овозини пасайтираркан. – Икки талабангиз ўқишни истамаси ҳам дейлик. Кейин бу

икки ўринга казо-казоларнинг нечтаси боласини тикшиштириш учун пойлаб ўтирганини ҳам биламан. Ҳозир шундай дейсиз-у, эртага ўғлим қолиб кетиб, ҳов, юз балл ҳам ололмаган Палончиевларнинг боласи ўқиб кетади.

— Ундай эмас, битта ўрин бўшаса ҳам аввал сизнинг ўғлингиздан тепада турган боладан, кейин сизнинг ўғлингиздан, кейин учинчисидан сўраймиз. Улар ўқийман, деб турганда биз тўртинчи ўринда турган болани чақириб ўқитмаймиз.

— Майли, бу гаплар ўз йўлига, — деди Ҳамид ака эшикка яна бир марта қараб олиб. Сўнг ёнидан беш боғлам пул чиқарди. — Бўладиган гапдан гаплашайлик. Мана бу беш минг доллар пул. Азимжон жиянингиз талаба бўлса бас, шу пул ҳаққи-ҳалол сизники. Камига яна биз хизматдамиз. Азимжон ўқишни битиргунча сизнинг меҳмонларингиз менинг меҳмонларим бўлади. Зиёфати, меҳмонхонаси менинг бўйнимда. Азимжон прокурор бўлиб олса, қолган хизматни ўзи қилади.

— Нима қияпсиз, Ҳамид ака? Олинг пулингизни, айтдим-ку, иккита ўрин бўшаса, Азимжоннингиз ўқийди деб. Пул-мулсиз, ўзи тўплаган балл билан ўқийди.

— Майли, Файзулла ака, ўзи кирсаям майли, шу пулни олинг, илтимос, қайтарманг, менинг кўнглим тўқ бўлсин!

— Кўнглингиз тўқ бўлаверсин, Азимжоннинг ўрнига бошқа бола кириб ўқий олмайди.

Ҳамид ака пулни ташлаб кетишга роса уринди, аммо Файзулла Зарипов пулни олиб қолмади.

Кечкурун, ифторликдан сўнг хотини ва ўғли билан қолганида бу воқеани уларга айтиб берди.

— Икки йилдан бери йиққан пулимиз машинага етмай турувди, олсангиз, эртагаёқ яп-янги «Нексия» олардикда, дада, — деди ўғли.

– Худо кўрсатмасин, кейин ўша машинада бирор фалокатга учрасак, айбни бировлардан ахтариб юрардик, олмай тўғри қилибсиз, дадаси, – деди хотини. – Ҳаром нарсa барибир буюрмайди. Ҳаромдан ҳазар қилмаган одам тез бойидим деб ўйлайди. Аммо ундан ҳам тез хор бўлишини билмайди. Бу дунёда хор бўлмаса, охиратда албатта хор бўлади.

Орадан беш кун ўтиб, ҳуқуқшунослик факультетидан учта ўрин бўш қолгани аниқ бўлди. Файзулла Зарипов Ҳамид ака қолдирган телефон рақамини ахтариб турганда унинг хонасига факультет декани кириб келди. Салом-аликдан сўнг бўшаган уч ўринга кимларни чақириш мумкинлиги ҳақида гап бошлади. Уч кишининг исми шарифи ёзилган қоғозни узатди. Профессор унга кўз югуртириб, Азимжоннинг исмини кўрмади. Кейин декан тавсия қилаётган абитуриентларнинг тўплаган балларига кўз югуртирди.

– Буларнинг бали анча паст-ку, Фаррух Фирдавсович? Мана бу Шухратов деганиники юзга ҳам етмаган.

– Тўғри, Файзулла Шарипович, аммо... Шухратов деганимиз... Шавкат аканинг ўғиллари...

– Нима бўпти Шавкат аканинг ўғли бўлса? Шавкат акангиз ўғлини ўқитсин эди вақтида. Энди шу бали билан у талаба бўлса, салкам икки юз балл тўплаб, оғзимизни пойлаб ўтирган болаларга нима деймиз?

– Файзулла Шарипович, ўзингиздан қолар гап йўк, Шухратов ўн минг «кўк»идан ташлаб кетган, олмайман, десам ҳам мажбурлаб ташлаб кетган... Менга бир сўми ҳам керак эмас. Шуни олинг-да, ўғлини чақиринг. Мен ўша одамнинг олдида ер чизиб қолмасам бўлди. У одам билан ўйнашиб бўлмайди. Кейин мен тинч юролмайман.

– Ўн минг «кўки» денг, – деди Файзулла Зарипов ўғлининг «Яп-янги «Нексия» олардик», деган гапини эс-

лаб. — Шухратов билан ўйнашиб бўлмайди, денг. Майли, сиз бораверинг, ўйлашиб кўрамиз.

Декан чиқиб кетгач, Файзулла Зарипов Ҳамид акага кўнғироқ қилди. Ҳамид ака эшик тагида пойлаб ўтирган экан, шекилли, профессорнинг бўлаётган ишлар ҳақидаги мушоҳадалари тугамасданоқ кириб келди.

— Керакли ҳужжатларни девондан олинг, шартнома тўловларини тўланг. Эртадан Азимжонни ўқишга юборинг, табриклайман!

Ҳамид ака шошиб қолди. Ўрнидан туриб, профессорни кучоқлаб олди. Ёнидан ўша, профессорга таниш долларлар тахламини олди.

— Раҳмат, домлажон, биздан қайтмаса, Худодан қайтсин! — Ҳамид ака пулларни профессорнинг чўнтагига солмоқчи бўлди.

— Қани, жойингизга ўтиринг-чи, — деди Файзулла Зарипов қатъий оҳангда. У жойига ўтиргач, давом этди: — Пулингизни олиб кўйинг, яхши кунларга ишлатинг. Азимжон ўз кучи, ўз билими билан талаба бўлди. Бориб, уния, онасиния табриклаб, хурсанд қилиб кўйинг!

— Аммо биламан-ку, домлажон, унга сиз ёрдам қилдингиз. Казо-казоларнинг қанча пулни кўтариб, эшик-ма-эшик юрганиния биламан. Мабодо кам деяётган бўлсангиз, айтинг, етса молим, етмаса жоним.

— Қизиқ одам экансиз-ку, Ҳамид ака, — деди профессор. — Бўлди, энди кетинг, бўлмаса мелиса чақираман. «Худодан қайтсин», дедингиз-ку, шунинг ўзи етади. Аллоҳ барчамизни тўғри йўлдан адаштирмасин, ҳаромдан сақласин, ҳалол ризқ берсин!

— Э, яшанг, Файзулла ака, — деди Ҳамид ака эшик томон юраркан. — Ўлай агар, «Университетда шунақа домла бор экан», десам биров ишонмайди.

— Ишонишади, ишонишади, — деди профессор. — Бундан кейин ишонишади. Ҳалол домлалар кўп экан, десангиз ҳам ишонишади ҳадемай...

Файзулла Зариповнинг ҳаётида кўп ўзгаришлар ясаган муборак Рамазон ойи ҳам ўтди. Профессор бирданга бир нимасини йўқотган одамга ўхшаб қолди. Бир ой рўзасини бузиб қўймаслик учун ҳушёр бўлган, оғзига бир нарса солишдан эҳтиёт бўлиб юрган одам бирданга хоҳлаган пайти, хоҳлаган нарсани оғзига солиши мумкинлиги бир-икки кунгача унга эриш туюлиб юрди. Аммо энди сахарликларга туриш масъулияти бўлмаганидан ора-сира бомдод намозига ухлаб қоладиган кунлари ҳам бўлди. Шундай пайтларда кун бўйи профессорнинг таъби хира бўлиб юрарди. Айниқса, кечқурунлари байрамга боргандек, тайёргарлик кўриб, таровеҳ намозларига бориш тўхтагач, кундалик ҳаётидан қандайдир файз кетиб қолгандек туюлди. Ўз устидан бир ой ўрнатган назорати сусайиб, ишхонада бўладиган айрим гап-сўзларга аралашадиган бўла бошлади. Авваллари бундай суҳбатлардан сўнг айрича таассуротга берилмаган Файзулла Зарипов энди бундай гап-сўзлардан сўнг пушаймонлик ҳиссини, ўзини айблаш ҳиссини туя бошлади.

Ана шундай ўзи билан ўзи курашиб юрган кунларидан бирида қўшни маҳаллага амри маъруфга таклиф қилишди. Сахарлаб Абдурахим домла билан қўшни маҳаллага кириб келган профессор овоз кучайтиргичлардан таниш, жонига малҳам бўлгучи овозни таниди-ю, қадамини тезлатди. Бу овоз профессорнинг Ҳақни танишига, унинг иймон эшикларини қоқишига воситачи бўлган, эътиқоди мустаҳкам бўлишига сабабчи бўлган Шайх Ҳазратларининг овози эди.

– Мана, муборак Рамазон ортда қолди, энди Рамазондаги савобли ишлар, фарахбахш туйғулар, кўтаринки кайфият, Ҳаққа яқинлик бардавом бўлиши учун нима қилишимиз керак? – дедилар Шайх Ҳазратлари. – Ўзимизни худди Рамазондагидек тутиб, Рамазонда қуту-

лишга ҳаракат қилган салбий одатларимизни бутунлай тарк этишимиз лозим. Азизлар, рўзанинг уч босқичи, уч даражаси бор. Биз шу пайтгача тутган рўзамиз, яъни кундузлари емай-ичмай, нафсимиз ва фаржимизни тийиб юриш билан чекланиладиган рўзамизни уламолар «Омманинг рўзаси» дейишади. Омманинг рўзаси – ҳамманинг рўзаси. Даражаси улуғроқ, иккинчи босқичдаги рўзани уламолар «Хосларнинг рўзаси» дейишади. Бунда нафси ва фаржини тийишдан ташқари, тана аъзоларининг ҳам рўзасига эҳтиёт бўлинади. Яъни кўзлар номаҳрамга қарашдан, қулоқлар ношаръий гапларни эшитишдан, тил ножоиз гапларни айтишдан, қўллар сизники бўлмаган нарсага узатилишдан, оёқлар нораво жойларга бориш, нопок жойга қадам босишдан тийилади. Даражаси энг юқори бўлган учинчи босқичдаги рўза ҳам борки, у хосларнинг хоси тутадиган рўзадир. Ундай рўзани тутган одам нафсини, фаржини, тана аъзоларини тийишдан ташқари, қалбини ҳам пок сақлайди. Ўзини шундай тутадик, унинг қалбида Аллоҳ таолодан ўзга, Унинг зикридан, Унинг дийдорини кўриш орзусидан бошқа ўй, фикр, ният қолмайди. Энди бундай рўзани санокли одамларгина тутадик, улар етишган зотлардир. Аммо сиз билан биз биринчи босқичдаги рўзани тутиш машқини олдик, энди секин-секин иккинчи босқичга ўтсак ҳам бўлади. Бу унчалик қийин эмас. Ўрганган рўзамиздан озгина фарқи – тана аъзоларимизни ҳам эҳтиёт қилсак, уларни ҳам рўза туттирсак бўлди. Ана шунда қалбларимиз покланиб боради, ахлоқимиз сайқалланиб боради ва яқин йилларда севимли Пайғамбаримиз алайҳиссалом бизга мерос қолдирган, мукаммал эгаллашимизни васият қилган хулқ соҳиби бўлишимиз мумкин бўлади.

Файзулла Зарипов Шайх Ҳазратларининг холи қолишларини пойлаб, у кишининг дуоларини олишни

♦ Яна рўза борми

ният қилди. Шайх Ҳазратлари кетишдан олдин барча ихлосмандларга қўл бериб сўрашган, дуо қилган маҳали ниятига етди ва дилидаги саволини ҳам берди:

— Шайх Ҳазратлари, Рамазон ойининг рўзасидан бошқа рўзалар ҳам борми? Йил бўйи тутишимиз мумкин бўлган рўзалар ҳам борми?

— Бор. Турли нафл рўзалар бор, — дедилар Шайх Ҳазратлари. — Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳар ойнинг аввалида, ўртасида, охирида уч кундан рўза тутганлари, ҳафта кунларидан эса ҳар душанба ва пайшанба кунлари рўзадор бўлиб юрганлари маълум ва машхур. Кимки «Амалларим севимли Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амалларига ўхшашини, жаннатда у зот билан бирга бўлишни истайман», деса, унга ана шу рўзаларни тавсия қиламан. Аммо Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам йил бўйи узлуксиз рўзадор бўлишдан, ҳафта кунларидан эса алоҳида ажратиб олиб, жума кунининг ўзида рўза тутишдан қайтарганлар. Аммо пайшанбага ёки шанбага қўшиб тутилса, жума куни ҳам рўза тутса бўлади.

— Аллоҳга шукр, — енгил нафас олди профессор. — Мен энди шу билан келаси Рамазонгача рўза йўқмикан, деб қўрққан эдим.

— Нима учун нафл рўзаларга қизиқиб қолдингиз? — деб сўрадилар Шайх Ҳазратлари профессордан. — Рамазон ойида рўза тутиб, рўзанинг алоҳида бирор фазилатини англаб қолибсиз, чоғи?

— Кўп фазилатини англадим, — деди профессор. — Аммо бир алоҳида хислатига гувоҳ бўлдимки, бу нарсанинг ҳаётимда катта бурилиш ясади. Аммо батафсил сўзлаб берай десам, вақтингизни олиб қўйишдан истиқола қиялман.

— Қани, қани? — қизиқиб қолдилар Шайх Ҳазратлари ва профессорнинг билагидан тутиб, яқинларида турган стулга ўтиришга таклиф қилдилар.

Файзулла Зарипов Шайх Ҳазратлари билан ёнма-ён ўтиришган заҳоти уларнинг атрофини одамлар ўраб олишди.

— Қани, сўзлаб беринг-чи? — дедилар Шайх Ҳазратлари. — Истиҳола қилманг, аввало биз шошаётганимиз йўқ, вақтимиз бемалол. Қолаверса, бу нарса одамларга ҳам қизиқ ва фойдали бўлиши мумкин. Сиз айтиб бермоқчи бўлаётган гаплар балки, бошқаларга ибрат бўлар. Марҳамат, бемалол гапиринг!

— Очиғини айтсам, сизнинг маърузангиздан кейин бу йил умримда биринчи марта рўза тутдим, — деб гап бошлади профессор. — Эсингизда бўлса, бизнинг маҳалламиздаги масжидда Рамазоннинг илк кунида барчамизга бир нарсани вазифа қилиб юклаган эдингиз. Ҳар Рамазонда хулқимизда бўлган биттадан иллатдан кутулиб боришимизни тавсия қилиб, «Сизга шу ой ичида умуман ёлғон гапирмасликни вазифа қилиб юклайман», деган эдингиз. Сиз бу гапни айнан менга айтмадингиз, ҳаммага айтдингиз, аммо мен тарафга қараб туриб айтгандингиз. Рамазон ичида сиз бизга юклаган шу вазифани ўзимга шиор қилиб олдим. Бошида тарки одат амри маҳол бўлиб, бироз қийналдим. Аммо бора-бора баъзан билиб-билмай, баъзан иш юзасидан мажбур бўлиб, баъзан шунчаки, эътиборсизлик қилиб гапирадиган ёлғон гапларимиздан ҳазар қиладиган даражага келдим. Кўп идораларга ишим тушиб борганимда биргина ёлғон сўз ишлатсам, ишим битиб кетарди, аммо «Рўзам бузилмасин», деб ўзимни тийдим. Текширувчилар келишди, биргина ёлғон гап айтсам, ўзимнинг айбим очилмас, кейин ҳамкасбларимдан маломатга қолмас эдим. Аммо «Рўзам бузилмасин», деб ўзимни тийдим, рост гапириб, ташвиш орттириб олдим. Яқиндагина ўғли ўқишга кирганида мени ёрдам берди, деб ўйлаб беш минг доллар пулни таклиф қилган одамга бир оғизгина «Ҳа, мен ёр-

дам қилдим», десам, ўша пуллар меники бўларди. Аммо «Рўзам бузилмасин», деб ёлғон гапирмадим. Хуллас, рўзам сабаблигина кўп бора ёлғондан ўзимни тийдим. Аммо энди рўза йўқ. Рўза бўлмаса, «Рўзам бузилмасин», деган қўрқув бўлмаса, баъзан мажбур бўлиб, баъзан нафсим устун келиб, ёлғон гапириб қўймасмиканман, деган шубҳам бор эди. «Қани эди ўн икки ойнинг барчаси Рамазон бўлса-ю, биз рўзадор бўлиб, рўзанинг ҳурматидан гуноҳларимиздан тийилиб юрсак», деб орзу қилувдим. Аммо мана, мухтарам Шайх Ҳазратлари, нафл рўзаларни санаб бердингиз, энди мен Пайғамбаримиз тутган рўзаларни муттасил тутишга аҳд қилдим. Зора, хулқимдаги бошқа иллатлардан ҳам бутунлай қутулсам.

— Барча нарасага қодир бўлган Зот — Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсин! — дея Шайх Ҳазратлари ўринларидан туриб кетдилар ва профессор Файзулла Зариповни маҳкам бағирларига босиб, дедилар: — Меҳрибон Аллоҳим қалбингизга ҳақиқий иймон нурини жойлабди. Сизни покиза ҳидоятга мушарраф қилибди, муборак бўлсин!

Шайх Ҳазратлари атрофда турган одамларга мурожаат қилдилар:

— Бу айтилганлар сизларга ҳам ибрат бўлсин! Ҳар бир ибодатни англаган ҳолда адо этишни, қилган ибодатингиздан роҳат қилишни ўрганинг. Келинлар, азизлар, биродаримизнинг ҳаққига дуо қилайлик: Аллоҳ таоло бу биродаримизга ҳақиқий иймонни бергани рост бўлсин, ўзлари аҳд қилганларидек, ибодатлари бардавом бўлиб, ахлоқлари сайқалланиб боришларини, қалблари, руҳлари покланиб, Аллоҳ суйган бандалардан бўлишларини, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга Кавсар ҳовузи атрофида бирга бўладиган умматлардан бўлишларини Аллоҳ бу кишига ҳамда сизу бизларга ҳам насиб қилсин! Омин, Аллоҳу Акбар!

ЎҒРИНИНГ САБОҒИ

1.

Ҳамид ота-онаси билан яшаётганида катта ўғлининг суннат тўйини «Мен ҳам неvara кўрсам, неварамнинг суннат тўйини ўзим қилиб бераман», деб ният қилган отаси Азим бобо қилиб берди. Ўзи ҳовли-жой қилиб чиққач, тўй қилиш осон эмаслигини билди. Кичкина ўғли бу йил мактабга қатнай бошлади, лекин ҳали унинг кўлини ҳалоллай олгани йўқ. Ота ҳовлида қолган укаси Холбой ўғлининг суннат тўйини қилганида «Ака, келинг, отамизнинг ҳовлисида иккаламиз кўшиб тўй қилайлик, сизга ҳам осон бўлади, менга ҳам», деди. Аммо Ҳамид кўнмади. «Ахир янги ҳовлига чиқдим, бу ерда янги кўни-кўшнилари бор, қолаверса, ўз ҳовлимада ҳам тўй қилишим керак-ку?» деди.

Хуллас, Фарҳоджонининг тўйини ўзи қиладиган бўлди. Йиғиб-териб, баҳорда Алим чўлоқдан сотиб олган ҳўкизини оғилга боғлади. Пахта тозалаш заводида ишлайдиган қайноғаси олиб берган бир машина чигитни қайнатиб, уч маҳал шу ҳўкизга бера бошлади. Икки ой ўтиб, ҳўкиз роса етилди, Ҳамид ем бергани кирганида унинг пишқиришидан эти жунжикадиган бўлди. «Тўйга икки ҳафта бор, унғача оғилнинг эшигига сиғмайдиган бўлиб кетади-ёв», деб кўярди Ҳамид иштаҳаси карнай ҳўкизига қараб.

— Ҳой, дадаси, туринг, куёш тепага келди-ку? Тўй қиладиган одам шу маҳалғача ухлайдими? — жавради ҳар тонгдагидек Ҳамиднинг хотини Раҳима. — Туринг, ҳўкизингизнинг емини бериб келинг, совиб қолади.

— Уф-ф, ухлагани ҳам қўймайсан-а, ўзинг бериб келсанг бўлмайдими емини? — деди уйқуси чала бўлганидан норози бўлган Ҳамид.

– Неча марта айтдим, мен унингизнинг яқинига боришга ҳам қўрқаман, деб.

– Бўпти, қўймадинг-да, – деб ўрнидан турди Ҳамид. – Аммо сен ем бермаганинг дуруст. Аёл кишисан. Унинг пишқиришидан ўзим ҳам қўрқаман.

Ҳамид икки пақир ерни кўтариб, оғилга кирди-ю, ҳанг-манг бўлиб қолди: оғилда ҳўкиз йўқ эди. Бўшалиб-димикин деса, ҳўкиз бўшалиши мумкин эмас, икки арқон билан охурнинг икки томонидаги устунларга боғланган эди. Кириб келаётганида оғилнинг эшиги очиқ тургани лоп этиб эсига тушди. Чопиб чиқиб, доим оғил эшигига ўзи боғлайдиган симни қидирди. Кесилган сим уч-тўрт бўлак бўлиб, ерда ётарди. Биров унинг бошига гурзи билан ургандек бўлди. Тиззасидан жони чиқиб кетгандек, ҳолсизланиб ерга чўкар экан, хотинини чақирди:

– Раҳима, чоп, уйимиз куйипти-и!

Чопгани билан Раҳиманинг қўлидан нима келарди? Раҳима ҳам, бирпасда йиғилган қўни-қўшнилари ҳам, чақирилган милиционерлар ҳам ҳеч нима қила олишмади.

Ҳўкиз Ҳамид билан хотинининг умидини синдириб, изсиз йўқолди...

2.

Чошгоҳ пайти ҳовли ўртасидаги азим тут соясидаги чорпояда ёнбошлаб ётган Парпининг эндигина кўзи илинган экан, ошнаси Шарифжон келиб қолди.

– Парпи, худо неvara берувди, якшанба куни ақийқа тўйи қиялман. Эртароқ бориб, хизматда бўлиб турасан-да, ўртоқ, – деди Шарифжон салом-алиқдан сўнг.

– Бормайман, – деди Парпи узил-кесил қилиб. – Аввало, улфатчиликнинг қонун-қоидасини буздинг, бир. Бизни чақирмайсан, ўзинг бизнинг ошларга қўшилмай-

сан, икки. Сен қурумсоқ тўйингга чақирганинг билан, хали ароқ ҳам бермасанг керак, мулла Сафарга шогирдман, деб?

– Мулла Сафар бобо тўғри қилган экан, ўртоқ. Билмай ўшанда уни бекорга сўккан эканмиз. Ароқ қўйиб тўй қилган одамнинг гуноҳи жуда катта бўлар экан, – деди Шарифжон. – Элга тўй берай, элнинг дуосини олай, деб тўй қиларканмиз-у, бир дунё гуноҳни ўз пулимизга, неча йил тирноклаб йиққан пулимизга сотиб олар эканмиз, ошна!

– Хуллас, биз боришимиз шарт эмас экан тўйингга, муллавачча, – ёстиғини яқинроқ тортди Парпи. – Уйқунинг белига тепганинг қолди. Ҳа, айтиб қўяй, бориб, Рашид билан Комилнинг ҳам бекорга бошини ачитма. Якшанба куни улар билан ошимиз бор. Улар ҳам ошни ташлаб, сенинг ароқсиз тўйингга боришмайди.

– Ароқдан ҳам зўр нарса бор. Борсанг кўрасан, ўртоқ, – деб дарвоза томон йўл олди Шарифжон.

– Биламиз, икки пиёла Паркатти асалини берасиз, – қаҳ-қаҳ урди Парпи. – Чўпчагингни бориб, мулла Сафар бобонгга айт!

3.

Якшанба куни азонлаб Рашид билан Комилларнинг ўзи келиб, уни ҳам Шарифжонникига тўйга боришга кўндиришди.

– Минг қилса ҳам эски қадрдонимиз, – деди Рашид. – Эски улфатларни унутиш яхши эмас. Бир замонлар тўртовимиздан аҳил дўст йўқ эди.

– Бормасак, ўрнимиз ҳам билинади, – деди Комил. – Учаламиз ҳам кўринмасак, одамлар гапиради.

– Анҳор бўйидаги ош нима бўлади? Ёки «Шарифникдан ош едиларинг-ку, бўлди», деб ош қилиб бермоқчимасмисан? У муллавачча барибир ароқ бермайди.

— Шарифжоннинг тўйи эрталаб икки соатда ўтиб кетади. Тўйдан кейинги отари ҳам йўқ. Анҳор бўйидаги ошни чойхоначига тайинлаб қўйдим, икки соат кейин дамлайди. Тўртта бўйни узуннинг бўйнидан боғлаб, Анҳорга ташлаб келдим, — деди Комил.

— Ана бу бошқа гап, — деди Парпи. — Унда кетдик, эртароқ бориб, эртароқ қутула қолайлик Шариф мулланинг ароқсиз тўйидан.

4.

Учаласига хизмат ҳам қолмаган экан. Шарифжоннинг ака-укалари учаласини ҳам ҳурмат қилиб, тўрдаги чорпоялардан бирига, обрўли меҳмонлар, мулла, имомлар ўтирган чорпояларнинг қаторидаги бир чорпояга ўтқазди. Парпи ён-атрофидаги меҳмонларни кузатиб, бироз саросимада ҳам қолди. Сипо кийинган, кўпчилиги хожи бувалар киядиган оппоқ кийимдаги юзларидан нур ёғилиб турган меҳмонлар бир қори йигитнинг танбур чертиб айтаётган мумтоз кўшиқлари оҳангига мос тебранибгина ўтиришарди. Парпи беихтиёр кўшиққа кулоқ солди:

«Ҳа, насиҳат экан», деб ўйлади Парпи.

Сершовқин давралар, ичиб олиб, қийқиришларга ўрганган, шўх кўшиқлар оҳангида маст-аластлар даврасига келиб, ишва қиладиган беҳаё раққоса қизларга пул қистириб, турли қилиқлар қилишларга ўрганган Парпига бу кўшиқлар, меҳмонларнинг бундай маъносиз ўтиришлари тушунарсиз эди. Тўйхона тўйхонага ҳам кўп ўхшамас, ҳамма жим, худди ҳамма келишиб олиб, шу кўшиқни эшитаётгандек эди. Парпининг назарида кимдир буларга «Шу кўшиқни диққат билан эшитасизлар, кейин мен ҳар бирларингдан уни сўзма-сўз сўрайман», деб топшириқ бериб қўйгандек эди.

Уч оғайни ҳам бошқаларга тақлид қилиб, жимгина ўтириб, ярим косадан суюқ овқатни ичишди. Бироз ўтиб, ош ҳам сузилди. Ошни ҳам гап-сўзсиз ейишди.

— Аммо оши чойхонанинг ошидан ҳам зўр бўлибди-я, — деди Рашид.

— Қуруқ ошининг нимасини мақтайсан? — деди Парпи зардаси қайнаб. — Еб бўлган бўлсаларинг, турдик.

— Ақийқа тўйи унақа бўлмайди, — деди секингина Комил. — Охирида дуо қилинганидан кейин ҳамма бара-варига туради. Унгача жим ўтир. Қара, биздан катталар, улуғлар ҳам сабр қилиб ўтиришибди.

— Менга фарқи йўқ, — деди Парпи. — Бир жойда қимирламай уч кун ҳам ўтиришим мумкин.

Ош ейилган товоқлар ҳам олингач, ашула айтиб турган қори йигит микрофондан эълон қилиб қолди:

— Муҳтарам биродарлар, ҳаммамизнинг севимли устозимиз, замонамизнинг кўзга кўринган алломаси Шайх Ҳазратлари ҳам ушбу тўйга ташриф буюрган эканлар, рухсатларингиз билан озгина маъруза қилиб беришлари учун Ҳазратни даврамизга таклиф қилсаг-у, у кишининг уммондек билимларидан, бебаҳо насихатларидан баҳраманд бўлсак.

— Шуниси кам эди, — деди Парпи. — Энди қутулдик деганда насихатбозлик бошланар экан-да. Ким ўзи бу Ҳазрат деганлари?

— Жим, сабр қил, — деди Рашид. — Бу кишининг сўзларини диққат билан эшит! Бу киши шариатнинг билимдони, муллаю имомларнинг пири. Бутун дунёда обрўси баланд. Турли давлатлардан олимлар келиб, бу кишидан масала сўрар экан.

— Ҳозир ҳам шу кишининг маърузасини тинглайман деб узоқ-узоқлардан одамлар келиб ўтиришибди, — деди Комил.

— Бўпти, кўрайлик-чи, нима каромат кўрсатар экан, бу Ҳазрат деганларинг? — деди Парпи.

Микрофонни қўлига олиб, қори йигитни мактаб кўйган Шайх Ҳазратлари бирор каромат кўрсатмади. «Дунёнинг олимлари мендан масала сўрайди», деб баландпарвоз гапларни ҳам айтмади. «Юзлаб китоб ёзган олимман», деб китобий гапларни ҳам гапирмади. Паст, вазмин, ҳамманинг диққатини ўзига жалб қилиб оладиган сеҳрли овозда дона-дона қилиб, Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг умматларига қилган насиҳатларидан айтиб, бу ҳадисларни сизу биз ҳар куни ишлатадиган оддий сўзлар билан, сизу биз ҳар куни кўрадиган, аммо тафаккур кўзи билан, ибрат кўзи билан қарамайдиган воқеа, ҳодисалар воситасида шарҳлаб бера бошлади. Тўйхонадаги юзлаб одамларнинг бор вужуди қулоққа айланиб, Шайх Ҳазратнинг маърузасини тинглар эди.

Аввалига беписанд ўтирган Парпини ҳам бора-бора Шайх Ҳазратнинг овози ўзига сеҳрлаб олди. Шайх Ҳазрат «Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам мана бу гуноҳларни содир қилганларнинг жаннатга кирмаслигини башорат қилганлар», деб бир нечта гуноҳларни санар экан, «Ота-онага оқ бўлган одам ҳам жаннатга кирмайди», дея бир ривоятни айтиб берганида беихтиёр Парпининг кўзларига ёш келди. Сал наридаги сўрида ўтирган олтмиш ёшлардаги кишининг овоз чиқариб йиғлаб юборганини кўриб, Парпининг томоғига ҳам аччиқ бир нарса тикилди. Отаси-ку, Парпининг болалигида ўлиб кетувди. Онасининг неча маротабалаб «Жон болам, мен ҳам ғаниматман, олиб келадиган нарсанг керак эмас, ўтган-қайтганингда кириб, хабар олиб тур», деб зорланганлари, «Кўп вайсаманг, момой, ана, укам, келин бор-ку! Ёки булар яхши едириб-ичирмаяптими?» дея зарда қилиб, пул ташлаб кетганлари кўз олдига келди.

«Бу ердан чиқибок, яхшилаб бозор қилиб, онамнинг олдига бораман, ўзиям бир ҳафтадан ошибди кўрмага-

нимга», деб ўйлади Парпи ва яна Шайх Ҳазратнинг гапларига қулоқ тутди.

– Ҳадиси шарифнинг давомида шундай дейилади, – деб сўзларди Шайх Ҳазрат. – «Ўғри ҳам жаннатга қирмайди».

Парпини ток ургандек бўлди. Бўғзидан «их» деган овоз чиқиб кетди. Шерикларига қаради. Уларнинг боши эгилган, Парпи билан ишлари ҳам йўқ. Парпи Шайх Ҳазратга қаради. Шайх Ҳазрат ҳам айнан Парпига айтаётгандек, унга қараб, давом этди:

– Азизлар, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам «Ўзингизга раво кўрганингизни биродарингизга раво кўрмагунигизча мўмин бўлолмайсиз», деганлар. Тасаввур қилинг, эрта-индин тўй қиламан, деб боқиб турган ҳўкизингизни ўғри оғилингиздан ўғирлаб кетса, умидингиздан айрилиб қолмайсизми? Бир ўйлаб кўринг. Шунинг ўзингизга раво кўрасизми? Энди сиздан зулм кўрган у бечора ерни муштлаб сизни қарғамайдими? Айтинг-чи, бир кишини зор-зор қақшатган ўғрининг жаннатга киришга ҳаққи борми? Албатта йўқ.

Парпининг аъзойи баданига титроқ кирди...

Йигирма йил аввал Парпи яқин-атрофда тенги йўқ машина тузатадиган уста эди. Унинг довуғи узоқларга кетганидан топиш-тутиши ҳам яхши эди. Унинг таърифни бир-биридан эшитган бойваччалар ҳам чет элда ишлаб чиқарилган турли русумдаги қимматбаҳо машиналарини тузатгани Парпига олиб келишар, мижозлар кўпинча унинг вақти бўлишига қараб, навбат пойлашар эди. Айнан ана шу нарса – бойваччаларнинг қимматбаҳо машиналарни тузатиб бериши учун унга олиб келишлари Парпини йўлдан урди. Дуппа-дуруст «Волга»сини яп-янги «Жигули»га алмаштирди. Аммо бу билан ҳам қаноатланмади. Чет элда ишлаб чиқарилган машина минишни хоҳлаб қолди. «Мерседес» мингиси келди.

Парпининг пули эса «Мерседес»га етмади. Ана шунда касби боис орттирган бир ошнаси – Қозоғистонга юк машинасида қатнайдиغان Дамир унинг жонига оро кирди. У Парпига қандай қилиб тез ва кўп пул топишнинг йўлини ўргатди.

Аммасини кўришга қишлоққа борган Парпи аммасининг кўшниси тўйга тайёргарлик кўраётганини, оғилида гўшти иккита тўйга етадига новвос боғлаб, боқаётганини эшитди. Қишлоқни айланган бўлиб, Ҳамиднинг эшиги кулфланмайдиган оғили катта йўлга яқин эканини ҳам билиб олди.

Қолгани жуда тез бўлди. Дамир бунақа ишларга уста экан. Унинг кўлига тушган девдек ҳўкиз индамайгина унинг машинасига чиқди. Ўша куниёқ гўштга айланиб, қассобларга кўтарасига сотилиб ҳам кетди. Қассоблар эса Парпига «Мерседес» олишга етмай турган пулни бериб кетишди...

5.

– Мен бормайман, – деди Парпи улфатларига. – Зарур ишим чиқиб қолди. Узр оғайнилар, ошни менсиз еяверинглар.

Парпи бозорга кириб, гўшт, ёғ, гуруч, тўрт дона патир нон, мева-чева, ширинликлар, онаси ёқтирадиган ярми қизил, ярми оқ ҳолвадан олди. Дўкондан бир кийимлик мато ва оппоқ рўмол ҳам сотиб олди. Ҳаммасини машина юкхонасига жойлаб, уйига келди. Хотини ва болаларини машинасига миндириб, онасининг уйига борди. Парпи олиб келган нарсаларни кўриб, онасининг кўзи намланди.

– Умрингдан барака топ, болам, – дуо қилди онаси. – Ҳолва олиб келганингни қара-я, ўғлим. Эрталаб кўнглимдан ўтувди. Бирам кўзимга кўриндики. Укангга айтмабман-да, деб ўтиргандим. Бу ҳолвадан отанг тез-тез

олиб келарди. Отангга тортибсан, болам. Отанг раҳмат-линиям руҳи шод бўлди бугун. Кел, ўзинг ҳам, бирга еймиз, болам.

– Сиз келинларингиз, невараларингиз билан чақ-чақлашиб ўтира туринг, менинг озроқ ишим бор. Ўзим сизга ош дамлаб бермоқчиман. Сиз билан бирга ўтириб, қадимдагидай бир ош ейлик.

– Илоҳим ниятингга ет, болам, – яна кўзига ёш олди онаси. – Болаларингдан қайтсин, ўғлим, невараларингдан қайтсин!

* * *

Орадан бир неча ой ўтди...

Одатдагидек, Парпи жума куни онасининг уйига келиб, яна ош дамлади.

– Сизга олиб келган рўмолимни кўрдингизми, онажон? – сўради ошдан кейин Парпи. – Уни ҳожи оналар ўрашар экан. Энди сиз ҳам тайёргарлик кўраверинг, онажон. Мен намоз ўқишни бошладим. Икки-уч ойда ҳамма шарт-шароитларини ўрганиб олай, кейин иккаламиз ҳажга бориб келамиз. Унгача бир-иккита чала ишларимни ҳам битириб оламан. «Мерседес»имниям сотаман, бизга ўзимизнинг «Нексия» ҳам бўлаверади.

– Илоҳим ниятингга етказсин, болам. Сен «Ҳажга олиб бораман», дейсан-у, мен тайёр бўлмайманми? Айтган кунинг тайёр бўламан, болам.

6.

– Ҳой, дадаси, туринг, тўй қиладиган одам ҳам шунча ухлайдими? Туринг, ҳадемай куда томонга боришимиз керак, – жавради доимгидек Раҳима опа. – Келиннингизнинг отаси «Битта қўй олиб келмаса бўлмайди», депти. Гўшт олиб берганимиз бўлмас эмиш. Бир амаллаб битта қўй топинг.

– Уф-ф, ухлагани қўймайсан-а? – керишиб ўрнидан турди Ҳамид ака ва ариқчада юзини ювиб, давом этди: – Қани Фарҳоднинг ўзи? Келинга тушунтирмаптими «Фотиҳа тўйга битта, катта тўйга битта қўй беришга кучимиз етмайди», деб. Энди битта қўйнинг пулини қаердан топаман?

Шу пайт дарвоза таққиллади. Токдан бир товоқ узум узиб чиққан Фарҳод узумни ариқча бўйида қолдириб, дарвозани очгани кетди. Ланг очилган дарвозадан оппоқ «Нексия» кўринди. Бирпасдан кейин Фарҳод икки қўлида иккита пакет кўтарган кишини бошлаб келди.

– Шаҳардан кептилар. Шарофат холанинг жиянлари бўларканлар.

– Келинг, келинг, меҳмон, – унга пешвоз юрди Ҳамид ака. Меҳмон билан кўришаркан, сўради: – Қозигузардаги Шарофат холанинг жиянимисиз?

– Ҳа, – деди меҳмон мезбон кўрсатган кўрпачага ўтиргач. – Шаҳардаги акалари уста Умрзоқнинг ўғлиман. Исмим Парпи.

– Ҳа, ҳа, эсладим, – деди Ҳамид ака. – Отангиз шаҳарда турарди, ёш ўлиб кетувди, раҳматлик. Сизниям ёшлигингизда аммангизникига келганингизда кўрган-дирман, аммо, очиғи, эслай олмадим.

Ҳамид аканинг хотини дарров дастурхон ёзиб, чой-нон олиб келди.

– Мана булар сизларга, – деб Парпи пакетларни аёлга узатди.

Раҳима опа Парпи олиб келган нонлардан иккитасини ва ликопчаларга солинган ширинликларни олиб келиб, дастурхонга қўйди.

– Хуш келибсиз, меҳмон!

Парпи бу мулозаматдан «Нега келдингиз, нима хизмат?» деган маъноларни уқиб, сўз бошлади:

— Тўй бошлаб қўйибсиз деб эшитдим, бизгаям бирор хизмат бормикан, деб келувдим. Бирор камчилик бўлса, айтсангиз, ёрдамим тегса, дегандим.

— Камчилик етарлику-я, мана, масалан, келин томон битта қўй сўраб турибди. Аммо қўйга етарли ортиқча пул йўқ. Бор, аммо катта тўйга деб олиб қўювдик у пулни. Лекин бизга нега ёрдам бермоқчи бўлаётганингизни тушунолмай турибман. Шарофат хола билан қариндошчилигимиз бўлмаса? Дадангиз раҳматли билан ҳам олди-бердимиз йўқ эди, адашмасам?

— Тўғри, — деди Парпи. — Аммо мен билан олди-бердингиз бор. Аниқроғи, менинг сиздан олган жойим бор. Балки, эсингиздан ҳам чиқиб кетгандир, аммо йигирма йил олдин, адашмасам, бугун уйлантирмоқчи бўлаётган ўғлингизнинг суннат тўйини қилмоқчи бўлиб турганингизда боқувдаги ҳўкизингиз йўқолган эди. Эсладингизми? Ўша ҳўкизни мен ўғирлаган эдим.

— Э-э, ҳа, шшу... шунақа бўлувди, — шошиб қолди ҳеч замонда ўғрининг ўз оёғи билан келиб, ўз оғзи билан ўғрилигини тан олганини кўрмаган Ҳамид ака. — Аммо, бу... ҳалиги...

— Худога шукр, мен иймонга келдим. — деди Парпи. — Ҳозир беш вақт намозимни ўқияпман. Насиб қилса, кузда онам билан ҳажга бориб, покланиб келмоқчиман. Аммо унғача қилган гуноҳларим учун мен азият етказган одамлардан кечирим сўраб, уларнинг розилигини олиб юрибман. Сизлар рози бўлмасангизлар, ҳажим ҳам, ибодатим ҳам қабул бўлмас экан. Шунинг учун мана шу пулни оласиз ва мени кечириб, «Мен сизни кечирдим, мен сиздан розиман», деб айтасиз.

Парпи ёнида осилган сумкасидан яп-янги минг сўмлик пулларнинг беш боғламини олиб, эр-хотиннинг олдига қўйди.

— Қанча бу ерда? — пулларнинг янгилигидан ҳақиқийлигига ишонқирамай сўради Ҳамид ака.

– Беш миллион, – деди Парпи ва бир боғламининг боғини ечиб кўрсатди. – Ҳаммаси банкдан олинган, сохта эмас.

– Сохтамаслиги кўриниб турибди, – деди Ҳамид ака. – Аммо бунча пулни ололмаймиз, ука. Ахир бу пулга ўшанақа ҳўкиздан бештасини олса бўлади-ку?

– Олаверинг, йигирма йилда ўша ҳўкизингизнинг пули кассада турса, бундан ҳам кўпайиб кетарди, – деди Парпи. – Фақат рози бўлсангиз бўлди.

Ҳамид ака икки боғлам пулни олди-да, қолганини Парпининг олдига суриб қўйди.

– Мен шунисига ҳам розиман. Бу пулнинг ўзига иккита тўй қилса бўлади, – деди Ҳамид ака. – Сизга катта раҳмат. Мард йигит экансиз. Мингдан-минг розиман.

Парпи икки боғлам пулни Раҳима опага берди.

– Унда бу мендан сизга тўёна бўлсин. Аёлларнинг харажати кўп бўлади. Дуо қилсангиз бўлди, – деди Парпи ва Фарҳодни чақириб, қолган бир миллион сўм пулни унинг қўлига тутқазди. – Бу менинг сендан қарзим, куёв бола. Мени деб суннат тўйинг орқага сурилган, кўнгилдагидей ўтмаган. Энди никоҳ тўйинг чиройли ўтсин. Ҳали айтсанг, тўйинг куни ҳам келиб, хурсандчилигингга шерик бўламиз.

– Албатта айтамиз, келасиз, – деди Фарҳод.

– Умрингиздан барака топинг, – деди кўзига ёш олган Раҳима опа. – Биз сиздан мингдан-минг розимиз, ука. Аллоҳ ҳам сизни кечирсин!

– Энди менга узр, қиладиган ишларим ҳали кўп, – Парпи мезбонларнинг ҳай-ҳайлашига қарамасдан ўрнидан турди. – Насиб қилган бўлса, ҳали тўйда келамиз. Келин-куёвга алоҳида совға ҳам олиб келаман.

Парпи жўнаб кетди. Ҳамид ака ҳам, хотини ҳам, Фарҳод ҳам қўлларида ҳали умрида ушлаб кўрмаган пуллари билан бу ишлар уларнинг ўнгларидами ёки

тушларида бўлаётганини англаёлмай, унинг ортидан анграйиб қолдилар.

7.

Фарҳоднинг тўйи жуда чиройли ўтди. На Ҳамид ака, на хотини, на Фарҳод Парпининг сирини очмади. Қайтанга тўй куни келин-куёвга Қуръони Карим китобини, Ҳамид акага жойнамоз, Раҳима опага оппоқ рўмол совға қилган Парпи билан унинг аёлини «шаҳарлик қариндошлар» сифатида тўрга ўтқазишди.

Тўйдан сўнг бир ҳафта ўтиб, Ҳамид ака хотинига деди:

– Онаси, ўйлаб-ўйлаб, бир қарорга келдим. Бугун яхши кун, жума. Парпи укамиз совға қилган жойнамоз-ни олиб бер, мен ҳам энди масжидга чиқаман.

– Ниятингиз муборақ бўлсин, отаси, – деди Раҳима опа хурсанд бўлиб. – Сиз қаторилар масжидга чиққанига анча бўлди, ҳеч бўйин эгмас эдингиз. Бирданига чиқадиган бўлиб қолдингиз, бугун куёш қайси томондан чиқди?

– Парпи укамиз кўзимни очиб кетди, онаси. Мендан ёш йигит, бор, ана, бир ўғри йигит биргина маъруза билан иймонга келиб, Аллоҳнинг айтганларни бажаришга киришиб кетган бўлса-ю, Аллоҳимнинг «Кўр, ибрат ол», деб кўрсатган шунча синоатларини кўриб-билиб туриб, мен қандай қилиб иймонга келмайин? Аслида гуноҳкор мен эканман. Хуллас, битта-яримта сўраса, мени масжидда дерсан!

Ҳамид ака чиқиб кетди. Раҳима опа эрининг орқасидан қараб қоларкан, бир ҳафтадан бери гувоҳ бўлаётган воқеаларини мушоҳада қилиб, пичирлади:

– Тавба, битта ўғри келиб, эримнинг кўзини очиб кетди-я? Аллоҳимнинг сиру синоати, ҳикмати ҳам кўп экан-да!

ТАҚДИР

«Авлиёлар бўлган, бор ва бўлади. Фақат айрим авлиёларнинг авлиёлигини одамлар билади, айримларини билмайди. Авлиёлигини авлиёнинг ўзи билади. Айрим авлиёларнинг авлиёлигини на одамлар билади, на авлиёнинг ўзи билади. Уларнинг авлиёлигини фақат Аллоҳ таоло билади».

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф

1.

— Оқпошшониям инсофи бор экан, бойга тегмаган эди, Ленин дегани бемаза эмиш, бойнинг-ку шўрини куритаётгани майлику-я, камбағалнинг ҳам сўнгги уруғлиги борми, ерини ҳайдаб турган ҳўкизи борми, олиб қўяётган эмиш. Аёлу эркакни теппа-тенг далага ҳайдаб, бирга-бирга ишлатармиш. Маҳраму номахрам деган гап энди бўлмас эмиш.

Ҳамманинг оғзида шу гап.

— Унчалик бўлмас-ов, — деди отаси билан ифторликдан сўнг суҳбатлашиб ўтирган Иброҳим. — Номаҳрам қиёматгача номахрам бўлиб қолаверади-ку, ота?

Абдурахмон махсум анча вақт сукут сақлади. Дастурхондаги ҳамма нон ушоқларини битталаб териб олди. Уларни пиёлага солди. Яна уларни пиёладан тўкди. Кейин асабийлашиб, пиёлани тўнкарди. Дастурхондан қўз узиб, бошини кескин кўтарди.

— Сен кет! — деди Абдурахмон махсум паст, лекин буйруқ оҳангида. — Бу гаплар билан ишинг бўлмасин! Келини, болаларингни ол-да, кет! Латифбой жума куни намоздан кейин Афғонга жўнаб кетмоқчи. Мен гаплашиб қўяман, сен ҳам бирга кетасан.

– Ота, келинингизни ҳам олиб кетсам, сизларнинг хизматингизни ким қилади? – ҳайрон бўлди Иброҳим.

– Биздан хавотир олма, – деди Абдурахмон махсум.
– Опанг хабар олиб турар. Қизи келиб, онангга қарашиб турар.

– Қийналиб қоласизлар, ота, – унамади Иброҳим. – Бир ўзингизга шунча ишни ташлаб кетиб, қанақа фарзанд бўламан, ота?

– Бу ишлар, бу корхоналарнинг ғамини ема, болам, – деди афсус билан Абдурахмон махсум. – Бу корхоналар энди қўлдан кетди, барча ишлар поёнига етди, ўғлим. Тошкондан ҳам хунук хабар олдик. Ёрмуҳаммадхон бўламизнинг ҳам бор-йўғини тортиб олишибди. «Энди завод халқники», дейишибди. Мол-мулксиз, озиқ-овқатсиз қолишибди. Бермайман деганни суриштирмай отиб ташлашяпти эмиш. Юрт иймонсизнинг қўлига ўтди, болам. Бу юртда тургулик қолмади. Болаларинг иймонсизнинг юзини кўрмасидан кет, ўғлим!

– Унда сизларни ҳам олиб кетаман!

– Бизларнинг бўларимиз бўлган, болам. Онанг узок йўлга ярамайди, – деди Абдурахмон махсум. – Биз, чолкампирларга ўрис тегмас. Сен қўлга илинадиган бойлигимизни ол-да, дарёдан ўтиб кет, болам. Ленини келадими, Кал Ленини келадими, ҳамма корхоналаримизни, мулкларимизни ўз қўлим билан уларга топшираман. Менам Аширматларга ўхшаган йўқсил бўламан. Яшаб туришга биттагина уйимизни қолдиришса бўлгани. Аллоҳ таоло ризқимизни берар, тишимизни олмасдан ризқимизни узмас.

– Майли, – ноилож рози бўлди Иброҳим. – Аммо имкон туғилиши билан сизларни олиб кетаман!

– Худо хоҳласа, – деб қўйди Абдурахмон махсум, аммо дилидан бошқа сўз ўтди: «Қиёматда кўришамиз энди, болам!»

Иброҳим Латифбойнинг карвонига қўшилиб Амударёдан ўтди. Латифбойникича давлати бўлмаса ҳам тўрт хуржун тиллоси, икки туя кийим-кечаги, кўрпа-тўшаги, беш-олти хизматкори бор эди Иброҳимнинг. Аммо эҳтиёт қилгани, кўз қорасидай асрагани – бир сандиқ китоби эди. Эссизгина, отаси ижозат бермади, бўлмаса қолган тўрт сандиқ китобни ҳам олиб кетарди.

Иброҳим Ҳиротдан бир мулк сотиб олди. Аҳли оиласи билан шу мулкка жойлашди. Мулк ўнтача хона, чоғроққина боғ, бир туркман гиламнинг ўрнича гулзордан иборат бўлди.

Иброҳим аввал Ҳиротнинг аҳли илмлари билан танишди. Зиёфат қилиб, Ҳиротнинг уламо-ю, фузалоларини чақирди. Улар билан суҳбатлашиб, мамлакатдаги аҳволни билди. Ўғлини Обиддин домла деганнинг мадрасасига қўйди.

Иброҳим кейинги зиёфатга Ҳиротнинг савдогарлари, ишбилармонларини чақирди. Улар билан маслаҳаткенгаш қилди. Сал ўтиб, шаҳардан яхшигина икки дўкон сотиб олиб, тўрт хизматкорини савдога қўйди. Қолганлари ҳовли ва боғ ишлари билан машғул бўлишди.

Ҳаммаси кўнгилдагидек кетаётган, Иброҳим онасини ҳам олдириб келиш тараддудида юрган эди. Амир Олимхоннинг ҳам Афғонга келиши барча ишларнинг белига тепди. Яхши кутиб олиниб, серҳосил боғлар, баҳаво жойлар билан сийланган амир бунга қаноат қилмай, бу ерда ҳам амирлик даъвосини қилиб қолди. Афғонистон подшоси амирнинг попугини пасайтирибгина қўймасдан, у ва у билан бирга келган барча ўзбекларни ҳосилсиз, ташландиқ бир ҳудудга қувғин қилди. У ердан чиқиб кетмасликларини назорат остига олди. Уларга берилган имтиёз, ҳақ-хуқуқларни бекор қилди.

Бу нарса бутун Афғонистонда то шу кунгача яшаётган ўзбекларнинг тақдирида ҳам ўзгариш қилди. Ҳамма ерда ўзбекларга муносабат ўзгарди.

Ҳамма ўзбекнинг номи бухороликка чиқди.

Ҳамма бухоролик кўрнамакка чиқди.

Ҳамма кўрнамак нафратга сазовор бўлди.

Иброҳимнинг дўконидан мол олган афғонларнинг инсоф қилгани молнинг ярим пулини бериб, инсоф қилмагани бир тийин бермай кета бошлашди. Пулини сўраб борганларидан «Оласан-да бир куни пулингни, келгинди», деган жавобни эшитиб, Иброҳимнинг кўнгли чўкди. Аввал дўконларини ёпди, Исмоилнинг ўқиши учун мадрасада бошқаларга қараганда икки баравар ортиқча ҳақ талаб қила бошлашгач, шаҳардан ҳам этагини силкиди. Мулкини олган нархининг ярим нархига пуллаб, Машҳадга ўтиб кетди.

Иброҳим икки йил Исфахонда турди.

Яна икки йил умри Бағдодда ўтди.

Бағдодда унча қийналмади. Тижорат ишлари билан банд бўлди. Исмоил мадрасада ўқишини давом эттирди. Яхши устозлардан сабоқ олди. Аммо Иброҳимнинг кўнгли ҳеч қачон ва ҳеч нимадан хотиржам тортмади. Юртга қайтсаммикан, деб ҳам кўрди, аммо юртдан келаётган бир-биридан хунук хабарлар унинг дилини вайрон этарди. Ёғийларнинг иймон аҳлига, илм аҳлига, энг ёмони Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг авлодларига қилаётган зулмларини эшитиб, кўнглидан «Аллоҳга нима гуноҳимиз бунчалик оғир ботди-ки, аҳли солиҳларни иймонсизларга қул қилди, уламоларимизни, тўраларимиз, саййидларимизни босқинчиларнинг қошида забун қилди? Муқаддас тупроғимизни қайси гуноҳимиз учун ўрисга оёқости қилдирди? Наҳотки Аллоҳ таоло мўмин хор бўлиб, кофирнинг даражаси баланд бўлишини хоҳласа?» деган фикрлар

◆ Каримберди Тўрамурод ◆
ўтар, яна ўйлаган ўйи учун «Шаккоклик қиялман, Аллоҳнинг иродасига қўнмаялман», дея тавба-тазарру қиларди.

Ана шу ўйлари, мушоҳадалари бир бўлиб, Ҳаж қилиш, Каъбатуллоҳда туриб тавба қилиш, бу саволларни Аллоҳ таолонинг уйида Унинг Ўзидан сўраш нияти дилида қатъий ўрнашди.

3.

Иброҳим ватанидан чиққанига беш йил бўлганда Маккага кириб борди. Ўзи ҳам, аёли Муҳаррам ҳам, Исмоил ва ёши ўндан ошиб қолган Моҳирўй ҳам Ҳажни ният қилишди. Олти хизматкор ҳам эҳром боғлашди.

Иброҳим толиби илмларни ёллаб, отаси ва онаси учун ҳажжи бадал қилдирди.

Барчалари Ҳаж амалларини адо қилгач, Расулуллоҳ алайҳиссаломнинг равзаи покларини зиёрат қилиш мақсадида Мадинаи мунавварага йўл олишди.

Мадинада Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи ва салламнинг равзаларини зиёрат қилиб бўлишгач, бир ҳафтача мусофирхонада туриб, Иброҳим шаҳарнинг шарт-шароити билан танишган бўлди. Оқподшо замонидаёқ қочиб келиб, Мадинада қўним топган ўзбеклар, самарқандликлар билан танишди. Шаҳобиддин Мотуридий ёрдамида унча катта бўлмаган, аммо шинам ва файзли бир ҳовлини сотиб олиб, аҳли оиласини шу ҳовлига жойлаштирди.

Иброҳим Мадинада ҳам тижорат ишларини йўлга қўйди. Аввал заргарлик дўконини очди. Сўнгра чит дўкони, кейинроқ атторлик дўконларини очди. Ишлари баторидан келиб, тижоратдан яхши фойда кўрди. Иброҳим отасига ўхшаган қўли очик, сахий бойлардан эди, Мадинада ҳам бу хислат уни тарк этмади. У доимо муҳтожлар

кўнглини овлади. Муттасил катта-катта хайру эҳсонлар қилиб турди. Аввал ўзларига чиройли ҳовли-жой қурган Иброҳим олдинма-кейин барча хизматкорларига ҳам алоҳида-алоҳида ҳовли олиб бериб, уларни уйлантирди. Уларнинг рўзгорларини бутлаб берди. Кейинчалик, Мадинадан чиқиб кетар чоғи ҳар бир хизматкорига алоҳида биттадан дўконни топшириб кетди.

Унгача эса Иброҳимнинг бошидан кўп савдолар ўтди.

Моҳирўй айни бўй етиб қолганда терлама касалига чалиниб қолди. Иброҳим ҳар қанча ҳаракат қилмасин, бор-будини сарф қилмасин, Моҳирўйни сақлаб қололмади.

Муҳаррам Моҳирўйнинг доғига дош беролмади. Саккиз ой тинимсиз йиғлади. Сўнг у ҳам Моҳирўйнинг ёнига қўйилди.

Иброҳим икки дилбандига ёмон куйди. Аввалига ҳамма ишлардан кўнгли совуб, ҳеч нима билан иши бўлмай қолди. Одамларга ҳам аралашмай қўйди. Бироз фурсат ўтиб, тақдирга тан берди. Иброҳим сабрни ўзига байроқ қилди. У ўзини ибодат билан овутди, ўзини ибодатга бағишлади. Қачон Иброҳим керак бўлса, хизматкорлар уни Масжиди Набавийдан топадиган бўлишди.

Иброҳим мадрасани тамомлаб, уламолардан фикҳ илмини, тафсир илмини ўрганаётган ўғли Исмоил билангина суҳбат қилар, бу суҳбатлар ҳам илм тўғрисида бўларди.

– Мени шогирдликка ол, ўғлим, – деб қолди бир куни Иброҳим ўғлига. – Мен тафсирни сенчалик билмаслигим аён бўлиб қолди.

– Устозим ўзингиз-ку, дада? – кулди Исмоил. – Сиздан ортиқ нимани ҳам билар эканманки, сизга ўргата олсам?

– Сен ҳар ҳолда Ҳирот, Бағдод, Мадина мадрасаларида ўқидинг, шайх Санойидек улуғ зотлардан сабоқ оляпсан, – деди Иброҳим. – Мен бор-йўғи Мир Арабни хатм қилганман, ўғлим. Сен тафсир айтганингда кўзларимга ёш келади. Ишқилиб кўз тегмасин, деб дуо қиламан доим.

– Ҳаммаси Шайх ҳазрат устозимнинг хизматлари, дада, – деди Исмоил мамнун бўлиб. – Бу илмда Ҳазратимга тенг келадигани йўқ.

– Сўраб кўр, менга ҳам илм ўргатишга вақтлари бўлармикан?

– Албатта сўрайман, дада, – деди Исмоил.

Иброҳим шайх Санойининг зиёратига ҳам бориб турадиган, ундан билмаганларини сўрайдиган бўлди. Ўғлига имтиҳон топшириб, Қуръони каримни такрор қила бошлади.

Қизи ва аёлидан ажралганидан кейин Иброҳим ватанга қайтиш орзусига тушиб қолди. Аммо ватан ўриснинг ватанига қўшиб олингани, бу катта ватанда уруш кетаётгани унинг қайтишига монелик қиларди. Ватандан чиқиб кетганлар қайтиб боргач, уларнинг бошларига тушган азоб-укубатлар ҳақида ваҳимали хабарлар келиб турди. Аммо барибир Иброҳим имкон топилиши билан ватанга қайтишни дилига туккан эди.

Уруш бартараф бўлгунча Мадинада ҳам бекор юрмаслик, ўзини бирор иш билан овутиш мақсадида бир меҳмонхона қуриш режасини тузди. Шаҳардаги етук муҳандисларни чақириб, беш қаватли меҳмонхона тарҳини чиздирди. Меҳмонхонанинг ҳар бир қаватида таҳоратхоналари, ғуслхоналари, емакхоналари бўлишини, икки қавати оилавий бўлиб, зиёратга келувчиларга мўлжалланган алоҳида икки-уч хонали бўлишини, бу хоналарда зиёратчилар бир неча ой яшашлари учун барча шароитлар яратилиши лозимлигини тайинлади.

Икки йил деганда меҳмонхона Иброҳимнинг кўнглидагидек қилиб қуриб битказилди. Иброҳим элга дастурхон ёзиб, эҳсон қилди. Муҳандислар ва қурувчиларга катта-катта совға-саломлар қилди. Меҳмонхона зиёратчилар учун, толиби илмлар учун узоқ йиллар хизмат қилишини тилаб дуолар қилинди.

— Исмоилхон, олаётган илмингизга халақит бермасин, деб шунча йил бу ҳақда оғиз очмадим, — деди Иброҳим ўша куни меҳмонлар тарқалгач. — Аммо ёшингиз ҳам ўттизга бориб қолди. Энди хўп десангиз, сизни ҳам уйлантириб қўйсак, ўғлим.

— Олдин битта саволимга жавоб беринг, дада, — деди Исмоил. — Ватанга барибир қайтишимиз аниқми ёки фикрингиз ўзгардими?

— Бу масалада ҳеч ким, ҳеч нарсa фикримни ўзгартиролмайди, — деди Иброҳим. Бироз жим туриб, сўнг қўшиб қўйди: — Ҳеч қачон!

— Дада, мени ташлаб кетмассиз?

— Албатта, ўғлим, — деди хомуш бўлиб Иброҳим. — Ўзи сени қайтариб олиб бориш учун қайтмоқчиман-ку, ўғлим? Ўзимга қолса, менга аянг билан синглингнинг олдидаги икки кулоч жойдан бошқа нарсa керак эмас!

— Ундай бўлса, бировнинг қизига сафар машаққатларини раво кўриб нима қиламиз? — деди Исмоил ер чизиб. — Ўзимиз қай азобда етиб келганимиз, Ҳиротнинг аччиқ шамоллари, Бағдоднинг безгаклари ҳали эсимдан чиққани йўқ, дада. Сиз бизни бу ерга етказиб келгунча тортган азобларни мен ҳам тортмайин, бошқаларни ҳам азобга қўймайлик! Насиб бўлса, ватанга борсак, битта келин топилар. Уруш ҳам охирлаб қолган кўринади.

Иброҳим узоқ ўйланиб қолди. Ўғли тўғри айтаётган эди. Ватанга қайтиши аниқ. Сафар олис ва хатарли экани ҳам аниқ. Сафар машаққатларини ота-бола иккиси тортгани маъқул.

— Маъкул, — деди Иброҳим оғир тин олиб. — Гапларинг жўяли. Сафарга заифалар аралашмагани ҳам маъкул. Унда сафар тадоригини тезлаштирар эканмиз.

Ўша суҳбатдан кейин фақат бир мавзуда гаплашадиган бўлдилар: қачон сафарга чиқилади, нима тайёргарлик кўриш лозим?

Ана шу тайёргарлик жараёнида Иброҳим ўзи билан келган, ҳозир ҳар бири алоҳида ҳовлиларда яшаётган, бола-чақали бўлиб кетган хизматкорларининг ҳар бирига биттадан дўконни хатлаб берди. Қолган дўконлари борми, ҳовли-жойи борми, мол-ҳоли борми, ҳаммасини сотди. Миниб кетишлари учун иккита арабий отни олиб қолди, холос.

Жўнаб кетар кунларигача ўзи қурган меҳмонхонанинг бир хонасида яшаб туришди. Иброҳим жўнаб кетар куни шаҳар ҳокимини, қозисини, уламолари-ю, фузалоларини, аввалдан Мадинага келиб ўрнашиб қолган миллатдошларини ва ўзи билан бирга келган юртдошларини чақириб, зиёфат берди. Зиёфат сўнгида Иброҳим шаҳар қозисига мурожаат қилди:

— Мухтарам қозикалон ҳазратлари, мухтарам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳамшаҳарлари, бизнинг юртингизга қилган сафаримиз қариди. Бугун шаҳрингизни тарк этар бўлдик, — деди Иброҳим ва ўғлига имо қилди.

Исмоил хизматкорлар билан икки сандиқни олиб келди. Иброҳим биринчи сандиқнинг қопқоғини кўтарди. У сандиқ китоблар билан тўла эди.

— Китобларим ҳамма нарсадан азиз бойлигим эди, аммо ватанимда китоб хор бўлибди, китоб тутганнинг аҳволи абгор бўлибди, — деди Иброҳим. — Бу китобларимни кутубхонангизга топшираман, токи толиби илмлар беминнат фойдалансинлар.

Шундан сўнг Иброҳим иккинчи сандиқнинг қопқоғини кўтарди. Сандиқ тилла тангалар билан тўла эди.

— Бу тиллаларни ҳам, меҳмонхонани ҳам шаҳар ҳокимининг ихтиёрига топшириб кетмоқчиман. Қозикалон ҳазратлари, уламолар, сизлар гувоҳ бўлингизлар ва сиз менга бу ҳақда битта гувоҳнома ёзиб берасиз, — деди Иброҳим. — Ҳоким тўрамнинг ўзлари кимни назорат учун тайинласа тайинлайдилар, аммо биргина тилагим бор. Ҳозир менинг юртим динсизларнинг қўлида қолган, ҳамюртларим муборак Ҳаж зиёратига келолмай турибдилар. Йигитларимиз илм ўрганишга имкон тополмай туришибди. Матлабим шулки, юртим мустамлакачилардан озод бўлиб, халқларимиз орасида муносабатлар изга тушгандан кейин, юртдошларим эмин-эркин зиёратларга кела оладиган бўлганларидан кейин юртимдан келган ҳожилар мана шу меҳмонхонада текинга туриб кетишсин. Толиби илмлар келишса, шу меҳмонхонада бепул туриб, илм ўрганишсин. Улардан ижара ҳақи ҳам олинмаса, таомлари учун ҳам пул олинмаса, дейман. Шунга кафиллик бера оласизларми, муҳтарам зотлар?

Энг аввал Иброҳимнинг сўзларидан кўзига ёш олган шаҳар ҳокими ўрнидан турди.

— Биродар, сиз айтган вазифани ортиғи билан бажаришга мен кафиллик бераман, — деди ҳоким кўз ёшларини рўмолчаси билан артиб. — Аллоҳим ниятингизга етказсин, хайрли ишингизнинг ажрини зиёда қилиб берсин!

— Мен сизга бу ҳақда тегишли ёрлиқ ёзиб бераман, — деди қозикалон. — Токи, авлодларингиздан кимдир келиб, бу меҳмонхонага эғалик қилишни истаса ҳаққи бўлади, сиздан қолган бойликка эга бўлади.

— Ҳеч ким, ҳеч қачон мерос талаб қилиб, эғалик талаб қилиб келмайди, — деди қатъий қилиб Иброҳим. — Бу бойлик ва мулкларнинг тасарруфини бутунлай сизларнинг ихтиёрларингизга қолдираман. Фақатгина ягона илтимосимни унтмасангиз бўлди, тақсирлар.

◆ Каримберди Тўрамурод ◆
– Шу меҳмонхона тургунча юртингиздан келувчи зиёратчиларга беминнат хизмат кўрсатамиз, – деди ҳоким. – Тиллаларни инсофли тижоратчиларга омонат топширамиз, улар фойдаларидан улушни меҳмонхона ҳисобига бериб турадилар. Меҳмонхона нураса, таъмирлаймиз, бузилса, янгитдан қурамиз. Худо хоҳласа, қиёматгача садақан жория бўлади бу меҳмонхона. Савобидан биз ҳам баҳраманд бўламиз, иншааллоҳ. Бу вазифани гарданимизга олганимизни ва кафил бўлганимизни биздан кейингиларга васият қилиб қолдирамиз.

Ҳаммалари шунга аҳду паймон қилишди.

Ўша куни икки отда икки хуржун йўл анжомлари ва икки ҳамён тилла билангина икки йўловчи, икки ҳожи, икки ватан ишқидаги мусофир Мадинаи мунавварани тарк этишди.

4.

Иброҳим ўғли Исмоил билан Ободон орқали Техронга етиб келганда кунлар совиб қолган эди. Улар қишни Техронда ўтказишди. Баҳор келиши билан яна сафарларини давом эттиришди.

Сабзавор йўлидаги бир қишлоқда тунаб қолганларида икки мусофир булар билан ҳамхона бўлишди. Бағдодлик бу мусофирлар замона оғирлигидан нолий-нолий, ухлаб қолишди. Аммо барвақт ухлаганларининг сабаби эрталаб аён бўлди. Улар кечаси отларни ўғирлаб кетишган эди.

– Хафа бўлма, ўғлим, бу ҳам бир синов, – деди Иброҳим ўғлига. – Насиб бўлса, Сабзаворга етиб олсак, яна иккита яхши от сотиб оламиз.

– Отларга қўшиб юкларимизни ҳам олиб кетишгани яхши бўлибди, – деди кулиб Исмоил. – Бўлмаса, уларни елкамизда кўтариб кетишга тўғри келарди.

— Бунинг ҳам бир ҳикмати бордир, ўғлим, — деди Иброҳим.

Иккалалари пиёда қолсалар-да, сафарни давом эттираверишди. Шом маҳали Хуррамобод деган қишлоққа етиб келишди. Шомни масжидда шу қишлоқ аҳли билан бирга ўқишди.

— Бизлар мусофирмиз, ҳаждан қайтяпмиз, Сабзавор орқали Ашхободга, ундан Самарқандга ўтиб кетмоқчимиз, — деди Иброҳим қишлоқ одамларига қараб. — Бир кеча тунашга жой берсангиз, қишлоғингизда қолиб, эртага сафаримизни давом эттирсак.

— Қишлоғимизда сизларга жой йўқ, — деди қишлоқ оқсоқоли. — Йўлларингдан қолманглар! Сабзавор яқин қолди. Тезроқ юрсанглар, эрталаб Сабзаворда бўласизлар.

— Биз жуда чарчаганмиз, тезроқ тугул секинроқ ҳам юришга мадоримиз йўқ, — деди Иброҳим. — Қолаверса, биз сизлардан садақа сўраётганимиз йўқ, жой, овқат берсангизлар, биз ҳақини тўлаймиз.

— Пулларинг ҳам керак эмас, кетинглар, келгиндилар! — деди оқсоқол.

— Аллоҳдан кўркмайсизми? — деди Иброҳим оқсоқолнинг қўпол муомаласидан, айниқса, «келгиндилар» деган сўзидан кўнгли ранжиб. — Аллоҳ учун мусофирни меҳмон қилишга наҳотки имконларингиз бўлмаса? Сизлар ҳам мусулмонмисизлар?

Иброҳим шахд билан ўрнидан туриб, этак силкиди. Исмоил ҳам ўрнидан турди. Улар масжиддан чиқиб, яна йўлга тушишди. Қишлоқ аҳли ҳам нималарнидир тортиша-тортиша, тарқалишди.

Қишлоқдан чиққан ерда каттакон бир тепалик устига чиқиб, чопонларини тўшак қилиб, оч-наҳор ухлашди.

Наҳорда ота-бола тепаликдан тушиб, тепалик остидан оқиб ўтаётган ариқдан сув олиб, таҳорат қилишди. Бомдод намозини ўқиб, яна йўлга тушишди.

– Хафа бўлма, ўғлим, бу қишлоқнинг аҳолиси бирорта мусофирдан озор кўрганга ўхшайди. Худо хоҳласа, пешингача Сабзаворга етиб борсак, тушлик ҳам қиламиз, бир-икки кун дам ҳам оламиз.

Шу пайт узоқдан от чоптириб келаётган икки отлик кўриниб қолди.

– Ишқилиб тинчликмикан? – деди Иброҳим.

– Бизларни бирор нарсани ўғирлаганликда айблашмасин-да, – деб қўйди Исмоил.

Отлиқлар етиб келишди ва тезгина отдан тушиб, буларга таъзим қилишди.

– Кеча сизнинг қишлоғимизда қолишингизга кўнмаган, сизларни қувиб юборган оқсоқолимиз кечаси илон чақиб ўлди. Қишлоғимиз кайвонилари буни сизларни ранжитганимиз учун Аллоҳ таоло бизга юборган жазо бўлди, дейишмоқда. «Мусофирларни ранжитганимиз учун барчамизга бир бало келмаса кошки эди», дейишяпти, – деди биринчи отлик.

– Сизларни ранжитганимиздан ҳамма хафа. Дарҳол сизларни қайтариб келиб, узр сўраш ҳамда кўнгилларингизни овлаш мақсадида бизларни юборишди, – деди иккинчиси. – Яхшим, унча узоққа кетмаган экансизлар. Илтимос, биз билан бирга қишлоғимизга борсангиз, бир кунгина меҳмонимиз бўлсангиз!

– Узр, биз ортга қайтолмаймиз, сафаримиз олис, – деди Иброҳим. – Аммо оқсоқолни илон чақишини бизнинг ранжиганимизга боғламанглар. Бу бир тасодиф. Биз сизлардан ранжишга ҳақли одамлар эмасмиз. Биз мусофирмиз. Бу йўлдан қанча-қанча мусофир ўтади. Қишлоғингизга кимни киритиш, кимни киритмаслик сизларнинг ишингиз. Худо хоҳласа, қишлоғингизга бало келмайди, биз ҳам шуни тилаб, дуо қиламиз.

– Ундай бўлса, узримиз сифатида мана шу отларни миниб кетишингизни тайинлашди, – деди биринчи отлик. – Хуржунларда озиқ-овқат ва сув бор.

– Ҳожати йўқ, Сабзаворга етиб олсак, ўзимиз улов сотиб олармиз, – деди Иброҳим.

– Унда биздан ранжиганингиз рост экан, – деди иккинчиси отига миниб. – Бориб айтамиз, катталаримизнинг ўзлари ҳал қилишсин!

– Шошманглар! – деди Иброҳим отнинг жиловидан тутиб. – Майли, сарсон бўлманглар, отларингиз ва озиқ-овқатларингизни қабул қиламиз.

– Худога шукр! – отининг жиловини Исмоилга тутди биринчи отлик. – Марҳамат, отларга мининглар. Бизларни хушнуд этдингиз.

Иброҳим отга мингач, дуога қўл очди:

– Илоё, қиёматгача қишлоғингизга бало келмасин! Одамларингизнинг қалбини Аллоҳ таоло иймон нури билан, меҳру мурувват нури билан тўлдирсин!

Мусофирлар Сабзаворга кириб келишганда вақт чошгоҳга яқинлашиб қолган эди. Чойхонага кириб, тановул қилиб олмоқчи бўлишди. Аммо чойхонадагилар ҳам, чойхоначи ҳам шаҳарнинг бош майдонига шошилишаётган экан.

– Иккита ўғрини тутишибди, дорга осишармиш!

Ҳамманинг шу ёққа ошиқаётганини кўргач, Иброҳим ва Исмоил ҳам бош майдонга қараб йўл олишди. Майдонда одамлар ота-болани жазо саҳнасига яқин олиб бориб қўйишди.

– Э, вох, булар ҳалиги ҳамхоналаримиз-ку? – деб юборди ўғриларга разм солган Иброҳим.

– Ҳа, отларимизни ўғирлаб кетган кишилар экан, – деди Исмоил ҳам уларни таниб.

Ўғрилар бир-икки типирчилаб, тинчишди.

Ота-бола секингина майдондан чиқиб кетишди.

Меҳмонхонадан жой олиб, бир ҳафта дам олишди.

Божнурдда икки кун тўхташгач, чегарадаги кишлоқ орқали Ашхабодга ўтказиб қўядиган бир кишини

◆ Каримберди Тўрамурад топишди. У одам ўғли билан бир ҳамён тилла эвазига буларни чегарадан ўтказиб қўйди. Аммо мусофирлар Ашхабодга етиб бора олмадилар. Ярим кун юрмасларидан уларни шубҳали кишилар сифатида тўхтатишди. Уч куннинг ичида суриштирув ишларини тугатиб, «чет эл жосуслари» деган айблов билан Ёкутистонга жўнатиб юборишди.

Ўн беш кун поездда юриб, манзилга етиб келишди. Бепоев ўрмонлар ичидаги қамокхоналар маҳбуслар билан тўлиб-тошган эди. Иброҳим шу ерда жуда кўп ватандошлари билан танишди.

— Сизларни судсиз, суриштирувсиз отиб юборишмаганига ҳам шукр қилинг, — деди Шомалик исмли тошкентлик ўқитувчи. — Бу ерда минглаб одамлар нимага қамалганини ҳам тайинли билишмайди. Мана, Эшназар ака, қўшниси урушдан қочиб келган экан. Бу киши бу ҳақда вақтида органга хабар бермагани учун қамалган. Баҳодир ака раиснинг шўпири бўлганлар. Пахта териш режасини бажармаган раисга қўшиб қамаб юборишган.

— Ўзингиз нима гуноҳ қилган эдингиз? — сўради Иброҳим.

— Билмадим, бу гуноҳмиди, савобмиди? Ўқувчиларимга «Ўткан кунлар»ни ўқиб берган эдим, — деди Шомалик ака. — Бу китобни ёзгани учун Қодирийни отишганди, ўқиганим учун менга ўн беш йил беришди.

— Хўп замонлар келибди-да, — деб қўйди Иброҳим.

— Эҳтиёт бўлинглар, ҳамма билан ҳасратлашаверманглар, маҳбусларнинг ярми катталарга гап етказиш билан шуғулланади, — деди суҳбатга жимгина қулоқ солиб ўтирган киши туриб кетар экан.

— Зўр олим, — деди унинг ортидан қараб Шомалик ака. — Отувга ҳукм бўлган бошқа бир ҳамкасбини ҳимоя қилиб гапиргани учун йигирма йил беришган.

Ҳар қанча тайинланмасин, Исмоил эҳтиёт бўлолмади. У билан дўстлашиб қолган ўзи тенги Жўракул исмли бухоролик йигит Исмоилнинг имкон топилганда намозларини ўқиётганини, Қуръон тиловат қилаётганини катталарга чақиб қўйди. Назоратчилар кечаси турғизиб кетган ўғлини Иброҳим ўн беш кун кўролмади. Қайтиб келган Исмоил қаддини тик тутиб туролмас, нукул йўталар, йўталганда эса қон тупураар эди.

— Фақат энгашиб туриш мумкин бўлган зах, бетон ертўлада сақлашди, — деди Исмоил. — Яна кунига учтўрт мартадан аямай дўппослашди ҳам.

Иброҳим нималардир деб пичирлаб дуо қилди. Унинг кўз ёшлари соқолидан томчилади.

Исмоил бир ҳафта азоб чекди. Уни даволаш учун на дори-дармон, оёққа турғизиш учун на озиқ-овқат бор эди. Бир ҳафтадан кейин Исмоил азоблардан кутулди. Аммо Иброҳим ўғлига на жаноза ўқиёлди, на қабр қавлаб, кўма олди. Уни ўнга яқин мурдалар билан бирга машинага ортиб кетган солдатлар бекафан, бежаноза кўмишди...

Иброҳим ўғлининг ортидан ғойибона жаноза ўқиди. Жимгина ўтириб, хатми Қуръон қилди. Аллоҳга ёлвориб, Исмоилни раҳматига олишини сўради.

— Парвардигорим, сўппайиб бир ўзим қолдим, энди менинг кимга керагим бор? — пичирлади Иброҳим. — Исмоилнинг ўрнига менинг жонимни олсанг нетарди? Болам дунёга келиб, нимани кўрди? Шунча олган илми ҳам зое бўлди-ку!

— Эшитдингизми, бугун дарахт кесаётганимизда бир йигитни дарахт босиб қолиб, мажақлаб юборди? — деди унга яқин келган Шомалик ака пичирлаб. — Кимлигини билдингизми?

— Билмадим, ким экан. — деди Иброҳим. — Ёшгина йигит дейишди. Жавр бўлибди-да.

— Билмадим, жавр бўлдимиз, жазосини олдимиз? — деди у ёқ-бу ёққа аланглаб олган Шомалик ака. — У ўша, Исмоилжонни сотган Жўракул эди.

— Жавр бўлибди, — деди Иброҳим. — Бечора ёш эди. Адашган-да, адашган...

5.

— Сталин ўлибди!

Ким куюнди, ким суюнди. Аммо шундан кейин кўпчилик маҳбусларнинг иши бошқатдан кўрилиб, кўплари озодликка чиқа бошлади. Икки йил деганда Иброҳимнинг ишини ўрганишга ҳам навбат етди. Етти йил ўрмон кесган Иброҳимни оқлашди.

Иброҳим Самарқандга кириб келганда шаҳар кўзига жуда бефайз, ғариб бўлиб кўринди. Бир вақтлар пештоқларида куёш нурлари жилва қилган мадрасалар, масжидлар қаровсизликдан нураб ётар, ўз оти ўзи билан Тиллакори деб юритилган, кўрганнинг кўзини қувонтирган мадраса пештоқида битта ҳам нақш қолмаган, Улуғбек мадрасасининг залворли миноралари эса эрта-индин қулаб тушадигандек букчайиб қолган эди. Чор тараф бир бурда нон сўраб, тиланиб юрган оч-наҳор болалар, ёпинчиғ орасидан қўл узатиб турган хотин-халажга тўла эди.

Ўттизида, бургутдек йигит чоғида шаҳарни тарк қилган Иброҳим олтмиш ёшли Иброҳим бобо бўлиб, маҳалласига кириб борди. Ўз ҳовлиларининг болалар боғчаси бўлиб кетганини кўрган Иброҳим қайси томонга юришини билмай туриб қолди.

— Эшонжон келибди! Эшонжон келибди!

Эшонжон кетганида туғилган болалар ўттизга кириб қолган эди. Шунинг учун Иброҳим уни томоша қилгани чиққан ёш-ялангнинг бирортасини танимади.

Иброҳим билан бирга ўсган тенгдошлари жуда кам қолган, қайсиси йўқчиликдан ўлиб кетган, қайсиси бошқа жойларга ризқ излаб, кўчиб кетган эди. Аммо уч-тўрт тенгдоши топилди. Улар Иброҳимни зўрға танидилар. Танигач, қучоқлашиб, йиғлаб кўришдилар. Иброҳим энг аввал ота-онасини суриштирди.

– Эшон бобомиз барча корхоналарингизни, уй-жойларингизни ҳукуматга топширган эдилар, – деди Фармонкул деган кўшниси. – Барибир бой деб, қулоқ қилиб юборишди. Украина деган жойга сургун қилишувди. Бирга кетиб, қайтиб келган Жўрахон домла деган амакиваччангиз бўларди. Ўшанинг айтишига қараганда, ўша ерда аввал аянгиз, сўнгра Эшон бобомиз вафот қилибдилар. «Ўзим жанозаларини ўкиб, ерга қўйдим», деган эди раҳматли Жўрахон домла.

– Э, вох, қабрларига бир сиқим тупроқ ташлай олмадику, бунинг устига зиёрат қилишимиз ҳам мушкул бўлиб қолибди-да.

– Шундай, Эшонжон, шундай, – деди Фармонкул. – У жойларга бориш кўп мушкул иш.

– Бизникилардан ким қолди? – деди оғир жимликдан сўнг Иброҳим.

– Жўрахон домланинг болалари бор, Даҳбет тарафда туришади, – деди Музаффар исмли тенгдоши. – Аммангиз раҳматлининг болалари шаҳарда туришади. Ўша, аммангиздан қолган ҳовлида.

– Аввал ўшаларни бориб кўрай бўлмаса, – деб Иброҳим йўлга тушди, аммо йиғлаб келаётган ёпинчиқли бир аёлга кўзи тушиб, тўхтади.

Аёл унга яқин келди, аммо кўришгани истиҳола қилиб, тўрт-беш қадам нарида тўхтади. Ортидан етиб келган эркакни Иброҳим зўрға таниди. У билан сўзсиз қучоқлашиб кўришди ва унинг аёлига қараб, икки қадам қўйди-ю, йиғлаб юборди.

– Мени кечиринг, опангизни асрай олмадим, – деди Иброҳим ўпкаси тўлиб, сўнгра эзгин товушда қўшимча қилди: – Жиянларингизни ҳам Аллоҳга топширдим.

Аёл уввос солиб йиғлай бошлади. Уни овутмоқчи бўлган эрининг елкасига осилиб йиғлади, эрининг елкасини ғижимлаб йиғлади.

Иброҳим қайинсинглиси ва унинг эри билан бир-бир қадам босиб, маҳалласидан чиқиб кетди.

Иброҳимнинг отасидан кўрган яхшиликларини маҳалладошлари унутишмаганди. Кўплашиб маҳалладан бир кичикроқ ҳовлини олиб, таъмирлаб, Даҳбетда юрган Иброҳимни кўчириб келишди. Бирорта аёлни топиб, уйлантириб қўймоқчи ҳам бўлишган эди, Иброҳим кўнмади.

– Дунёнинг ҳою ҳавасларидан кўлимни тортганимга анча бўлган, – деди Иброҳим. – Энди охират сафарининг тадоригини кўришим керак.

Иброҳим кўп вақтини масжидда, унинг хужрасида ўтказар, маҳалладошларига беш вақт намозни ўқиб берар, илм талабида бўлган ёшларга кечалари илм ўргатар эди. Дарслар чўзилиб кетган кечалари кўпинча хужрада ухлаб қоларди.

Орадан уч-тўрт йил ўтиб, Иброҳимнинг, Ҳожи даданинг, Эшон бобонинг доврўғи довон ошди. Атрофдаги шаҳар ва қишлоқлардан илм ўрганиш мақсадида келувчилар, масала сўраб, фатво сўраб келувчиларнинг адоғи бўлмай қолди. Самарқанддан у кишидан ўтадиган уламо бўлмади.

«Гадонинг душмани гадо», дебдилар.

«Муфтий бўлмаса, бирор масжиднинг конуний имом хатиби бўлмаса, Иброҳим эшонга фатво айтишга ким рухсат берди?» деди тажвидни яхши билмагани учун ундан танбех эшитган Орзукул мулла.

«Ким қўйибди унга одамларга Қуръон ўргатишни?» деди Орзукул мулла.

«Юмалоқ хат»лар роса юмалайдиган замонлар эди, аямай юмалатди «юмалоқ хат»ларини Орзукул мулла.

Эшон бобонинг тинчи бўлмай қолди. Дарс беришларни тақиқлашди, хўп деди, қутулмади.

«Масжидда намоз ўқиманг», дейишди, хўп деди, қутулмади.

«Хужрага кирманг», дейишди, хўп деди, қутулмади.

«Уйингизга ҳеч ким кириб чиқмасин», дейишди, хўп деди, қутулмади.

Охири Каттакўрғоннинг турмасида бир йил ўтириб келди.

Турмадан келган Иброҳим эшон Орзукул мулланинг ўзи юмалатган «юмалоқ хат»ларига ўхшаб юмалоқлашиб ўлганини эшитди.

Уйида икки кун ғужанак бўлиб ётибди, касалхонага олиб боришганда кўричаги ёрилиб кетган экан...

6.

Олтмишинчи йилларнинг ўрталарига келиб, секин-аста халқнинг аҳволи ўнглана бошлади. Одамларнинг қорни овқатга тўядиган, ҳар ҳайитда бир марта янги киядиган бўлиб қолишди. Элда тўй-ҳашам кўпайиб қолди. Ёш-яланг ўйин-кулги қиладиган бўлди. Диний илм истовчи камайди. Аммо Эшон бободан илм ўрганишни истаб келувчилар, Эшон бобонинг дуосини олай, деб узоқ-узоқлардан йўқлаб келувчилар камаймади. «Фарзандларимизнинг никоҳини Эшон бобом ўқисин», «Фарзандимизнинг танглайини Эшон бобом кўтариб қўйсин», «Фарзандимизнинг қулоғига Эшон бобом азон айтсин», «Фарзандимизнинг сочига Эшон бобом қайчи урсин», деб ният қилувчиларнинг кети узилмади. Кимнинг фарзандига Эшон бобо илм берган бўлса, олим бўлмай қолмади. Кимнинг фарзандини

◆ Эшон бобо «Қорию курро бўлинг», деб дуо қилган бўлса, қори бўлмай қолмади.

Саксондан ошганида Эшон бобога ота-оналарининг қабрини зиёрат қилиш насиб бўлди.

Эшон бобо Абу Лайс Самарқандий маҳалласининг тупроғидан олиб бориб, у қабрларнинг устига сепиб келди.

◆ — Энди армоним қолмади, — деди Эшон бобо шогирдларига. — Энди омонатини топширадиган вақтим бўлди.

— Ундай деманг, Эшон бобо, ҳали юзга кирасиз, — деди кенжа шогирдларидан бири Нуриддин қори. — Ҳали бизларнинг фарзандларимизни ҳам қори қилиб берасиз.

— Сизнинг фарзандларингиз қори бўлади, иншааллоҳ, қорижон, — деди Эшон бобо. — Сизнинг фарзандларингиз Мадинада ўқийди. Ўзингиз уларни олиб борасиз.

— Ўша кунлар келармикан, устоз? — деди кўзлари ёшланган Нуриддин қори. — Динимизга хужум устига хужум бўлиб ётган бўлса, ҳар йили бир-икки киши Москванинг чиғириғидан ўтгандан кейингина ҳажга бора оладиган бўлиб турса, сиз айтган кунлар келармикан?

— «Микан» демасдан айтинг, қорижон, «Келади», деб айтинг, — деди Эшон бобо. — Иншааллоҳ, келади. Озгина қолди. Мен кўрмайман, аммо сизлар кўрасизлар, бир хур замон келади, Масковдан сўрамасдан гурра-гурра ҳажга борадиган бўласизлар. Болаларингиз гурра-гурра мадрасаларга борадиган, кўрқмасдан, қочмасдан илм ўрганадиган, илмни Маккада, Мадинада, Мисрда ўрганадиган бўлишади. Озгина қолди. Шундай замон келадики, сиз овоз кучайтиргичдан азон айтасиз. Пок динимиз телевизорлардан тарғиб қилинадиган замонлар келади ҳали. Андак сабр қилсангизлар бас.

Андакка андак қолганда, ёши ҳам юзга етишига андак қолганда Иброҳим Эшон бобо шогирдлари қўлида жимгина жон берди.

7.

— Ўзбекистонни мустақил Республика деб эълон қиламан!

Бу сўзларнинг шунчаки сўзлар эмаслигини, оддий сўзлар эмаслигини, муқаддас сўзлар эканлигини ҳамма ҳам яхши билавермайди. Бу сўзларнинг қадрини ўриснинг икки босқинини кўрганлар билади. «Босмачи»га, «Кулоқ»қа, «Халқ душмани»га чиқиб, йигитлигининг зўрини ўриснинг ўрмонларида, Сибирларда ўтказганлар яхши билади. Зулмнинг зўридан ватандан айро тушганлар, ўзга юртларда туриб, ватандан эсан шамолларга кўксини тутиб, қўлларини ватан томонга чўза-чўза, хаста бўлганлар теранроқ англайди бу сўзлар маъносини. Урушларда қон кечганлар биладилар бу нима дегани эканини. Афғонларда бурда-бурда бўлиб кетган дўстларини тобутга жойлаганлар билади бу сўзларнинг қандай сўзлигини.

Бу сўзларнинг қадрини Ўзбекистондан бир йўла тўрт-беш минг киши Ҳажга боришини тушида ҳам кўрмаганлар, аммо бир марта Маккани кўриш орзусида сочига оқ тушганлар яхши билади.

— Эшон бобом авлиё эканлар, — деди ўғли билан бирга Ҳаж сафарига отланган Нуриддин қори самолёт ўриндиғига ўтирар экан. — «Бир хур замон келади, Масковдан сўрамасдан гурра-гурра ҳажга борадиган бўласизлар, болаларингиз гурра-гурра мадрасаларга борадиган, илмни Маккада, Мадинада, Мисрда ўрганадиган бўлишади», дегандилар. Мана, шу кунларга етдик. Афсуски, «Мен кўрмайман, аммо сизлар кўрасизлар»,

деганлари ҳам рост бўлди. Жойлари жаннатда бўлсин! Рухлари шод бўлсин, Илоҳим!

Мадинада Нуриддин қори яна бир синоатнинг гувоҳи бўлди. Беш қаватли шинам меҳмонхонага жойлашган Ўзбекистонлик ҳожилардан бир сўм ҳам пул олишмади. Қайтанга уч маҳал иссиқ овқат ва чойларни, ширинликларни ҳам текинга беришди. Ажабланганларга эса меҳмонхона мутасаддиси изох берди:

– Бу меҳмонхона эллик йил бурун сарқандлик Иброҳим ҳожи Тўраҳон қори ўғиллари томонидан бунёд этилган. У киши шахримиз ҳукуматига ўзларининг катта миқдордаги бойликлари ва улкан кутубхоналарини ҳам қолдириб кетганлар. Биргина орзулари доруломон замонлар келиб, у муборак зотнинг юртошлари зиёратга келишса, у ҳожиларга ва илм талабида келадиган толибларга бизнинг беминнат хизмат кўрсатишимиз бўлган. Мана, у табаррук зотнинг орзулари рўёбга чиқиб, юртингиз озод бўлди. Бизлар ҳам беш йилдирки, Иброҳим ҳожига берган ваъдамизни бажариш шарафига мушарраф бўлганимиздан беҳад шодмиз, алҳамдулиллаҳ! Бу меҳмонхонада ўзбекистонлик ҳожилар энг севимли меҳмонларимиз бўлишади. Толибларини эса ўз фарзандларимиздек ўқитиб, ватанларига кузатиб қўямиз. Бу вазифаларни бажариш бизларга шараф!

Нуриддин қори устозини эслаб, йиғлаб юборди.

– Ўша зот менинг устозим бўладилар, – деди Нуриддин қори. – Бу кунларнинг башоратларини берган эдилар. Ўзлари етиб келолмадилар бу кунларга. Аммо Мадинада меҳмонхона қурганликлари, бу ерда бойлик қолдирганликлари ҳақида бир оғиз ҳам айтмагандилар.

– У кишининг Исмоилхон исмли қори, олим ўғиллари бўлиши керак, – деди меҳмонхона мутасаддиси. – У киши ҳаётмилар, бола-чақали бўлиб кетгандирлар?

– Устозимиз ўша ўғиллари билан ватанга борганлариданоқ ҳибсга олинган эканлар. Ўғиллари қамоқда вафот этган эканлар. Уйланмаган эканлар. Устозимиздан бирор зурриёт қолмади, – деди хўрсиниб Нуриддин қори.

– Қаранг-а, шаҳримиз қозикалони «Авлодингиздан бирор киши келса, мол-мулкингизга эгалик қилиш ҳуқуқини берадиган васиқа ёзиб бераман», деганларида Иброҳим ҳожи «Ҳеч ким, ҳеч қачон мерос талаб қилиб, эгалик талаб қилиб келмайди, илло юртдошларим келади, ўшаларга хизмат қилсангизлар бас», деган эканлар. У киши авлиё бўлган эканлар-да.

– Биз ҳам ғафлатда бўлган эканмиз, – деди Нуриддин қори. – Устозимиз ҳақиқий авлиё бўлган эканлар.

– Ҳа, «Ер юзи авлиёлардан холи эмас», деб бежизга айтмас эканлар.

ИЛМНИНГ ҲИКМАТИ

Қўшрабoтда сув омбори қуриладиган бўлди.

— Сойнинг иккала томонини ҳам кенгайтирамиз! — деди Тошкентдан келган вакил. — Икки томондан ҳам бир чақирим масофадаги одамларингизни кўчиринг! Ҳаммасига янги иморат қуриш учун жой, ёғоч, тахта ва бошқа керакли қурилиш ашёлари берилади.

— Одамларимиз кўчишадику-я, — деди раис бобо бош қашлаб. — Сойнинг чап тарафида қишлоқнинг эски қабристони бор-да. Шу ёғи қандай бўларкан? Сойнинг бир томонини сиз айтгандан ҳам зиёдроқ кенгайтирсак-да, мазор жойлашган томонини қолдирсак, бўлмасмикан? Ҳар ҳолда бу қабристонда ота-боболаримиз ётишибди.

— Бўлмайди! Сойнинг иккала томони ҳам бир хилда, мутаносиб ҳолда кенгайтирилиши керак, — раиснинг гапини кесди вакил. — Янги қабристон борми?

— Борку-я, лекин янги қабристонга ер ажратганимизга энди ўн йилдан сал ошган-да. Наридан борса, ўн беш йил бўлгандир.

— Ўн беш йилдан бери ўлик қўйилмаётган эски қабристон экан, бунинг устига янги қабристонларнинг бор экан, бўлди-да, — деди вакил. — Нимага бошни оғритяпсиз?

— Ҳалиги, мулла боболар «Юз йилдан ортиқ ўлик қўйилмаган қабристоннигина бузса бўлади», дейишадикун? — деди қисиниб-қимтиниб раис бобо.

— Энди қаердаги мулла боболарнинг айтганига қараб иш қилишимиз қолувди, — ғижинди вакил. — Мулла боболарингизнинг эмас, партиянинг айтгани бўлади, раис, партиянинг! Билдингизми?

— Билдим, билдим, — деди «партия» сўзини эшитиб, шошиб қолган раис бобо. — Нима десангиз шу.

— Ана бу бошқа гап, — деди вакил мамнун бўлиб. — Сизга бир ой муҳлат. Сойнинг иккала тарафидан ҳам кўчириладиганларни кўчирасиз. Роппа-роса бир ойдан сўнг бу ерга қудратли техника билан келамиз ва ишни сойнинг ўрнини кенгайтиришдан бошлаймиз!

Худди шундай бўлди. Биров кўниб, биров кўнмай, бутун қишлоқ аҳолиси салкам ўн чақирим нарида янгидан бино бўлаётган қишлоққа кўчиб кетишди. Сой бўйи уруш киноларда кўрсатиладиган вайронага айланиб қолди. Бомба тушган уйларга ўхшаб, тахтаси, ёғочи бузиб олинган, фақат деворлари қолган уйлар мунғайиб қолишди. Одамлар қўлга илинадиган ҳамма нарсани олиб кетишди. Бир замонлар ҳаёт қайнаган, болаларнинг шовқинига тўла қишлоқ ҳувиллаб, тупроқ кўчалар кимсасиз бўлиб қолди.

Роппа-роса бир ойдан кейин катта-катта бульдозерлар суви қуриган сойнинг иккала тарафини пастга қараб сура бошлади. Эски қабристон жойлашган сойнинг чап тарафини бульдозер сураар экан, бир неча қават қилиб жасадлар қўйилганига гувоҳ бўлишди. Раис бобонинг топшириғи билан уч-тўрт йигит тупроқ сурилиши билан очилиб қолаётган қабрлардаги суякларни қопларга солишиб, янги қабристонга олиб бориб кўмиш билан машғул бўлди. Ҳар куни бир неча қопдан суякларни, бош чанокларини олиб бориб, янги қабрга кўмишарди.

— Эй, манавини қаранглар!

Бульдозерини тўхтатиб қўйиб, очилиб қолган янги қабрга ҳайрат билан тикилиб қолган бульдозерчининг бу гапидан ҳамма шу томонга ошиқди.

Тошлоқ жой ўпирилиб, бир қабрнинг ёни очилиб қолган, унинг ичида оппоқ кафандаги жасад бузилмай турар, ҳатто кафан ҳам эскирмагандай эди. Кўрган одам «Бу мурда кечагина қўйилган экан», деб ўйлаши аниқ эди.

– Бу жасад тошларнинг орасига қўйилгани учун бузилмай сақланиб қолганга ўхшайди, – деди кимдир.

– Кимдир билдирмасдан яқин-орада бу ерга кимнидир дафн қилган бўлиши ҳам мумкин, – деди Тошкентдан келган вакил. – Нима бўлганда ҳам олиб чиқинглар-чи, кўрамиз.

Эски жасадларнинг қолдиқларини қопларга солиб юрган йигитлар бирваракайига орқага чекинишди.

– Биз, ... биз кўрқамиз, – деди улардан ёши каттароғи.

– Ўлик-ку, нимасидан кўрқасизлар? – деди вакил ва бульдозерчига қараб деди: – Қани, сиз олиб чиқинг-чи?

– Мен, ... менинг ишим эмас бунақа ишлар, – деди орқага тисарилган бульдозерчи. – Мен қабрдан ўлик олиб чиқмайман. Суриг десангиз суришим, текислашим мумкин, аммо...

Бульдозерчи нарироққа кета бошлади.

– Юракдан ҳам берган экан-ку? – деди вакил. – Тагин эркак эмиш.

– Ўзи бунақа ишлигини билсам, бошидан келмас эдим, – деди бульдозерчи тўнғиллаб. – Менга «Сув омбори қурасизлар», дейишувди. Уч кундан бери қабристонни бузамиз. Кеча тушимга ўлган отам, ўликлар кириб юрибди. Мен, ... мен кетаман, ишламайман бу ерда.

– Ораларингда ўликдан кўрқмайдиган одам борми ўзи? – деди вакил зарда билан.

Ҳеч кимдан садо чиқмади.

Қурилишда банд бўлганларнинг бари шу ерга йиғилди. Аммо мурдани қабрдан олишга ҳеч кимнинг юраги бетламади. Мурдани эса олиш, бошқа жойга дафн қилиш керак эди. Мурда сув омбори қурилишига тўсқинлик қилаётган эди.

– Агар хўп десаларинг, мен оламан, – деди курувчиларга овқат пишириб берадиган Афифа опа деган татар аёл.

— Олинг, ким ҳам йўқ дерди? — деди вакил.

Афифа опа бир нималар деб пичирлаб, ўрнидан турди ва қабрнинг ёнига келди. Ҳамма Афифа опани ўраб олди.

— Лаа илааҳа илаллоху Муҳаммадур расулуллох, — деб Афифа опа жасадни даст кўтариб олди ва берироққа олиб келиб, авайлаб ерга қўйди. — Кеча қўйилгандек тургани билан оғирлиги қолмабди. Бечора қушдек енгил бўлиб қолибди.

Тушдан кейин вакилнинг топшириғи билан раис бобо бошчилигидаги беш-олти оқсоқоллар курилиш майдонига келишди. Вакил отахонларга бўлган воқеани айтиб бериб, уларни жасад турган ерга бошлаб борди.

— Бизда турли тахминлар туғилипти, — деди вакил. — Кимдир ҳеч кимга билдирмай бу ерга яқин-орада бировни кўмиб кетган, деган тахминимиз ҳам бор. Яна айрим ўртоқларнинг фикрича, гарчи ўлик эски бўлсада, тошларнинг орасида тургани боис бузилмай сақланган бўлиши ҳам мумкин. Аммо бундай десак, кафани ҳам эскирмаган. Хуллас, ўзларинг қаранглар-чи, балки, мурдани танирсизлар?

Ҳамма жасад тепасига келди, аммо унинг юзини очиб қарашга ҳеч ким журъат қилолмасди.

— Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм, — деб қишлоқ масжидининг имоми мулла Абдуназар бобо жасаднинг юзини очди ва ҳайратдан бақириб юборди: — Астағфируллох! Астағфируллох!

— Э-э, бу мулла бобомиз-ку? — деди жасаднинг юзига тикилиб қараган раис бобо. — Мулла Абдуҳамид бобо-ку!

— Қачон ўлган эди? — сўради вакил. — Яқинда ўлганмиди? Неча кун бўлувди?

— Яқинда, жудаям яқинда, — деди ўзини йўқотиб қўйган раис бобо. — Йигирма йилча бўлувди.

◆ Каримберди Тўрамурад ◆
– Йигирма икки йил, – деди мулла Абдуназар бобо ўйчан.

– Йигирма икки йил? – ажабланди вакил. – Бўлиши мумкин эмас! Адашмаяпсизларми?

– Кечагидай эсимда, роппа-роса йигирма икки йил бўлди, – деди мулла Абдуназар бобо. – Мулла бобомизнинг жанозасини ўзим ўқиганман. Устозимизнинг ўрнига масжидга имомлик қилаётганимга ҳам роппа-роса йигирма икки йил бўлди. У киши ўтганидан бир ҳафта кейин туғилган неварамга Абдуҳамид деб устозимизнинг отини қўйганман. Ана шу неварам бу йил йигирма иккига кирди.

– Ҳа, ажойиб одам эди, – деди қишлоқ оқсоқолларидан бири Қулмурад бобо. – Қишлоқда нечта намозхон бўлса, ҳаммасининг саводини ана шу мулла Абдуҳамид домла чиқарган эди. Уйи тўла китоб бўларди. У киши бизга Қуръон сураларини ўргатар, ҳар бир оятнинг маъносини айтиб берар эди. Ҳадисларни эсда қоладиган қилиб тушунтириб берарди.

– Гўринг нурга тўлгур, жаннати одам эди, – деди раис бобо. – Илмли одам эди.

– Гўри нурга тўлгани аниқ экан, – деди мулла Абдуназар бобо. – Қурувчилар сал безовта қилишибди-да. Майли, олиб бориб, иззатини жойига қўйиб, янги қабристонимизга бошқатдан дафн этамиз. Бу ҳам Аллоҳ таолонинг қудрати билан биз, тирикларга ибрат бўлди. Аллоҳ бир ишни хоҳласа, беҳикмат бўлмайди. Ўзига шукр!

– Бунинг нима ҳикмати бор экан? – сўради ҳеч нимага тушунмай турган вакил. – Нега йигирма икки йилдан бери жасади бузилмапти? Нега ақалли кафани эскирмапти?

– Мулла Абдуҳамид домла олим одам эди, – деди мулла Абдуназар бобо. – Аллоҳ таолонинг «Олимларнинг жасадларини то қиёмат кунигача бузмай сақлай-

ман», деган ваъдаси бор. «Қабрларингни жаннатнинг бир парчасига айлантириб олишни истасаларинг, Куръон ўқинглар, ибодатга зўр беринглар», деб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бекорга айтмаганлар. Мулла Абдуҳамид домла олим одам эди, тақводор одам эди, серибодат одам эди. У киши тиригида қабрини жаннатга айлантириб олган одам эди.

Эртаси куни яқин-атрофдаги қишлоқларнинг одамлари мулла Абдуҳамид бобони қайтадан дафн этишга йиғилишди. Уларнинг орасида биринчи марта устига чопон, бошига дўппи кийиб, белини боғлаган Тошкентдан келган вакил ҳам бор эди.

Йигирма икки йил олдин Мулла Абдуҳамид бобонинг жанозасига бунчалик кўп одам тўпланмаган эди...

ДАРС

1.

— Борасан, ҳар бир эркак умрида еттита қабр кавлаши керак! — деди отам жаҳл билан. — Қўрқаман, деб юрсанг, юраверасан-да. Нимасидан қўрқасан? Ўра кавлагансан-ку? Қабр ҳам ўранинг ўзи, тур, кетмонни ол-да, жўна! Фаттоҳқул бирга боради, ўргатади ҳаммасини.

Ноилож кетмонни олиб, йўлга тушдим. Ўзи қаерда ёзилган экан «Еттита қабр кавлаш шарт», деб? Дўх-тирхонанинг ёнида Фаттоҳқул ака, Умарқул ака ва амакимнинг ўғли Азаматлар мени кутиб туришибди экан. Иккаламизнинг ҳам кўзимизда бир хил маънони уқиш мумкин эди: «Сен ҳам келдингми?»

Фаттоҳқул ака Қуръон тиловат қилгач, қабрнинг ўрнини белгилади. Бўйига икки метр, энига икки метр жойни қадамлаб, тўртта кесакни қўйди.

— Ана шу ерни елкаларингча чуқурликда кавланглар!

Бизнинг анграйиб турганимизни кўрган Умарқул ака кетмонни олиб, кавлашни бошлади. Мен ҳам қўлимга кетмонни олдим. Икки соатларда мўлжалланган чуқурни кавладик.

— Бўлади, айвони битди. Бахтиларингга Мулла бобонинг қабри юмшоқ чиқди. Бир хилларнинг қабрини кирка-ю, мисран билан кавлаганмиз, — деди Фаттоҳқул ака. — Юринглар, чой ичиб, бироз дам оласизлар, кейин лаҳадни кавлашни бошлаймиз.

Ўликхонадан келтириб беришган чойнак ва тугунни кўтариб, қабристондан ташқарига чиқдик.

— Қабристонда овқат еб бўлмайди, — деди менинг нега ташқарига чиққанимизга тушунмай, савол назари билан қараганимни тушунган Фаттоҳқул ака. — Мулла бобо шунақа дерди.

Қўлларимизни ювиб, овқатланишга ўтирдик.

– Мулла бобо яхши одам эди, – деди Умаркул ака. – Жойи жаннатда бўлсин!

– Ҳа, ўзлари бутун бошли бир масжидни тикка қилдилар. Иншааллоҳ, жаннати бўлдилар!

Ишнинг қийини лаҳадни кавлаш экан. Олдин Умаркул ака айвоннинг қиблага қараган девори тубининг ўртасидан бир одам кира оладиган қилиб, доира шаклида чуқур кавлади. Кейин ўша чуқурга Фаттоҳкул ака тушди ва дастаси калта кетмонча билан бир одам бемалол ётадиган узунликда, эгилиброк ўтира оладиган баландликда лаҳадни кавлай бошлади. Умаркул ака Фаттоҳкул ака кавлаган тупроқни айвонга тортиб олар, мен ташқарига отар эдим. Азамат мен отган тупроқларни бир текис қилиб ёярди.

– Бир гапни айтсам, ишонмайсизлар, – деди ташқарига чиққан Фаттоҳкул ака. – Лаҳаднинг ичи ёришиб кетди.

Энг биринчи бўлиб Умаркул ака сакраб тушиб, лаҳаднинг ичига қаради.

– Э-э-э! Юзтача қабр кавлагандирман, бунақа ёруғ лаҳадни кўрмаганман, – деди Умаркул ака.

Азамат иккаламиз ҳам тушиб, лаҳаднинг ичига қарадик. Лаҳаднинг ичи худди ташқари каби ёруғ эди.

Маййитни ҳам олиб келишди. Мулла бобони чароғон лаҳадга қўйишди.

«Таборақ» тиловат қилинган, одат бўйича кимдир баланд овозда сўради:

– Биродарлар! Мулла бобомиз қандай одам эди?

«Яхши одам эди!», «Жаннати одам эди!» деган овозлар эшитилди.

Қабристондан чиқаётиб, отамнинг йиғлаётганини кўрдим. Отамга етиб олдим. Анча вақт индамай борган отам елкамга қўлини қўйди:

– Сен бўлсанг «Қабр кавлашдан кўрқаман», дейсан.

2.

Қори бобо ўлганда қабр кавламоқчи бўлганлар талашиб, уришиб кетаёзди.

– Ражаб билан Азамат боради. Улар биттадан қабр кавлашди, яна олтита қабр кавлашлари керак. Катталардан Фаттоҳқул билан Раҳмонқул боради, – деди отам узил-кесил қилиб. – Аммо талабгорлар ва қароридан норози бўлиб турганларнинг кўплигини кўриб, кўшиб қўйди. – Тўхтанинг ўғли, жанжал қилма, сенам борақол!

Доимгидек тўрт киши эмас, бу гал беш киши бўлиб, қабристонга жўнадик.

Қабр кавлаш бекорга талаш бўлмаган экан.

Бугунги кўрган мўъжизамиз олдингисидан ҳам зиёда бўлди.

Отам қишлоқдошларга мурожаат қилди:

– Ҳой биродарлар! Қайсинг гўрим ёруғ бўлсин десанг, қайсинг гўримда нур ўйнасин десанг, Қори бобонинг йўлини тут, Қуръон ўқи, Ҳадис ўқи!

Қори бобонинг жанозасидан кейин масжидимизга одам сиғмай қоладиган, айвонда, ҳовлида ҳам намоз ўқиладиган бўлди.

3.

Қори бобо ўлганидан олти ой ўтиб, еттита қабр кавлашим лозимлиги эсимдан ҳам чиқиб кетаёзганда, Толиб ўртоғимнинг отаси Равшан ака ўлди. Фаттоҳқул ака: «Мен бормайман, мени оналаб сўккан», дебди. Абдували ака ҳам «Бормайман», деган эди, отамнинг жаҳли чиқиб кетди.

– Равшан қайсимизни сўкмаган? – деди отам қизишиб. – «Сўкарди», деб ювмасак, кўммасак, уни болалари уйида олиб ўтирсинми? Борасан! Болаларга кўрсатиб турсанг бўлди, ўзлари кавлашади. Нима бўлгандаям,

Равшан Жаласойнинг одами, ўлиги кўчада қолмайди. Бормасанг, ўзим бораман.

Абдували ака борадиган бўлди. Суннат ака ҳам бизга қўшилди.

Қиш яқинлашиб қолганиданми, ҳаво совуқлигиданми, ишқилиб, қабр кавланадиган ер қаттиқ чикди. Бошқа ердан кавлаб кўрдик, фойдаси бўлмади. Айвонини кавлашга кирка ишлатдик. Лаҳадини кавлашда калта мисран ишлатдик. Ана шунда Фаттоҳқул аканинг биринчи марта қабр кавлашга борганимда айтган гапи эсимга тушди:

«Бир хилларнинг қабрини кирка-ю, мисран билан кавлаганмиз».

Мархумни олиб келишганда ҳам ҳали лаҳад тайёр эмасди.

— Жуда ҳаялладиларинг, ўғлим, — деди айвон тепасига келган отам.

Мен лаҳад кавлаётган эдим, бошимни чиқариб, отамни имладим. Отам тушиб, лаҳадга бош сукди-ю, «Астағфируллоҳ», деб юборди. Кейин секин кулоғимга шивирлади: «Бировга айтманглар!» Қоп-қоронғи лаҳаднинг ичи чидаб бўлмайдиган даражада бадбўй эди.

Одатда, қабр кавлаганлар қабристондан энг охирида чиқиб кетишади. Кирка-ю, мисранларни йиғиштириб қўйиб, кетмоқчи бўлаётгандим, янги қабр олдида тиз чўкиб турган Толибга кўзим тушди. Ёнига бордим.

— Ҳаммасини эшитдим, Азамат айтди, жўра, — деди Толиб хафа бўлиб. — Отамнинг ўзи... ёмон сўкарди. Э-э, нима деб сўкканларини бировга айтиб ҳам бўлмайди. Мулла бобониям сўкканди. Мулла бобо: «Сўкманг, Равшанбой, Худонинг қаҳри келади», деганида «Э-э, Худонгния...» деб сўкканди.

— Астағфируллоҳ! — деб юбордим мен ҳам.

Маҳмуджон ҳожи бобони ҳамма Ҳожи дада дейди. Бутун бошли Ўзбекистондан икки-уч киши Ҳажга борадиган, унинг ҳам биттаси КГБ ходими бўладиган шўро замонида ҳожи бўлган эканлар. «Туманда ягона ҳожи бизнинг қишлоқдан», деб керилардик ўша йиллари. Ҳозир, Худога шукр, қишлоғимизнинг ўзида қирққа яқин ҳожи бор.

Ҳожи дада Маккадан бир жомадон мушки анбар олиб келган эканлар. Зиёратига келган барчани хушбўй мушк билан сийлаган эканлар. Кейин ҳам Жума намозларига келган кишиларнинг қўлларига мушк суртиб қўйиш одатлари бўлиб қолди. Рамазон ойларида ҳар кун таровеҳ намозига келган каттаю-кичикнинг қўлига мушк суртар, бобойлар бу ўта хушбўй атирни соқолларига, биз, ёшлар эса юзимизга суртар эдик. Уйга қайтганимизда уйдагилар «Ҳожи дадамни кўрибсиз-да», дейишарди. Биздан ҳам хушбўй мушк ҳиди таралиб турарди-да. «Ҳожи дадамнинг мушки анбарлари тугамайdimи?» деб ҳайрон бўлардим. Кейин билсам, Ҳожи дада Ҳажга кетаётганларга пул бериб юборар, ҳожилар у кишига мушк олиб келишар экан.

Ана шундай гўзал одат соҳиби бўлган, ҳалимликда тенгсиз Ҳожи даданинг қабрини кавлаш ҳам бизга насиб бўлди. Аллоҳ ҳамманинг ниятига яраша, амалига яраша мукофот беришига яна бир бор амин бўлдим. Лаҳадни кавлаётиб, хушимдан кетишимга озгина қолди. Мени мушки анбарнинг ҳиди маст қилган эди. Лаҳаддан чиқаётган бу мушкнинг ҳиди дунёда бор бўлган бирор ҳидга ўхшамасди. Дунёдаги энг қиммат атир бу ҳиднинг олдида ўзининг атирлигини йўқотар эди.

Лаҳадга бирма-бир бош суқиб чиққан ҳожилар ўзларининг қилган ишларидан афсусландилар. Улар ўзла-

рида бўлган барча қимматбаҳо мушкларни олиб келиб, жаноза намозидан кейин Ҳожи даданинг тобути устидан сепишган экан.

— Бизлар сепган мушкнинг мушклиги қолмади, — деди Олимхон ҳожи кўзларидан ёш оқизиб. — Ҳақиқий мушк бу ерда экан. Биз сепган мушклар қишлоқдан қабргача Ҳожи дадамнинг рухларини хушнуд қилди, холос. Мана бу мушки анбар эса Ҳожи дадамни қиёматгача хушнуд этади, иншааллоҳ! Ишонаманки, бу муаттар анбар жаннати наъимдан келяпти, валлоҳу аълам!

5.

«Ҳар бир кавлаган қабрингда бир мўъжиза бор эканда, бирор айри аломати бўлмаган қабр ҳам кавладингми?» деб сўрамоқчи бўлиб турибсиз-а? Сўранг!

Кавладим. Дунёда борлиги ҳам билинмаган, дунёдан ўтгани ҳам билинмаган инсонлар Жаласойда ҳам бор. Ана шундай инсонларга кавлаган қабрларимиз ҳақида сиз ҳам билмай қўя қолинг. Қолаверса, кавлашга мен юборилмаган қабрлар ҳам, мен сафарда бўлганимда кавланган қабрлар ҳам бўлди.

Мен аллақачон еттита қабр кавлаб бўлгандим. «Эркак киши еттита қабр кавлаши шарт», деган нақлнинг ҳақиқатини ҳам аллақачон тушуниб етган эдим. Энди ўзим ҳам шу гапни тўғри деб ҳисоблайман. Еттита қабр кавлаган эркак саккизинчисигаям, саксонинчисигаям индамай кетаверар экан. «Бу бизнинг бурчимиз, бурчимни бажаряпман, савоб оляпман», деган ишонч билан кетаверар экан, кетмонини елкага ташлаб. Еттита қабр кавлаган одамнинг димоғидаги «манманлик» деб аталмиш куртлар ўша қабрларга тушиб қолар экан. Калондимоғ одамга еттита қабр кавлатинг, кейин кўрасиз, ўзимиз қатори бўлади, қўяди. Қабр қазиш эркак киши учун ҳам

дарс, ҳам мактаб экан. Мен кавлаган қабрларим ичида айри аломати борларинигина айтяпман, холос.

Долим парасаннинг қабридан илон чикди. Бизда «судхўр»ни «парасан» (процент) дейишади.

Лаҳаддангина эмас, қабрнинг айвонидан ҳам отилиб чиқиб кетдим.

– Мен кавламайман, кўрқаман, – дедим лабим пир-пираб.

– Кўрқма, – деди индамай лаҳадга кириб кетаётган Фаттоҳқул ака. – Ҳали кўрмагансан-да. Ана шу Долим-парасаннинг отасига гўр кавлаганимда ҳам илон чиққан эди. Бу илондан ҳали яна беш-олтита чиқса керак. Уларнинг сен билан иши бўлмайди. Улар ўзларига керакли одамни кутиб, бетоқат бўлишяпти.

Ҳақиқатдан ҳам лаҳадни тайёр қилгунча Фаттоҳқул аканинг «Бор, жонивор, ҳали вақтли, ҳали у одам келгани йўқ», дегани ичкаридан жуда кўп эшитилиб турди.

Лаҳаддан ҳорғин чиққан Фаттоҳқул ака чим устига ўтиргач, тайинлади:

– Лаҳад ичида ўн иккита тешик бор, ҳар қайсида иккитадан, йигирма тўртта кўз ялтираб, ўлжасини пойлаб турибди. Бировга айтиб ўтирманглар!

Фаттоҳқул ака олти ой оёғи оғриб, юролмай ётди. Ҳали ҳам чап оёғини судраб босади.

Ўша илонлардан бири тешикка кириб кетаётганида унинг думи Фаттоҳқул аканинг чап оёғидаги этикнинг товонига озгина тегиб ўтган экан...

ИККИ ЙЎЛ – ИККИ ЎЛИМ

1. Амин бобо

Ҳар йили моборак Рамазон ойи келганда Амин бобо эсимга тушади. Раҳматли жудаям ҳалим одам эди. Мас-жидда турадиган «Иброҳим Адҳам қиссаси», «Ҳазрат Али қиссаси», «Карбало фожиаси» каби китобларни ўқиганимизда, китобдаги қаҳрамонлар шаҳид бўлган ёки қаттиқ қийноққа солинган жойлари келганида Амин бобо хўнг-хўнг йиғлаб ўтирарди. Бировга овозини баланд қилиб гапирганини эслай олмайман. Каттага ҳам, кичикка ҳам бирдай сизлаб гапирган бу одам бировнинг дилини ранжитган бўлиши мумкинлиги ақлимга сиғмайди.

– Амин бобо, ҳаммани сизлайсиз, жуда кўнгли бўш одамсиз, шу феълингиз билан қандай қилиб урушга боргансиз? – дедим бир куни. – Фашистларни ҳам хафа қилишингизни тасаввур қилолмайман.

– Мен ҳам урушга олишганида «Қандай қилиб Аллоҳ таолонинг бошқа бандасига қаратиб ўқ узаман?» деган ўй билан кетган эдим. Аммо уларнинг қилган ваҳшийликларини кўриб, улар Одам болалари эмасликларига, Яъжуж-Маъжуж деганлари шулар эканлигига ишондим. Улар раҳм-шафқат қилишга лойиқ одамлар эмас эди-да, ука, – деди биз тенгиларнинг барини «ука» дейдиган Амин бобо. – Уларни отганман, ука, ишонинг, Худо ҳаққи, отганман.

Амин бобо худди мен у киши фашистларни отганига ишонмаётгандек, қасам ичиб гапирган эди ўшанда. Аммо уруш қатнашчилари таклиф қилинадиган учрашувларда бошқалар борганидан келганигача айтиб берсалар-да, Амин бобо уруш ҳақида бир оғиз ҳам гапирмас эди.

– Ай, оти ўчсин шу урушния, Гитлириния, – деб кўярди Амин бобо. Бошқа гапирмас эди.

Ҳикоямнинг аввалида «Амин бобо ҳеч қачон, ҳеч кимга овозини баланд қилиб гапирмас эди», дедим, аммо бир ҳолат бундан мустасно эди. Масжид ичида ўтирганимизда баъзи-баъзида кишилар у ёқ-бу ёқдан гаплашишга тушиб кетсалар, доим биринчи сафда, имомнинг ёнида ўтирадиган Амин бобо шартта ўгирилиб, баланд овозда урушиб берарди:

— Масжид дунёвий гапларни гаплашадиган, бозор қиладиган жой эмас! Гапингизни ташқарида гаплашиб келинг! Масжид Аллоҳ билан банда юзма-юз бўладиган жой! Масжидга кирдингизми, Худо денг, Аллоҳ денг!

Амин бобонинг бундай овози ҳам борлигини эшитмаган ёшлар бир чўчиб тушишар, қолганлар ҳам шу куни қайтиб оғиз очмас эдилар. Амин бобо масжидда бўлганда ҳамма ортикча гап-сўз айтишдан ҳайиқиб турарди. Умуман, биз, ёшлар Амин бободан нафақат масжидда, кўча-кўйда ҳам ҳайиқиб турардик. У киши кам гапирарди, аммо муҳокамага, баҳс-мунозарага ўрин қолдирмай гапирар эди.

— Амин бобо масжидимизнинг виждони, — дерди у киши ҳақида гапирганда масжидимиз имоми мулла Сафар бобо.

Энди билсам, Амин бобо ва у кишининг тенгдошлари бўлган Раббимкули бобо, Қўниш бобо, уста Муҳаммад бобо каби отахонлар нафақат масжидимизнинг, балки бутун бошли Жаласойимизнинг ҳам виждони, ор-номуси бўлган эканлар. Ҳозир қишлоғимизда уч-тўрттагина соқолли чол қолган, аммо уларнинг бирортасини Амин бобога ўхшатолмайман, Қўниш бобога ўхшатолмайман...

Ўшанда Рамазон ойининг охирлари эди. Таровех намозидан кейин Амин бобо кутилмаганда мулла Сафар бободан илтимос қилиб қолди:

— Мулла бобо, ёшларимизнинг ҳаққига бир дуойи хайр қилиб қўйинг! Ёшларни ҳуда-беҳудага тергаб,

ранжитган бўлсак, бизни кечиришсин, бизлар улардан розимиз, улар ҳам биздан рози бўлишсин! Аслида биздан кейин қолиб, ортимиздан дуойи фотиҳалар қилиб турадиган шу ёшларимиз. Шуларни яхшилаб бир дуо қилинг!

Мулла бобо ёшларнинг ҳаққига узоқ дуо қилгач, Амин бобога юзланди:

– Амин бобо, розичилик сўраб, одамни хафа қилманг-да, нима бўлди, машқингиз паст?

– Ҳар йили Рамазон ойи охирласа, умримиз ҳам охирлагандай бўлаверади, мулла бобо, – деди Амин бобо. – Бир-биримиздан розичилик сўраб қўйганимиз тузук-да, ким билади, янаги Рмазонга етамизми, йўқми?

Эртасига Амин бобо бомдод намозига келмади. Сал тоби бўлмабди. Мулла бобо бошчилигида у кишини кўргани бордик.

– Сал мазам бўлмади, келиб кўрадиган касал эмасдим, аммо келиб яхши қилибсизлар, – деди Амин бобо. – Дийдор ҳам ғанимат-да.

– Энди бунақа гапларни қўйинг, – деди мулла бобо. – Бугун жума. Жума намозигача отдай бўлиб кетинг-у, намозга чиқинг! Бугун масжидимизга Шайх Ҳазратлари келадиган бўлиб турибдилар. Зўр маъруза бўлади, иншааллоҳ, албатта боринг!

– Шайх Ҳазрат келсалар тузук, – деди Амин бобо. – Кўп тузук. Насиб қилгани бўлар экан-да.

«Насиб қилгани бўлар экан-да».

Амин бобо тушуниб, билиб айтган бу сўзнинг маъносини мен кейинроқ тушундим.

Биз кетганимиздан кейин Амин бобо ҳамма болаларини чақирибди. Ҳаммаларига розилик билдириб, улардан ҳам розичилик сўрабди.

– Энди ҳамманг иш-ишингга жўнанглар, – дебди Амин бобо. – Пешингача хаёлларингни бўлмай, ишла-

рингга машғул бўлинглар. Пешинда яна бир йиғилиб келасизлар, Худо хоҳласа.

Амин бобонинг болалари тушуниб-тушунмай, иш-ишларига кетишибди. Амин бобо эса кампиридан таҳорат учун сув сўрабди. Кампири сув тайёрлаб бергач, бориб, таҳорат қилиб келган Амин бобо кампиридан ҳам розилик сўрабди:

– Кампир, мендан рози бўл, мен сендан мингдан-минг розиман.

– Бобой, бунақа гапларни айтиб, мени қўрқитманг, – дебди бобомизнинг кампири. – Мен ҳам... розиман.

– Болаларни сенга, сени Худога топширдим, кампир, – дебди Амин бобо. – Энди чиқиб, товуқ-повуқларингга қара, мен холи қолиб, икки рақъатгина намоз ўқиб олмоқчиман.

– Майли, бобой, майли, нима десангиз шу, – деб бобомизнинг кампири ташқарига чиқиб кетибди.

Момомиз ташқарига чиқиб, деразадан бобойини кузатибди. Амин бобонинг доимгидек, тетиккина намоз ўқиётганини кўриб, кўнгли хотиржам тортган момомиз ўзича минғирлаб товуқлари томон кетибди:

– Чоли курғур бардамгина-ку, ҳар хил гапни айтиб, юрагимни ёради-я...

Товуқларини катакдан чиқариб, уларга дон сепиб келган момомиз чолидан яна хабар олибди. Амин бобо саждада экан. Момомиз сигирига ўт юлиб бериб келиб, хабар олса, Амин бобо ҳалиям саждада эмиш. Момомиз кузатиб турса, чоли ҳеч бошини саждадан олмас эмиш.

– Жойнамознинг устида ухлаб қолдингизми, бобой? – деб бобомизнинг елкасидан секингина туртган момомизнинг юраги қинидан чиқай дебди.

Амин бобо аллақачон жон бериб, танаси совиб қолган экан...

Қуйисойлик Абдулғазиз эшон бобоникига, неварасига қилинган ақийқа тўйига меҳмон бўлиб келган Шайх Ҳаз-

рат ўша куни бизнинг масжидга келдилар. Жума намозини, сўнгра Амин бобонинг жаноза намозини ўқидилар.

«Насиб қилгани бўлар экан-да»нинг маъносини ана шунда тушундим. Амин бобога ўзи севган, ойларнинг султони бўлган муборак Рамазон ойида вафот топиш, кунларнинг саййиди бўлган жума кунида вафот топиш насиб қилган экан. Жанозасини замонамизнинг таниқли уламоларидан бўлган Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари ўқиши насиб қилган экан.

Қандай гўзал ўлим насиб қилди Амин бобога!

2. Тошкул муаллим

Тошкул ичишни қачон ўрганган, ичишни қачон бошлаган, буни қишлоқда ҳеч ким билмайди. «Тошкул нима ичади?» деган саволдан кўра, «Тошкул нима ичмайди?» деган саволга жавоб бериш осонроқ. Тошкул чой ичмайди. Бошқа ҳамма нарсани ичади Тошкул. Шишадан чиққан нарса борки, ҳаммасини ичади Тошкул. Шишанинг ичига кириб, тагида қолганини ялаб чиқади Тошкул. Ароқ топилмаса вино, вино топилмаса пиво ичади Тошкул. Ҳеч нима топилмаса, одамлар соқол олгандан кейин суртадиган атирни ҳам ичаверади Тошкул муаллим.

Одамлар боғидан тонналаб майиз олишса, Тошкул тонналаб узумни вино қилиб олади. Инсоф қилса, шунча виноси янги йилга етади. Кейин улфатлариникига серқатнов бўлиб қолади. Уларда ҳам «қуригач», қишлоқдаги дўконнинг олдида «тўр ташлайди». Унинг мўлтираб турган кўзига кўзи тушган собиқ ўқувчилари муаллимига ичи ачиб, дўкондан бирорта вино, «эриб кетгани» бирорта ароқ олиб беради. Шу билан Тошкул муаллим эрталабгача шогирдларини мактаб, ўзи бир вақтлар қандай ўқитувчи бўлганини миллионинчи марта такрорлаб, гўлдирагани-гўлдираган. Охири яна бир-

◆ иккита инсофли шогирд топилиб қолса, ўзи юролмай қолган Тошқул муаллимни тўрт томонидан тиргович бўлиб, бир бало қилиб, уйига олиб боришади. Улар қандай ётқизиб келишса, Тошқул муаллим эрталабгача шу ҳолатда қолади. Қолган ҳамма «иши»ни жойида бажаради. Уни кўзғатиш, нари-бери суришга муштдеккина хотинининг на кучи бор, на хоҳиши.

◆ Тошқул муаллим бир замонлар яхшигина муаллим бўлган, кўп шогирдлар тайёрлаган, дейишади. Тошқул муаллим десанг, туманда ҳамма таниши, сўнгра афсус билан бош чайқаб қўйишига қараганда бу гапда жон борга ўхшайди. Тошқул муаллимнинг боласи қаторилар билан ҳам ичиб юришини кўрсанг, бу гапга ишонгинг келмайди. Бир вақтлар Тошқул муаллимга душманлик қилган, олдин ишлаган мактабидан ҳайдатган одамлар олиб берган ароқни ҳам ичиб, улар билан ўпишиб ўтирганини кўрсанг, у гапларга ишонгинг келмайди. Йўк, ишониш қийин.

Наҳотки кўп ичган одам ориятни ҳам унутиб қўйса, дўст-душманни ҳам ажратмай қўйса, деб ўйлаб қоласан. Тошқул муаллимга қараб, шундай бўлиши мумкинлигига ишонишдан бошқа чоранг қолмайди. Ана шунақа Тошқул муаллим.

Аслида уни муаллим дегани ҳам ор қилади одам. Аммо начора, қишлоқда одамлар одатланган, бир йил дарс берган кишининг ҳам исмига муаллим сўзини қиёматгача қўшиб аташади. Бўлмаса мактабда бўлган гап-сўзлар рост бўлса, Тошқул муаллимни аллақачон мактабдан ҳайдаш, қайтиб мактабнинг яқинига ҳам йўлатмаслик керак эди.

– Эшитдиларингми, Тошқул муаллим ичиб дарсга кирган экан, дарсда, столнинг устида ухлаб қолибди.

– Эшитдиларингми, кеча ичиб, мактабда қолиб кетган Тошқул муаллимни ўқувчилар уйғотишса,.. иштони ҳўл эмиш.

— Э-э, столда ухлаганини айтасиз. Қайси куни лелинкуда турган жойида муккасидан кетибди, ана, ўғлим айтди.

Муаллимларга ҳам байрам кўпми, дейман-да. Тошкул муаллимнинг ўзига ўхшаган яна иккита улфати ҳам бор, бирга ишлашади. Қачон қарасанг, улар бирга, қачон қарасанг, учаласи ҳам маст.

— Бугун ўқитувчилар кунини нишонладик, — дейишади бир гал.

— Бугун ўқувчилар кунини нишонладик, — дейишади бошқа сафар.

— Бугун ота-оналар куни, ота-оналар меҳмон қилишди, барака топишсин, — дейишади бир куни сўрасанг.

Тақвимда кўрсатилган ҳамма байрамлар нишонланадиган мактабда бундан ташқари «хос» байрамлар ҳам талайгина эканини шу Тошкул муаллимдан билиб олдим: «Биринчи кўнғироқ», «Сўнгги кўнғироқ», «Битириш кечаси», «Тўққизни битириш кечаси», «Тўртинчи синфни битириш кечаси», «Беш йиллик», «Ўн йиллик», «Йигирма, ўттиз, қирқ, эллик, олтмиш, етмиш йилликлар», «Пахта ҳашарига кетиш», «Пахтадан келиш», «Мактабнинг очилиши», «Мактабнинг ёпилиши», «Кекса ўқитувчиларни нафақага кузатиш кечалари», «Янги ўқитувчининг биринчи маоши», «Ўқитувчиларнинг болали, набирали бўлиши», «Аёл ўқитувчиларнинг декретдан қайтиши»...

— Ишқилиб, ҳар ҳафтага биттадан байрам тўғри келар экан-да, — дедим бир куни Тошкул муаллимга. — Байрам бўлмай қолган ҳафта мотамсаро ўтса керак?

— Нега ундай дейсан, ука? — деди Тошкул муаллим. — Одамни ҳафа қилма-да. Байрам бўлмай қолган ҳафталарда муаллимлар навбат билан гаштак қиламиз. Буям майдароқ битта байрам-да, ука. Қолаверса, бу ёқда «Ойлик келди» деган байрамларимиз бор.

Одамлар ҳам қизиқ, ўзлари гап-сўз қилган Тошкул муаллимга ўзлари ароқ, вино олиб беришади. Баҳоналари ҳам тайёр: ўғли ё қизи ўқишга кирибди, бунда Тошкул муаллимнинг ҳам ҳиссаси катта эмиш.

Тошкул муаллим қирқ йил дарс берган бўлса-ю, ҳар йили мактабни қирқтадан бола битирган бўлса, неча киши Тошкул муаллимни устозим дейди? Ҳа, баракалла, бир минг олти юз киши. Бир минг олти юз киши тўй қилмайдими, маърака қилмайдими? Қилади. Ҳаммаси Тошкул муаллимни чақиради, улфатлариниям. Қараб-сизки, Тошкул муаллимга ичиш учун баҳона ва имконият топилмайдиган куннинг ўзи йўқ.

Фақат Рамазон ойида Тошкул муаллим сал қийналади. Тўй-маъракалар тўхтаб қолади қишлоқда. Аммо пана-пастқамда, жойини топиб, улфатлари билан «уриб олади» Тошкул муаллим. Бир-икки йил Рамазон ойида «Мен ҳам рўзадорман», деб юрди. Аммо ҳайит куниёқ гандираклаб юрганини кўрган одамлар унинг рўза тутганига ҳам ишонмай қўйишган.

Унга бутунлай ишонмай қўйишганига эса мана бу воқеа сабаб бўлган эди: Тошкул муаллимнинг бечора онаси Рамазон кунларининг бирида қазо қилган эди. Қаердандир узокроқдан Тошкул муаллимнинг уч-тўртта ўртоқлари ҳамдардлик билдиргани келишди. Онасининг ўлганига ўн кун бўлмаган Тошкул муаллим ўртоқларининг елкасига бош қўйиб, роса йиғлади. Сўнг уларни ичкарига олиб кириб, дастурхонга иккита ароқ қўйди.

— Мамашка доим пулим қолмаса, ароққа пул бериб турарди. Олдик, руҳи шод бўлади.

«Мамашка»нинг руҳи шод бўлишига ишонишдими ёки ўзлари ҳам роса «чанқаб» келишган эканми, ҳалиги иккитадан кейин яна иккитага пул чиқариб ташлашди...

Онасининг тупроғи совумаган Тошкул муаллимнинг Рамазон ойида алжираб қолган ўртоқларини зўрға ку-

затиб қўйгани одамларнинг роса нафратини қўзғатган эди ўшанда. Шундан кейин унинг рўзасига ҳам, айтган гапига ҳам ишонмай қўйишганди.

Тошкул муаллим ҳақидаги ҳамма миш-мишларнинг, гап-сўзларнинг чўққиси, ёзувчиларнинг тили билан айтганда «кульминацияси» охириги миш-миш бўлди:

– Тошкул муаллим мактабнинг ҳожатхонасида ўлиб қопти!

КЕТМА, РАМАЗОН

1.

Толиб уйига қайтаркан, йўлини ҳар кунгидек, Шахобнинг дўконига қараб бурди.

Улфатлари аллақачон иккита шишани «қулатишибди».

— Келдингми, Толиб, қаёқларда қолиб кетдинг? Биз бошлаб юбордик, — деди Бахтиёр.

— Толибга «иштарапной» қилиб қуй! — деди Суннат. Тоҳир икки юз граммлик стаканга тўлдириб ароқ қуйиб, Толибга узатди.

— Орқасига ҳам қуй-ей, баччағар! — деди Толиб стаканни оларкан. — Урдик!

Толиб бир кўтаришда стаканни бўшатди.

— Яна битта олсанг, бизларга етиб оласан, — деди Бахтиёр.

Толиб улфатларига етиб олди ва ҳаммалари уларгача яшаб ўтган барча ароқхўрларга етиб олиш учун кетмакет шиша бўшатишга тушдилар...

2.

Дарвозахонада ниманингдир тарақлаб кетганидан уйғониб кетган Сора соатга қаради: тунги икки. Шошапиша дарвозахонага қараб юрди. Эри экан.

— Ҳа, қисир сигир, ухляяпсанми, кун ботмасдан, товуққа ўхшаб? — ўшқирди деворга суянган Толиб.

— Кечаси иккида ухламай нима қиламан? — деди Сора. — Сизнинг юришингиз ҳар куни шу бўлса.

Сора эрини қўлтиқлаб, ичкарига олиб кирди. Ўрнига ётқизаркан, пичирлади:

— Бақириб ётманг, Моҳирани уйғотиб юборасиз, мана, чойнакда чой, шишада сув, ҳаммасини тайёрлаб

қўйибман. Қисирлигимга келсак, ҳар куни икки-учда келмай, эртароқ келсангиз, қийшайиб келмай, тўғри келсангиз, уйингиз болага тўлиб кетарди. Қисир бўлсам, Моҳирани ким туғиб берди сизга?

— Бу ёққа кел! — бақирди Толиб чиқиб кетаётган хотинига.

— Минг марта айтганман, ичган кунингиз сизга яқин бормаيمان, деб.

Сора яқин бормагани билан Толиб яқин келиб, қизининг ёнида ётган Соранинг сочидан тортди. «Борасан» ва «бормаيمان»ларнинг охири доимгидек, Толибнинг муштлашлари ва тепкилашларига уланиб кетди. Ҳаммаси кўрқиб уйғониб кетган Моҳиранинг қичқириғи билан тугади:

— Дадажон! Аям ўлиб қолади! Бўлди қилинг!

— Ҳе-е... — Толиб сўкинганча чиқиб кетди.

Моҳира онасининг сочларини силаб, овутган бўлди. Сора йиғлаб-йиғлаб, ухлаб қолди.

Моҳира уч ёшлигида унинг битта ўғил укаси ҳам туғилган эди. Аммо бола уч ой ҳам яшамади. Унинг бўйни бошини тутиб туролмас эди.

— Бу эрингизнинг муттасил ароқ ичишидан, — деди болани, уни, эрини яхшилаб текширган врач. — Ичганидан кейин қирқ кун ўтмагунча яқинлик қилманг, акс ҳолда яна шунақа бола туғилади. Эрингизни даволатиш керак. У алкоголик бўлиб қолибди.

Сора эрининг ака-укаларига айтиб, уни мажбуран даволатишди. Аммо Толиб биринчи ишини битирган куни ғирт маст бўлиб келди.

Қашқадарёда бир азайимхон бор экан, ўқиб, ичмайдиган қиларкан, деб эшитган Сора эрини Қашқадарёга олиб борди.

Азайимхон Толибга ёмон қасам ичирди:

— Ичсам, эшак бўлай!

Орадан бир ой ҳам ўтмади. Толиб тўрт оёқлаб кириб келди: уни қасам урган эди...

3.

Бахтиёр тўй қилди. Бахтиёр тўй қилади-ю, Толиб уйида ўтира оладими? Бахтиёр тўй қилади-ю, Толиб ишга борадими? Бормайди!

Икки кун олдин йиғилиб, Бахтиёрникига борган улфатлари тўй ўтганидан икки кун кейин тарқалишди.

Сора бориб, етаклаб келмаса, Толиб ҳали бугун ҳам келмасди.

— Нимага бировнинг тўйини буздинг? — ўшқирди Толиб дарвозадан кирганидан. — Сен бориб, мени олиб келмаганингда улфатларим билан яхши ўтирувдик.

— Уят ҳам керак, — деди Сора. — Тўйга кетганингизга бир ҳафта бўлди. Сиз билан пияниста улфатларингиз у уйга янги келин келганини ҳам билмасаларингиз, келин тушган уй чиллали бўлишини ҳам билмасаларингиз. Индамасам, келиннинг чилласи чиқса, кейин келармингиз?

— Ҳамма нарсани сен биласан, сен қари қарға биласан! — қўлига илинган нарсани хотинига ота бошлади Толиб.

Отилмаган, синмаган чойнак, пиёла, коса, гулдон деган нарса қолмади.

Соранинг бахтига шу Моҳира бор. Моҳира келиб қолди-ю, Толиб ювош тортиб, ўзининг хонасига кириб кетди. Биттагина фарзанди бўлгани учун Толиб Моҳирани қаттиқ яхши кўрар, уни хафа қилмасликка ҳаракат қилар, ундан озгина ҳайиқарди ҳам.

Моҳиранинг қарашлари бошқача. Ҳали эндигина ўнга кирган қизча жиддий тикилиб қараса, унча-бунча одам ўзини йўқотиб қўяди. Сора кўпинча Шаҳобнинг

дўкони олдида қолиб кетган Толибни олиб келиш учун шу Моҳирани юборади.

– Дада, уйга кетдик! – дейди Моҳира дадасига қовок уйиб.

Толиб бир сўз демай, унга эргашади.

Толибнинг ўзи яхши уста. Бир ишласа, битта иморатни битиргунча ичмайди. Аммо бир ичса, ўша иморатни қуриш учун олган пули тугагунча ичишни тўхтатмайди. У пул тугаса, Сора кечалари ой ёруғида кўзининг нурини тўкиб, тикиб сотган кашталарининг пулини ҳам тортиб олиб, ичади. Ёки ўша кашталарни ўғирлаб чиқиб, арокқа алмаштириб келади.

– Сора, қаердасан? – бақирди пешинга яқин хонасидан бошини чангаллаб чиққан Толиб. – Бошим ёрилиб кетади ҳозир. Битта арокқа пул бер!

– Уйда пул қолибдими, дадаси? – деди Сора. – Уч кундан бери уйдан чиқмай ичасиз, бу ичишингизда пул қоладими? Отангиздан бир сандиқ тилло қолган бўлсаям, шу вақтгача тугаб кетган бўларди.

– Яхши эслатдинг, қани, сандиғингни оч! – буюрди Толиб.

– Сандиқ ланг очик, ичида ҳеч нарса қолмаган, – деди Сора. – Истаганча кавлайверинг!

Толиб хотини ва қизи ётадиган хонага кириб, тахмонда турган сандиқни очди. Ичидаги нарсаларни атрофга соча бошлади. Бировга сотса бўладиган нарса чиқмади. Сандиқ тубида битта кашта бор экан, шуни қўлтиғига уриб, ташқарига чиқди.

– Энди сизни Худо урибди! – каштага ёпишди Сора. – Бу Моҳирага деб тикиб қўйган кашта-ку, ноинсоф! Бошқалар қизи туғилгандан сандиғига сеп солишни бошлайди. Мен сизнинг дастингиздан унинг сандиғига бир кийимлик мато ташлай олмадим. Биттагина каштани унга атаб сақлаб юргандим. Энди шунга ҳам кўз олайтирдингизми? Уялмайсизми?!

– Бошқасини тикиб олаверасан, сен каштачисан-ку!
– дарвозага қараб йўналди Толиб.

– Ноинсоф, унга Моҳирангизнинг исмини ёзганман,
– зорланди Сора. – Қандай қилиб бировга сотасиз?

– Бошқа каштага қизингнинг отини ёзолмайсанми?
Ёки бу каштангни олган одам қизингнинг исмини сўтиб
ташлай олмайдами? Жа бўлмаса Моҳира деган қизи бор-
ларга сотаман, – ҳиринглади дарвозани очар экан Толиб.

Сора қон қақшаб, эрини қарғаб қолаверди. Толиб эса
нажот фариштасини кучоқлагандек, каштани қўлтиқ-
лаб, гузарга чиқиб кетди.

4.

– Аяжон, эртага Рамазон экан-а? – хурсанд бўлиб
кириб келди Моҳира.

– Ҳа, қизим, эртага Рамазон ойи бошланади, – деди
Сора. – Насиб бўлса, эртадан яна рўза тутамиз, жоним.

Моҳира дафтархалтасидан иккита букланган қоғоз
чиқарди.

– Бу Рамазон тақвими, аяжон, саҳарлик ва ифторлик
вақтлари ўзимизнинг вақт билан кўрсатилган, – деди
Моҳира.

– Соатни олиб кел, қизим, – деди Сора. – Эсим бо-
рида соатнинг уйғотгичини саҳарликка турадиган вақ-
тимизга тўғрилаб қўй.

Моҳира соатни олиб келди. Сора соатнинг мурвати-
ни бураб, уйғотгичини тунги учга тўғрилаб қўйди.

– Саҳарликка атала қиласиз-а, аяжон? – деди Моҳи-
ра кўзлари чакнаб. – Рамазонда пиширадиган аталан-
гизни соғиндим.

– Албатта пишираман, жоним, – деди Сора. – Оз-
гина гўшт, зиғир ёғ, оқ ун олиб келиб қўйдим. Атала
ҳам қиламиз. Ифторликка ҳам сен яхши кўрган дўлма
пишириб қўяман. Карам ҳам олиб келганман.

– Унда мен тоқларнинг янги баргларидан териб келаман, – деди Моҳира. – Сиз ток баргидан қилинганини яхши кўрасиз-ку!

Шу пайт дарвоза тарақлаб очилди-ю, гандираклаб келаётган Толиб кўринди.

– Ҳа, асал қизим, новвот қизим, аянг билан нимани бунча гаплашяпсизлар? – уларнинг ёнига ўтирди Толиб. – Мени ғийбат қияпсизларми? Ҳа, яна ичиб кўйдим. Анави Бахтиёр тоғанг билан Суннат тоғанг кўймади, озгина ичдим-да, қизим.

– Бизлар нима тўғрисида гаплашаётганимизни айтайми? – деди Моҳира.

– Қани айт, қизим, қулоғим сенда! – пишиллади Толиб.

– Эртага Рамазон ойи бошланади, бизлар эртадан бошлаб аяжоним билан рўза тутамиз, – деди Моҳира. – Аям саҳарликка ширин атала пиширадилар. Биз аям билан маза қилиб атала ичиб, саҳарлик қиламиз. Агар сиз ҳам рўза тутсангиз, сизга ҳам атала берамиз. Ифторликка дўлма пиширамиз. Рўза тусангиз, бирга дўлма еб, оғиз очардик. Мен ток баргларидан териб келаман. Аям билан сиз шунақасини яхши кўрардинглар-ку.

– Аянг пиширадиган аталани мен ҳам яхши кўраман, – деди Толиб. – Дўлма ҳам егим келяпти. Мени ҳам саҳарликка турғизинглар, мен ҳам рўза тутаман. Мен рўза тутиб, масжидга чиқиб, таровех ўқиганимда аянг рўза нималигини билмасди. Сен эса туғилмаган эдинг, мишиқи.

Толиб қизининг бурнини чимчилаб кўйиб, ўрнидан турди. Хонасига кириб кетаркан, ортига ўгирилиб, таъинлади:

– Саҳарликка мени ҳам уйғотиш эсларингдан чиқмасин!

Толиб ҳақиқатда ҳам саҳарликка турди. Хотини ва қизи билан саҳарлик қилиб, рўза тутди.

Бундан энг кўп суюнган Моҳира бўлди.

— Энди дадам рўзадор! Урра! Энди дадам ичмай келадилар!

Эрталаб ишга кетар экан, Сора эрига тайинлади:

— Дадаси, рўзангизни бузиб қўйманг! Қизимизнинг хурсандлигини кўрдингиз. Уни хафа қилиб қўйманг, жон дадаси!

— Кўрдим, — деди Толиб кўрслик билан. — Кўзим кўр эмас!

Ифторлик соати яқинлашган сайин Соранинг кўнглидаги хавотири ортиб бораверди. Бир кўзи дастурхон тузаб, унга сув, мева-чева қўйиб, ҳадеб соатга қараётган қизида бўлса, бир кўзи дарвозада бўлди. Хаёлида эри гандираклаб кириб келадигандек эди.

Ифторга озгина қолганида Толиб иккита иссиқ нон билан бир коса нишолда кўтариб, соппа-соғ кириб келди.

— Хайрият! — деб юборди Сора.

— Ур-ра! — ҳайқирди дадасининг бўйнига осилган Моҳира. — Нишолда еймиз!

Эр-хотин қизлари билан бирга ифторлик қилишди. Толиб дуо ўқиди. Соранинг икки кўзи ёшга тўлди.

— Ҳа, нимага йиғлайсан? — сўради Толиб. — Ўхшамадими?

— Ўхшамади, дадаси, ўхшамади, — кулди Сора. — Илоҳим, бундан кейин ҳеч ўхшамасин! Учаламиз битта дастурхон атрофида бирон марта ифтор қилмаган эканмиз, шунга йиғладим, дадаси. Қаранг, қандай чиройли кўринаркан.

— Шунга шунчами? — деди Толиб. — Энди ҳар куни сизлар билан ифтор қиламан, бўлдимми?

– Ур-ра! – кичқириб юборди Моҳира. – Энди дадам ўзимнинг дадам бўлди-и!

«Ўзининг дадаси» ваъдасига вафо қилди. Бирор кун рўзасини ҳам бузмади. Ишлаб, ҳар куни уйига у-бу егуликлар, гўшт, ёғ, сабзи, пиёз, ширинликлар кўтариб келадиган бўлди. Ичиб ҳам қўймади. Бир-икки марта уни Шаҳобнинг дўкони тарафга судраган улфатларини ҳам қатъиян рад қилди:

– Қизимни хафа қилиб қўяман, Рамазон тугагунча кўзимга кўринмай турунглар!

6.

Рамазоннинг сўнгги кечаси эди. Толиб ярим кечаси уйғониб кетди. Кимнингдир зорланиб йиғлаётганини эшитди. Нариги хонага ўтиб, хотинининг ўрнига қаради. Сора ухлаб ётарди. Унинг ёнида Моҳирани кўрмаган Толиб хавотир билан ичкари хонанинг эшигини охиस्ताгина қия қилиб очиб, ичкарига мўралади.

Моҳира аясининг жойнамозида ўтириб, қўлларини дуога очганча, изиллаб йиғлар эди:

– Эй Художон! Эртага Рамазон тугайди. Дадажоним эртадан бошлаб яна ичиб кела бошлайди. Ичиб келиб, аямни уради. Аямнинг пулларини тортиб олади, тиккан кашталарини тортиб олади. Ҳамма нарсани сотиб ичади. Нарса қолмаса, дадам менинг кийимларимни ҳам сотиб, ичиб юборади. Художон! Ўзинг кўриб турибсан, бир ой рамазонда дадам қандай яхши бўлиб қолдилар. Илтимос қиламан, Художон, Рамазон тамом бўлмасин! Рамазон тугаб қолмасин, Художон! Мен ўрганиб қолдим, ҳар куни рўза тутишга ҳам қийналмайман. Аяжоним ҳам «Даданг ичмаса, умримнинг охиригача рўза тутишга розиман», дедилар. Художон, Рамазонни тугатиб қўйма! Рамазон кетиб қолмасин, Художон!

«Наҳотки, аёлимни, жондан ширин ёлғиз қизимни шунчалар зада қилиб қўйган бўлсам? Шунчалар тубанлашиб кетганмидим? – ўйлади Толиб. – Наҳотки, муштдек қизим кўрган ҳақиқатни менинг кўзларим кўрмаса! Ахир мен ҳам одамман-ку! Мен онгсиз бир хайвон эмасман-ку! Қизим, ягона дилбандим йиғлаб Худодан сўраётган нарса бор-йўғи менинг ичмаслигим-ку!»

Толибнинг кўзларидан ёшлари оқаркан, бориб, қизини даст кўтариб олди. Юз-кўзларидан ўпиб, уни овутар, қизига айтаётган сўзлари аслида ўзининг ўзига айтаётган аҳду паймонлари эди:

– Қизимжоним, Аллоҳим дуоларингини қабул қилди! Энда Рамазон бизнинг оиламиздан ҳеч қачон, ҳеч қаёққа кетмайди! Энди ҳар куни бирга сахарлик қилиб, бирга ифторлик қиламиз! Энди аянг менга эмас, ҳар куни аянгга, сенга мен пул бераман! Мана кўрасан, мен дунёдаги энг яхши дада бўламан!

7.

Толиб дунёдаги энг яхши дада бўлди.

Моҳирага кейинги Рамазонда Умиджон деган укача ҳам олиб келди...

БАСИР

1.

Рамазон кирди. Аллоҳга шукр, рўзадормиз. Тонг қоронғисида оила аъзоларимиз билан туриб, саҳарлик қиламиз. Саратоннинг жазирамасига ҳам тоқат қилиб, сабр билан рўза тутиб, шом маҳалини байрамни кутгандек кутамиз. Ифторлигимиз ростдан ҳам байрамга айланиб кетади.

Бир киши анчадан бери эътиборимни тортар эди. У киши қўшни уйда туради. Иккала кўзи ҳам кўрмайди. Кўзларининг ўрнига қарашга юрагим бетламайди. У киши кўзига кўзойнак ҳам тутмайди. Уй олдидаги ўриндикда узоқларга шоирона «боқиб» ўтиради. Кўзлари йўқ одамнинг юзида ниманинг ифодаси борлигини ҳам билиш қийин экан.

Мен баъзан у кишига сездирмай, узун ўриндиқнинг бир четига ўтириб, уни зимдан кузатаман. У менинг келиб ўтирганимни сезмайди. Соатлар ўтиб кетади, аммо анави одам бирор ҳаракат қилмайди. Унинг хурсандлигини ҳам, хафалигини ҳам билмайман. Ана шундай дақиқаларда бир нарсага амин бўламан, биз суҳбатдошимизнинг кайфиятини, шодлиги, изтиробини фақатгина унинг кўзларига қараб билар эканмиз. Кўзларимиз қалбларимизнинг таржимонлари экан.

Бир куни ўша кўзи ожиз одамнинг ёнида узоқ ўтирганимдан сўнг унга савол беришга журъат қилдим:

– Кечирасиз, бобо, исмингиз?

– Исмимни нима қиласан? – деди у киши.

Унинг овозини биринчи марта эшитаётган эдим. Овози анчагина дағал экан.

– Кечиринг, сизга қандай мурожаат қилишни билмаганимдан исмингизни сўраган эдим, – дедим мен. –

Узоқ вақт бир сўз демай, жим ўтирасиз. Нималар ҳақида ўйлайсиз, шунга сўраганим.

– Нима ишинг бор нимани ўйлашим билан? – деди у киши. – Прокурормисан?

– Йўқ, прокурор эмасман, – савол берганимга пуншаймон бўлдим.

– Бўлмаса, ишингни қил! Тур, нари!

«Аллоҳ кўзларини олганига яраша, кўполликни ҳам аямай берган экан», деб ўйлаганча, ўз уйимга қараб кетаётган эдим, чолнинг ўрнидан турганини кўрдим. Мен шунгача уни фақатгина ўша узун ўриндикда ўтирганини кўрган эдим, холос. Қаёққа боришига, қандай юришига қизиқдим.

Чол дарахтларни, биноларни пайпаслаб ушлаб, оёқлари билан ерни ҳам пайпаслаб, эҳтиёткорлик билан кўчанинг у бетига ўтди. Ҳусан ака деган қўшнимизнинг дўконига борди. Ёнидан пул олиб, пештахтага ташлади.

– Доимгидай.

Ҳусан ака унга бир стакан ароқ қуйиб бериб, кўлига битта бодринг тутқазди. Чол икки юз грамм ароқни бир кўтаришда бўшатди ва бодрингни тишлай-тишлай, изига қайтди.

Чол бориб, ўзининг доимги жойига ўтирди ва яна узоқ-узоқларга «тикилиб» қолди.

Мен Ҳусан акани саволга тутдим:

– «Доимгидай» деганига қараганда чол ҳар куни бир стакан ароқ ичар экан-да?

– Икки стакан, – деди Ҳусан ака. – Эрталаб битта, куёш ботар маҳал битта. Байрам кунлари икки ҳисса, яъни тўрт стакан.

– Йиқилиб қолмайдими?

– Бўлиб туради, аммо ўриндикқача етиб олса, марра уники, у ёғига йиқилмайди. Кайфи тарқагунча ўша ерда ўтираверади. Кечқурун хотини етаклаб, уйига олиб кириб кетади.

– Болалари борми?

– Бор эди. Ҳаммаси ҳар хил шаҳарда туради. Бирор-та ўғли тугул, шу шаҳарда турадиган қизи ҳам хабар олмайди. Ҳаммасини ўзидан бездирган. Жуда гапи ёқимсиз одам. Ёшлигида қаҳри қаттиқ, қаттол одам эди.

– Уни ёшлигидан биласизми? Кўзи кўрармиди ё кўр туғилганми?

– Э, кўзи бор эди, кўзи ўқдай эди, қараган одамни тешиб юборай дерди, – деди Ҳусан ака. – Мен ўшанда ҳам дўконда ишлар эдим. Кириб келганида шошиб қолардик, унинг кўзларини кўриб. Мелиса эди бу одам. «Шаҳар меники», дегандек юарди. Бир-икки шиша ароқларнинг пулини бериб ўтирмасди, индамай кўтариб чиқиб кетаверарди. Бизнинг ҳам пул сўрашга ҳаддимиз сиғмасди.

– Кўзларига нима қилган? – тезроқ билгим келди менинг. – Қандай қилиб бу одам кўр бўлиб қолган? Яна кўзларининг ўрни ҳам ғалати, ўпирилиб тушгандек?

– Ҳа, тўғри айтдингиз, ростдан ҳам унинг кўзлари ўпирилиб тушди. Бир пасда оқиб тушди, – деди Ҳусан ака ва чолнинг қиссасини сўзлаб берди. – Чолнинг оти Оқил. Бечора отаси оқил бўлсин, деб шу отни қўйганда. Аммо ҳамма уни Жоҳил дерди орқаваротдан. Бунини ўзи ҳам биларди. Масжидлар ёпилиб, намозхонларга ҳужум бўлган йиллари эди. Мактабларда муаллимларимиз рўза тутган ўқувчиларнинг оғзини йиртгудек бўлиб, нон тикиб, мажбурлаб сув ичириб, рўзаларини бузган, биров «Бисмиллоҳ» деса, ҳамма ола қараган, дастурхонга дуо қилган, «Аллоҳу акбар» деб қўйган одамни мелиса сарсон қилган йиллар эди. Жоҳил мелисанинг каттаси бўлиб, рўзага қарши уруш очганларга бошлиқ бўлиб қолди. Гузарма-гузар юриб, рўза тутган, уйдаи, бирор ҳужрадами, таровех намозини ўқиган чолларни қувиб юрган кунлари ўзининг отаси Қуръон ўқиб ўтирганини

кўриб қолибди. «Мени шарманда қилдинг, партиядан ўчирилишимни истадинг, менга душманлик қилдинг», деб отасини кўчага судраб чиқди. «Йўқол! Мендек коммунистнинг уйида сендек эскилик сарқитига жой йўқ!» деди. Бечора чол «Майли, кетаман, ўзи ҳайдамасанг ҳам кетаман деб юргандим, сен билан яшаб бўлмай қолди, болам. Шу китобларимни, Қуръон китобимни олсам бўлди, бошқа нарса керак эмас», деди. «Китоблар? Ҳозир кўрасан, Қуръоннинг билан ҳадисингни нима қилишимни», деган Жоҳил ичкаридан отасининг бахмал муқовали Қуръон китобини ва қалингина ҳадис китобини олиб чиқиб, кўчанинг ўртасига ташлаб, уларнинг устига чиқиб, тепкилай кетди. «Ундай қилма, болам, Қуръон уради, сенинг касофатингга элнинг бошига бир балони юбормасин!» деб бечора чол ўзини ўғлининг оёғи тагига ташлаб, Қуръон ва ҳадисни кучоқлаб олди. Ғазабини босолмаган Жоҳил отасини ҳам бир-икки тепкилаб, уйига кириб кетди. Отаси китобларни бағрига босганча, йиғлаб кетаркан, ўғлини дуойибад қилди: «Қуръон урмаса, рози эмасман!» Чол акасидан қолган болаларниқидан паноҳ топди. Отаси кузда кетган бўлса, баҳорда момақалдироқ бўлиб, Жоҳилни яшин урганини эшитдик. Мен кўрганим йўқ, аммо кўрганлар айтди, йўлнинг ўртасида турган Жоҳилнинг устига осмондан бир ёрқин чизик келиб урилибди. Юзини чангаллаб қолган Жоҳил юзидан қўлларини олганда, унинг кўзлари оқиб тушган, кўзларининг ўрни ўпирилган ўрадек бўлиб қолган экан.

Бугун ишдан чиқиб, оила аъзоларим билан бирга ифторлик қилиш учун шошиб келар эканман, Хусан аканинг дўконидан бир боғ кўкат олиш учун бурилдим. Пештахта олдида Жоҳил бобони кўриб, бир зум тўхтаб қолдим. У пештахтага пул ташлади:

— Доимгидай!

Ифторга айтишди. «Эртароқ келинг, аср намозини шу ерда ўқиймиз, шомгача суҳбатимиз бор», дейишди. Асрдан ҳам илгари бордим, кимнинг суҳбатидан баҳраманд бўлишимизга қизиқдим.

Ҳамма Қори бува дейдиган табаррук киши келган экан. Бу киши ҳақида кўп эшитардим-у, ўзини кўрмагандим. Домла Ҳиндистонийнинг шогирди бўлган бу кишини қориларнинг пири дейишади. Юзлаб қориларга устозлик қилган, ўзи кўр туғилган Қори бува олимлиги билан ҳам машхур, бир қанча китоблар муаллифи ҳам эди. Бир китобидан бир неча парчаларни олиб, газетамизга қўяр эканман, у кишининг баъзи фикрларига қўшила олмаслигимни ҳам ёзган эдим.

Тўрда виқор билан ўтирган меҳмонга уй эгаси менинг исми шарифимни айтиб таништирди.

— Э-э, менинг китобимдан хато топган ёзувчи билан танишар эканмиз-да, — дея Қори бува мен билан қўшқўллаб кўришди.

— Хато топган эмасман, шунчаки айрим фикрларингизга қўшила олмагандим, — дедим хижолат бўлиб.

Қори бува қўлларимни қўймасдан, биров жим қолди ва шу ҳолатда сўзлай бошлади:

— Тананинг даромади кўп, буромади кам, яъни ейишингиз зўр, аммо жисмоний меҳнатингиз оз. Кўп ўтирасиз. Шундан умуртқа поғонангизда зўриқиш бор. Юрагингиз тез-тез безовта қилади. Ўтингизда шамоллаш бор, ўпкангиз тоза. Миянгизнинг кучи баланд, аммо аксарият ҳолларда миянгиз зўриккунча ишлайсиз. Бошингиз аҳён-аҳён оғрийди. Кўнглингиз ичингизга сиғмайди. Кенгликларни тусайди. Катта сувни истайди. Денгиздан, шаршарадан, фавворадан завқ олади. Кўпинча танангиз ерда, ўзингиз осмонда юрасиз. Ер

торлик қилиб қолади баъзан. Узоқларга кетишни истайсиз. Масъулият оёғингизни тутиб туради. Яқинда бир дардни ўтказибсиз, изтироб дарди, балки, ёлғизлик изтироби. Дам олишингиз керак. Акс ҳолда вужудингиз зўриқиб қолади.

Бор-йўғи битта қўлимни тутиб, Қори буванинг бунча гапни айтиб беришидан, очиғи, оғзим очилиб қолди. Энг қизиғи, унинг ҳамма айтганлари тўғри эди.

— Фикрларимнинг сиз қўшила олмайдиган жиҳати борми? — сўради Қори бува.

— Мен мутаассирман, Қори бува, — дедим. — Шунча ташҳисни биргина қўлимни ушлаб аниқладингизми ёки Ўзбекистонга келишдан олдин менинг тиббий дафтарим билан ҳам танишиб чиқдингизми?

— Сизнинг тиббий дафтарингизни ўрганишдан ҳам муҳимроқ ишларимиз кўп, — кулди Қори бува. — Бу ҳали ҳаммаси эмас. Қўлингиз яна кўп нарсаларни айтди менга. Сиз покиза инсонлар наслидан экансиз, аждодларингиз орасида ҳожилар бор экан. Иншааллоҳ, сизни ҳам Каъбатуллоҳ сафари устида кўрмоқдаман.

Бу фикрлар мени лол қилди. Ростдан ҳам бобомиз ҳожи эди.

Беш ёшлардаги бола келиб, Қори буванинг тиззасига ўтирди. Қори бува уни бироз эркалагач, ўрнидан турғизди.

— Қўйлагингизни кир қилиб қўйибсиз-ку, Муҳаммаджон, аянгизга айтинг, оқ қўйлагингизни кийдириб қўйсин!

Қори бува қўйлакнинг рангини ажрата олиши, кўрмай туриб, боланинг қўйлагига шоколад текканини билгани мени яна лол қилди.

— Муҳаммаджон неварангизми? — сўрадим.

— Кенжамиз, — кулди Қори бува. — Кампирим ўтгач, танмахрамсиз бўлманг, деган шогирдларимиз ёшроқ

бир жувонга уйлантириб қўйишган эди, Аллоҳим у жувондан бизга Муҳаммаджонни ато этди.

— Ўзингиз нечага кирдингиз, Қори бува? — ажабландим.

— Саксон бешдаман, ёзувчи болам, — деди Қори бува. — Эскичасига ҳисобласангиз, икки кам тўқсон.

Меҳмонлар навбат билан келиб, Қори бува билан кўришар, Қори бува эса, кўришган одамнинг отини айтиб сўрашар, унинг ота-оналарини, кекса кишилар билан эса ўғил-қизларининг исмларини айтиб сўрашар эди. У кишини кузатиб ўтириб, тобора ҳайратим ошиб борар эди.

— Бунга қандай эришиш мумкин? — сўрадим Қори бувадан. — Юзлаб кишиларнинг исми шарифларини адашмай айтяпсиз, ҳали ўзларини таништирмасдан кимликларини билияпсиз?

Қори бува табассум қилди ва секингина қулоғимга шивирлади:

— Аллоҳ қалб кўзини очиб қўйса, басир одам кўзи очиклар кўролмайдиган нарсаларни ҳам кўрадиган бўлиб қолар экан, болам.

Асрга азон айтилди. Намоздан кейин Қори бува Қуръон тиловат қилди. Бунақа ёқимли овозда Қуръон ўқиган одамни мендан бошқалар ҳам энди кўраётган бўлса керак, кўз ёшларини тиёлмаганлар кўп бўлди.

— Энди шомгача бироз суҳбат қилар эканмиз, — деди Қори бува. — Қайси мавзуда гапиришни билмай тургандим, ёзувчи болам келганини билгач, шукрона ҳақида суҳбат қилиш истаги туғилди. Айнан бу киши бизнинг китобимизга эътироз билдирган мисолдан бошлаймиз суҳбатни.

Шундан кейин Қори бува Аллоҳ берган неъматларга биз оз шукр қилаётганимиз, аслида бу неъматлар учун тўхтовсиз шукр қилсак ҳам озлиги ҳақида гапирди.

— Биргина тинчлик неъматини олайлик, — деди Қори бува суҳбат охирида. — Юртингизда салкам чорак асрдан бери бир дона ўқ отилмагани, тинчликда, хотиржамликда яшаётганингиз, ҳар куни тўй, тантана экани, бошингизда тинчликсевар, оқил подшо тургани тенгсиз неъмат эмасми?

Ифтордан қайтар эканман, қалбим шукроналик ҳисларига, қалб кўзи очиқ инсонлар билан замондошлигимдан ифтихор ҳисларига тўла эди.

ҒОЛИБ

1.

Шаҳарда ҳайкалтарошларнинг кўрик-танлови бўладиган бўлди.

Ҳайкалтарош шунчалик кўплигини шу куни билди Холбой.

«Ер ёрилиб, ҳайкалтарошлар чиқди-ёв!»

«Тавбангдан кетай, шунча ҳайкалтарош қаерда юрган экан?»

Холбой бармоқларини букиб, шаҳардаги ҳайкалларни санай бошлади:

– Ленин бова – бир, Охунбобоев бова – икки, Навоий бова – уч, Рўдакий бова – тўрт, Акмал Икромов – беш, негр болалари – олти. Бўлди, чамамда?

Холбойнинг қўлида бармоқлар ортиб қолди.

– Ҳайкалтарош кўп бўлса, ҳайкал олтовгина бўладими? – ҳайрон бўлди Холбой.

Барибир қизиқувчанлиги устун келди. Марказий истироҳат боғига йўл олди.

– Бир кўрай-чи, нима каромат кўрсатар экан бу ҳайкалтарош деганлари?

2.

Боғ тўла одам бўлди. Боғ тўла ҳайкалтарош бўлди.

Боғ тўла тош бўлди. Одамдай-одамдай тош бўлди. Одамдан ҳам катта тошлар бўлди.

Ҳар бир ҳайкалтарошга биттадан тош беришди. Ҳар бир ҳайкалтарош ўзига тегишли тош олдида бўлди.

Кўп гап-сўз бўлди. Кўп улуғ сўзлар бўлди.

Ҳакамларнинг каттаси шаҳарнинг каттасидан илтимос қилди. Шаҳарнинг каттаси болға билан бир тошни оҳистагина бир урган бўлди.

Шу билан бошланди.

Ҳар бир ҳайкалтарош ўзига тегишли тошни тарош-лашни бошлади.

Тиқир-тиқир. Чиқир-чиқир.

Холбой боғ айланди.

Холбой тош томоша қилди.

Холбой одам томоша қилди.

Холбой ҳайкалтарошларни томошалади.

Ҳайкалтарош дегани ўзига қарамагич экан.

Ҳайкалтарош деганининг бетини жун босган бўлди.

Ҳайкалтарош деганининг соқоли кўкрагида бўлди.

Ҳайкалтарош деганининг сочи елкаси билан битта бўлди.

Ҳайкалтарош деганининг кийими ғижим бўлди.

Ҳайкалтарош деганининг кийими кир бўлди.

Ҳайкалтарош деганининг туфлиси эски бўлди.

Ҳайкалтарош деганининг туфлиси қийшиқ бўлди.

«Буларнинг бирови-да, соғ эмас!» ўйлади Холбой.

Зерикиб, уйига кетди Холбой.

3.

Эртаси куни яна боққа борди Холбой.

«Қани, жунбошлар нима қиляпти экан?»

Боғ тўла одам бўлди.

Боғ тўла ҳангоматалаб бўлди.

Ҳар тошнинг атрофида беш-ўнта томошаталаб бўлди.

Биров билан иши бўлмади ҳайкалтарошларнинг.

Қайси ўзига тегишли тошнинг тепасидан пастга қараб тарошлар, қайси пастидан тепага қараб тарошларди ҳайкалтарошлар.

Тош одамга айлана бошлаганини кўрди Холбой.

Қайсининг бир кўзи бор, қайсининг бир кулоғи.

Холбой боғдан чиқиб кетар бўлди:

– Ҳали буларнинг иши пишмапти.

– Эртага голибларни аниклаймиз! – деди радиодан ҳакамларнинг каттаси.

– Ана энди бориб, томошаласак бўларкан! – деди Холбой.

Холбой бокқа кирди.

Боғ тўла одам бўлди.

Боғ тўла ҳайкал бўлди.

Боғ тўла... аёл бўлди.

Аёллар ҳайкал бўлди.

Аёлларга қараб бўлмади.

Бировининг-да, устида бир парча кийими бўлмади.

– Ў-ў-ў-ў-ў! – дер эди одамлар.

– Э-э-э-э-э! – дер эди одамлар.

– О-о-о-о-о! – дер эди одамлар.

– Ўл ҳамманг! – деди Холбой.

Унга ажабланди одамлар.

– Қарама-е! – деди Холбой. – Айб бўлади-е!

5.

Ҳакамларнинг каттасини топди Холбой.

– Иймонини еганми бу жунбошларинг? – деди Холбой.

– Нима қилди? – тушунмади ҳакамларнинг каттаси.

– Буларинг ясаган нерсага қараб бўладими? – деди Холбой.

– Нима қилибди? – ажабланди ҳакамларнинг каттаси.

– Буларнинг устини ёпиб қўядиган одам йўқми? – деди Холбой.

– Бу санъат! – деди ҳакамларнинг каттаси. – Сиз санъатни тушунмас экансиз.

– Санъатнинг кийими бўлмайдими? – сўради Холбой.

– Санъатда кийим шарт эмас! – деди ҳакамларнинг каттаси.

Шарт ўгирилиб кетди Холбой.
«Каттасининг иймони яланғоч экан!»

6.

Райим арабнинг дўконига борди Холбой.
Бир тўп чит олди. Гулдор чит.
Битта қайчи олди.
Уйига олиб келиб қўйди.
Ярим кечаси боққа келди Холбой.
Ҳайкалларнинг бўйини ўлчаб, уларга кийим кийги-
заверди Холбой.
Ҳайкални ҳайкал демади Холбой.
«Булар санъат асари», демади Холбой.
«Ахир булар аёл-ку?» деди Холбой.
«Қайси аёл яланғоч туради?»

7.

Эрталаб боққа борди Холбой.
Боғ тўла одам бўлди.
Боғда тўла қий-чув бўлди.
Боғ тўла кийинган аёл бўлди.
Боғ тўла суратчи бўлди.
Боғ тўла мухбир бўлди.
Ҳаммаси суратга оларди «либосли аёллар»ни.
Ҳаммаси телевизорга оларди «либосли аёллар»ни.
Ҳамма ажабланиб-ажабланиб қарарди «либосли
аёллар»га.
— Отасига раҳмат!
— Барака топсин!
Ана шунда бир енгил тортди Холбой.
Ана шунда елкасидан нафас олди Холбой.
Ана шундан кейин боғдан чиқиб кетар бўлди Холбой.
«Энди кимни ғолиб деб эълон қилишса, қилавериш-
син!»

ҚАДР КЕЧАСИ

1.

— Бу кеча ким ухлаб қолмаса, Лайлақтул Қадрни кўради. У Лайлак кун ботар томондан учиб келади. Унинг қанотлари олтиндан бўлади. У Лайлакни кўрган чоғида одам нимани тиласа, тилагани бўлади. Нимани ушласа, тиллага айланади. Бир аёл ўша Лайлакни кўрганда шошиб қолиб, эрини ушлаб олибди, ухлаб ётган эри бутунлай тиллага айланиб қолибди. Ночор қолган кунларида аёл эрининг битта жимжилоғини синдириб олиб, рўзғорига ишлатибди. Орадан бир йил ўтиб, яна Лайлақтул Қадрни кўрганда, эрини маҳкам ушлаб, унинг яна аслига қайтишини тилабди. Эри аслига қайтибди, аммо битта жимжилоғи йўқ ҳолида қайтибди...

Буни бизга оталаримиз айтиб берган. Оталаримизга ҳам оталари айтиб берган экан.

Биз ана шунга ишонар эдик. Ҳар йили бир марта Рамазоннинг охирида келадиган мулла Сафар бобо ҳам Қуръон тиловат қилганида «Инно анзалноҳу фи Лайлақтул Қадр», деб тиловат қилгандан кейин, Қуръондаки, шундай ёзилибди деб ўйлагандан кейин биз, мулла Сафар бободан бошқаси Қуръонни ушлаб кўрмаган одамларнинг болалари шунга ишонар эдик-да.

Биз ҳар йили Лайлақтул Қадрни кутар эдик.

Биз қанотлари тилладан бўлган, ушлаган нарсамизни тиллага айлантириб берадиган, шу билан қоринлари овқатга тўймаган минглаб болаларнинг миллионлаб муаммосини ҳал қилиб бериб кетадиган Лайлакни кутар эдик.

Кўзларимиз кун ботар томонга қарайвериб, тешилиб кетаман дерди, ўша Лайлак кела қолмасди. Уйқусираб, томлардан тушиб кетар эдик, ўша Лайлак кела қолмасди.

Ўша Лайлак биз томонлардан учиб ўтмади. Сира учиб ўтмади.

Лайлақтул Қадр Лайлатул Қадр эканини, у кечада лайлак учиб келмаслигини билишим учун ҳали лайлақлар ўн-ўн беш марта учиб келиши керак эди...

Лайлақтул Қадрни кутиб юрган замонларимиздаги бир воқеани айтиб бергим келди.

Эндигина бешинчи синфга борган эдик ўшанда.

2.

— Бугун кечкурун мол боқишдан келганингдан кейин энангдан сўраб, бизникига бор, — деди мактабдан қайтаётганимизда Тилов ялингандай овозда. — Лайлақтул Қадрни бирга кутамиз.

— Ўзларинг кутаверинглар-да, биз ҳам ҳар йили акаларим билан бирга кутамиз, — дедим акаларим билан томга чиқиб олиб, Лайлақтул Қадрни кутиш завқидан ажраб қолгим келмай.

— Мен... мен бир ўзим кўрқаман, — деди Тилов йиғламсираб.

Тиловнинг ёлғиз фарзандлиги, бошқа укалари йўқлиги эсимга тушди. Аммо барибир акаларимдан ажралгим келмади.

— Отанг бор-ку, отанг билан бирга кутсанг бўлмай-дими?

— Отам энамнинг ёнидан кўзгалмайди, — деди Тилов кўзлари намланиб. — Энам касал. Кела қол, жўра!

— Майли, энам қўйса, бораман.

Мен уйимизга олиб борадиган йўлга бурилиб кетар эканман, орқамга ўгирилиб, ер чизиб кетаётган Тиловга қараб, «Бормасам бўлмайди, ахир синфимизда унинг мендан бошқа дўстиям, очилиб гаплашадиган одамиям йўқ, бораман», деб қўйдим.

Кечкурун овқатланиб бўлганимиздан сўнг, отам масжидга чиқиб кетгач, энамга Тиловнинг гапларини айтиб, уларникига боришга рухсат сўрадим. Энам пича жим туриб қолди. Кейин рўмолининг учи билан кўзларини артди.

– Бора қол, – деди ниҳоят энам овози титраб. – Бечора Хосият ўн йил деганда тилаб-тилаб олган эди Тилов жўрангни. Шу битта бола билан қолди.

Энам ўрнидан туриб, дастурхондаги идишларни йиғиштирар экан, ўзига ўзи сўзлагандек деди:

– Шу биргина бола ҳам энди кимларга қолар экан? Шўрлик Хосиятни дўхтирлар бўлмайди, деган чоғи, уч кун аввал уйига олиб келишибди.

Ошхонага бориб келган энам менга қараб, овозини кўтарди:

– Ҳалиям ўтирибсами? Тилов жўрангнинг кўзи тўрт бўлиб, сени кутиб ўтиргандир! Югур! Чопончангни ол, кечаси совқотиб қоласан.

Мен чопонимни қатлаб, қўлтиғимга қистириб чиқиб кетаётган эдим, энам битта тугунни қўлимга тутқазди.

– Ичидаги овқатини, битта патирини Тиловнинг энасига бер! Нон, ёнғоқ, майизларни очқолсаларинг, ўзларинг ерсизлар. Эҳтиёт бўлинглар, томдан томга сакраманглар!

3.

Тилов билан уларнинг томларига чиқиб олдик. Томларида бостирмалари бор экан. Тилов бостирмадаги бедаларнинг ичидан иккаламиз бемалол ўтирадиган жой тайёрлаб қўйибди. У ҳам нон, майиз, ёнғоқ, жийда, иккита шишада сув чиқариб қўйибди. Озиқ-овқат захираларимизни бир боғ беданинг устига териб қўйдик ва ўзимиз қуёш ботадиган томонга қараб, яхшилаб

◆ жойлашиб олдик. Кечаси бедадан ғалати, хушбўй хид чиқишини ўшанда билдим. Бирам ёқимли, димоғингни китиклайди.

Сал ўтиб, осмон юлдузларга тўлиб кетди. Ой чикмаган кечалари юлдузлар бошқача кўринади. Катта-катта. Нақд пиёладай келадиганлари бор. Ана «Етти қароқчи». Ана сочини ёйиб олган «Пари». Эҳ-хе, қанчасининг отиниям билмайман.

◆ Олам жимликка чўмди. Фақат Омон бобонинг ҳовузидаги қурбақаларнинг қуриллаши ва чигирткаларнинг чириллаши эшитилади, холос. Бедаларнинг орасидаги қора чигирткаларнинг чириллаши қулоқни тешаман, дейди. Тилов бедаларни силкитса, чигирткалар жим бўлишади, аммо сал туриб, яна ашуласини бошлашади. Аввалига секинроқ, кейин бор овозларида. Қаердадир эшак ҳанграйди.

– Соат роппа-роса ўн бир бўлди, – деди Тилов. – Бу Мардон бобонинг эшаги. Роса ўн бирда ҳанграйди. Қолган эшаклар унга қараб, соатини тўғрилайди.

Ҳақиқатдан, Тилов гапини тугатмасдан қишлоқдаги қолган эшаклар ҳам олдинма-кейин ҳанграшди. Уларга итларнинг вовуллаши кўшилди. Эшаклар, кейин итлар ҳам тинди. Сал ўтиб, чигирткалар ҳам тинчишди шекилли, олам сув қуйгандек жим-жит бўлиб қолди.

4.

– Ана энди Лайлақтул Қадрнинг келадиган вақти бўлди, жўра, – деди Тилов. – Энди хушёр бўлишимиз керак!

– Лайлақтул Қадрни кўрсак нимани ушлаймиз, Тилов? – дедим мен. – Бир боғ бедангни ушласам майлими, жўра? Кейин бермай қўймайсанми?

– Ушлайвер, олиб кетаверасан, тиллага айланиб қол-
саям, менга тилла керак эмас, – деди Тилов. – Мен Лай-
лақтул Қадрдан энам яхши бўлиб кетишини сўрайман.

– Энангга нима қилган, Тилов?

– Билмайман, касал. Отам «Энангнинг касали оғир»,
дейди. «Энанг билан бирга ётма!» дейди. «Сенгаям
юқади, кейин сен ҳам ўлиб қоласан», дейди.

– Энанг... ўлар эканми? – сўрайман секингина.

– Энам ўлмайди! – овози кўтарилади Тиловнинг. –
Ўлмайди энам! Мана кўрасан, энам ўлмайди!

Тилов туриб, томларида у ёқдан бу ёққа бориб кела
бошлади. Рўпарамда тўхтаб, деди:

– Мен Лайлақтул Қадрдан сўрайман, у энамни яхши
қилади. Лайлақтул Қадр энамнинг умрини узун қила-
ди.

Тилов яна жойига, менинг ёнимга келиб ўтирди.

– Лайлақтул Қадрни бу йил албатта кўришим керак.
Кўрмасам, энам ўлиб қолади, – Тилов ҳўнграб йиғлаб
юборди.

Мен Тиловни қандай овутишни билмадим. Ўзим
ҳам унга кўшилиб йиғладим. Мен ҳам унинг энаси ўл-
маслигини истай бошладим ўшанда. Ниҳоят, аввал мен,
кейин Тилов йиғлашдан тўхтадик. Елкалари учиб-учиб
тушаётган Тиловнинг қўлларини маҳкам сиқдим.

– Тилов, мен ҳам Лайлақтул Қадрни кўрсам, бир боғ
бедангни ушламайман. Мен ҳам ундан энангни яхши
қилиб беришини сўрайман. «Тилов жўрамнинг энаси
ўлмасин!» дейман. «Тилов жўрамнинг энаси яхши»,
дейман, ҳўпми, жўра?

Тилов ҳеч нима демади, фақат маъқуллаб, бошини
қимирлатиб қўйди.

Лайлақтул Қадрни кута-кута, кўзим илинибди. Тиловнинг овозидан уйғониб кетдим. Тилов куёш ботган томонга қараб, ёлворар эди.

— Жо-он Лайлақтул Қадржон, менга тилла-пилланг керак эмас. Менга янги мактаб кийими ҳам керак эмас. Бултур холам бериб кетган ўғли Ашурнинг кийимлари билан мактабга бориб келавераман. Улар бу йил менга лоппа-лойиқ бўлиб қолган. Ботинкамни ўзим тикиб олдим, янги ботинка ҳам керак эмас. Менга энамни яхши қилиб берсанг бўлди. Сендан бир мартагина сўрайман, бошқа кўринмасанг ҳам майли. Кейин сўрайдиганларимни бермасанг ҳам майли. Аммо шу сафар энамни яхши қилиб бергин, илтимос! — Тилов пиққиллаб йиғлай бошлади. — Жо-он Лайлақтул Қадржон, энамнинг умрини узун қилгин! Энам ўлиб қолмасин! Энам ўлиб қолса, мен нима қиламан?

Мен секин унинг елкасидан кучоқладим.

— Тилов, Лайлақтул Қадр ўтиб кетдимиз? — сўрадим кўрқа-писа.

— Ҳали келмади, — деди Тилов ўксиниб. — Ёш бола деб, бизга кўринмадимикан-а? Мен кўринмаса ҳам ундан энамни яхши қилишини сўраяпман. У кўринмаса ҳам эшитади. Эшитади-я?

— Эшитади, Тилов, — дедим мен ва ўзим ҳам Лайлақтул Қадрдан сўрайдиганларимни сўрай бошладим: — Лайлақтул Қадр, илтимос, Тилов жўрамнинг энасини яхши қилиб кет! Тилов жўрамнинг энаси энг яхши эна. Тилов жўрамнинг энаси менинг энамдан ҳам яхши. Унинг умрини узун қил!

Тилов ҳам пичирлаб, такрор-такрор сўрайверди:

— Эй Лайлақтул Қадржон, илтимос...

Тонгга яқин чарчаб, ухлаб қолибмиз. Қаттиқ овоздан чўчиб, уйғониб кетдик.

– Уйим-ей, уйим-ей, уйим-ей!

– Жигарим-ей, жигарим-ей, жигарим-ей!

Тиловларнинг ҳовлисида қиёмат бўлганга ўхшар эди. Тиловнинг отаси, тоғалари бор овозларида дод солишар, холалари уввос солиб йиғлашарди.

– Ухлаб қолибмиз-ку! – кўкрагимга муштлади Тилов. – Лайлақтул Қадр ўтиб кетибди, биз кўрмай қолибмиз! Энди нима бўлади?

Тилов югуриб бориб, том четидан ҳовлиларига қаради. Мен ҳам унинг ортидан ҳовлига мўраладим. Бунча одам қаердан келди, қачон келди, билмайман, ҳовли одамга тўлиб кетган эди. Кимлардир ҳовлини тозалар, кимлардир нарсаларни у ёқдан бу ёққа ташир эди. Отам ҳам келганини кўриб, ҳайрон бўлдим. Отам «Паттақулга одам юборинглар, уч кишини олиб, жой кавлагани жўнашсин!» деб кимгадир тайинлаётган эди.

Биз нарвондан тушиб борганимиздан Тиловни холалари ўраб олишди.

– Энангдан айрилиб қолдинг, Тилов! – уни кучоқлаб ўкириб юборди Шарофат холаси.

– Тиловингни етим қилиб кимларга ташлаб кетдинг, Хосия-ят? – дод солди Майсара холаси.

– Энам ўлгани йўқ, – деди Тилов. – Энам ўлмайди. Энам ўлмаслиги керак. Мен Лайлақтул Қадрдан сўрадим-ку!

– Бечора етимчани энасининг олдига олиб киринглар, кўрсин, кўрмаса ишонмайди, – деди Мисқол момо. – Кўрсатинглар! Энди энасини кўриши ҳам ғанимат.

Тиловни холалари энасининг олдига олиб кетишди. Орқаларидан мен ҳам бордим. Тиловнинг энаси худди ўлмагандек оппоқ бўлиб ётар, аммо битта оқ рўмолча

билан унинг иягини боғлаб қўйишган эди. Тиловнинг энасининг атрофида қишлоқнинг аёллари тизилиб ўтиришар, уларнинг орасида менинг энам ҳам бўлиб, тинмай рўмолининг учи билан кўзини артар эди. Тиловни кўриб, бари аёллар бирданига изиллаб йиғлашга тушдилар. Биз Тилов билан ёнма-ён унинг энасининг ёнига тиз чўкдик. Тилов энасини кучоқлаб олди. Негадир Тилов йиғламас эди. У нукул битта гапни такрорлар эди:

– Мен Лайлакул Қадрдан сўраган эдим-ку! «Энамни яхши қилиб бер», деган эдим-ку!

7.

Тилов йиғлади. Қаттиқ йиғлади. Аммо қирқ кун ўтиб йиғлади. У бизникига келиб йиғлади. Мени кучоқлаб йиғлади. Унга қўшилиб, мен ҳам йиғладим. Аммо нимага йиғлаётганимизни билмас эдим. Энам ҳам уни кучоқлаб олиб, узоқ йиғлади.

– Ергина ютсин ўша отангни! – деб йиғлади энам. – Хосиятнинг уволи урсин отангни! Хосиятнинг жасади совумай туриб, ўша мегажинни уйлариингга олиб келган отангни ер ютмаса, рози эмасман!

Ўша куни Тилов бизникида ётиб қолди.

Эрталаб мактабга боришимиз керак бўлганда у китоб-дафтарларини олиб келмаганини билдим.

– Мен энди мактабга бормаيمان, – деди Тилов. – Мен энди уйга ҳам бормаيمان. Мени тоғдаги холам олиб кетади.

– Мактабга нима учун бормайсан? – хайрон бўлдим.

– Мактабга бормаيمان. Анави учинчида ўқийдиган Салим пишак бор-ку, ўша менинг... ўша менинг ўғай укам экан, – Тилов йиғлаб юборди. – Биринчида ўқийдиган сап-сарик, чўтир синглисиям бор экан. Мактабга борсам, ҳамма устимда кулади энди. Мен мактабга бормаيمان, уларни кўришни истамайман...

ҚАРИ ЕТИМ

1.

– Тоштемир олиб кетаман деганида кетсам бўларкан, ай...

Бобомиз эшик олдидаги қайрағоч остига ўтириб, дарахтга суянаркан, келинининг очилмайдиган қовоғи кўз олдида келиб, оғир уф тортди.

– Майрам авлиё бўлган экан, «Шу қизни келин қилмайлик», деб Худонинг зорини қилувди-я? Ўзимнинг уруғим дебман, ўзимники дебман, холагинамнинг невараси дебман. Ана, нима қилди? Биттагина ўғлимни шаҳарга олди, кетди. Келин бўлиб нима хизматимни қилди? Хизматни Майрам қилсин эди-да. Э-э, Майрам тилло бўлган экан-да.

Бобомиз Майрамни илк кўрганда ҳали бобо эмас, ҳарбийдан энди қайтган, чиниққан мушаклари кўйлак енгини йиртиб чиқаман дейдиган, аскарча босган қадмидан ҳай-ҳай демасанг ўт чиқадиган, унда-бунда унга ҳавас билан боққан қизларга бургутдек қараганда кўзи чакнайдиган, Бекмирза исми жисмига монанд, бекларнинг мирзоси, мирзоларнинг беги бўлган йигит эди.

Майрам ўшанда бир тўп дугоналари билан мактабдан келаётган экан. Дугоналари Бекмирзани «томоша» қилишди. Ўзларича Бекмирзага баҳо берган бўлишди.

– Кўзи одамни ейман дейди-я? – деди бир дугонаси.

– Умрида қиз кўрмаганми дейман, – кулди Майрам.

– Ҳе, кўзинг тешилсин!

Қизларнинг кулгисидан бир тўп чумчуқ осмонга кўтарилди. Бекмирза Майрамни яхшилаб кўриб олди. Кўзи остига босиб олди. Кўнглига бир гапни туғиб олди:

– Кўзингни тешмасам, йигит эмасман!

Бекмирза Майрамнинг кўзини тешолмади. Унинг кўзларини бир кун кўрмаса, туrolмайдиган бўлди. Бекмирза мактабга танда қўйди. Бекмирза мактаб атрофида айланиб қолди.

Майрамнинг мактабни битириши қийин бўлди. Майрам мактабни битиргунча Бекмирза адо бўлди.

Бекмирзанинг ота-онаси Майрамнинг ота-онасини бир амаллаб кўндиришди.

Майрам мактабни битирган йили ўзининг ҳамма орзу-умидларини Бекмирза яшайдиган уйнинг остонасига кўмди ва шу остонадан ҳатлаб ўтди.

Майрам то Бекмирзанинг ота-онаси дунёдан ўтиб кетмагунча ўз билганича бирор марта овқат пиширмади. Ўғлига бошқоронғи бўлганида ҳам кўнгли тусаган овқатни бировга айтмади. «Ота, нима овқат қилай?» деб сўради мудом. Бекмирзанинг отаси ўтиб кетгач, «Эна, нима овқат қилай?» бўлди ҳар кеч унинг саволи. Бекмирзанинг онаси ўлиб кетгач, «Нима овқат қилай, Тоштемир?»га алмашди бу савол. Тоштемир Бекмирзанинг оти бўлди.

Майрам Бекмирзани бирор марта «эрим» демади, «хўжайин» демади, ақалли «дадаси» демади. Бир хил хотинларга ўхшамади, эрининг отини умрида тилига олмади. Тоштемири туғилгунча Бекмирзанинг оти «Ай» эди, «Анов киши» эди. Тоштемир туғилгач, Бекмирзанинг оти Тоштемир бўлди.

– Тоштемирим тош бўлди, Тоштемирим темир бўлди, – деди ўз-ўзига бобомиз ва инқиллаб-синқиллаб, ҳовлига кирди.

Ҳайҳотдек кимсасиз ҳовлига қараб, дунё кўзига тор келди. Бобомиз бир замонлар «Остида невараларимиз ўйнасин», деб момомиз билан эккан олма остидаги сўри устига чиқиб, ёнбошлади. Яна ўз-ўзича сўзланди:

— Нимага отини Тоштемир қўйган эканмиз-а, Майрам? Тош билан темирда меҳр бўлмас экан, Майрам! Тош билан темирда меҳр бўлмаслигини билмас эдингми, Майрам? Сен кўп нарсани билар эдинг-ку? «Тош қўйманглар боламнинг отини, темир қўйманглар», десанг бўлмасмиди? «Меҳр қўйинглар, Меҳрибон қўйинглар», десанг бўлмасмиди, Майрам? Ай, сенда ихтиёр йўқ эди-да, Майрам! Ўзи бирор марта ихтиёр сенда бўлганмиди, Майрам? Бўлган экан. Ана шу Тоштемирни туғишда ихтиёринг ўзингда эди-я! Аммо ўшандаям ўзингни ўйламадинг-а, Майрам?

* * *

— Аёлингизга туғиш мумкин эмас, — деди дўхтир Бекмирзага. — Ҳеч бўлмаса яна беш йил туғмай туриши керак. Шундаям бизнинг назоратимиз остида битта туғиши мумкин.

— Дўхтирлар айтаверади-да, битта туғармишман, яна уларнинг назорати остида эмиш, — деди Майрам эрига. — Беш йилда сиз тенгиларнинг боласи бешга киради-ку. Туғиб, ким ўлибдики, мен ўлсам?

Аммо Майрамнинг ўлишига сал қолди. Бекмирза уни туғруқхонага олиб борганда у беҳуш эди. Юрагининг уриши деярли эшитилмас эди.

— Сиз одам эмас экансиз! — деди Майрамнинг қорини ёриб, боласини олган дўхтир. — Аёлингизга туғиш мумкин эмас демаганмидим? Нима қилдингиз бечорани? Мана, туғди, ота бўлдингиз, кўнглингиз жойига тушдими? Энди уни ўзингиз катта қиласиз!

— Ни-нимага? — каловланди ҳеч нарсага тушунмаган Бекмирза.

— Нимага, нимага? Хотинингиз ўляпти, мана, нимага! Э-э, бу одамларимизнинг қачон кўзи очилади-я? — яна операция хонасига қараб кета бошлади дўхтир.

– Мен нима қилдим? – ерга қаради Бекмирза.
Бахтига Майрам ўлмади. Икки ой ҳеч кимни танимай шифтга термулиб ётди, аммо ўлмади.

2.

– Ота, қорнингиз очиб кетмадими?

Қизининг овозидан бобомизнинг хаёллари тўзғиб кетди.

– Э-э, болаларам бор бўлсин, овқатлантириб бўлиб, унисини мактабига, бунисини даласига жўнатгунимча, намозгар бўлиб кетди, – шоша-пиша дастурхон ёзиб, олиб келган шўрвасига патир тўғраб сола бошлади Ўрингул. – Совумасдан ичиб олинг, ота. Патирим энам ёпгандай чиқмасаям, олиб келавердим. Энам «Отанг шўрвани патир билан ичишни яхши кўради», дерди доим.

– Менам энангни эслаб ўтирувдим, қизим, – бир тўғрам патирни қўлига олди бобомиз. – Ҳа, энанг ҳаммасини билар эди. Кўнглимдан нима ўтса, билар эди энанг. Кўчадан келаётганимдаёқ кайфиятимни билар, шунга қараб муомала қилар эди. Энанг авлиё бўлган экан-у, билмаган эканман-да, қизим, билмаган эканман. Ҳай аттанг-а! Ҳай аттанг!

Бобомизнинг кўзлари ёшланди. Ўрингул аввал ҳиқ-қиллаб йиғлади, кейин хўнграб-хўнграб йиғлади, айтиб-айтиб йиғлади, уввос солиб-уввос солиб йиғлади. Бобомиз индамади. Юрагини бўшатиб олсин, деди қизини. Бобомизнинг ўзи ҳам қизига қўшилиб-қўшилиб йиғлади.

– Ҳалиям овқатни ичмапсиз-ку? – деди бир маҳал ўзига келган қизи. – Энам кетди, энди нима қиламиз, чидаймиз-да. Сиз ўзингизга эҳтиёт бўлинг, ота. Бунақа ич-этингизни еяверсангиз-у, сизгаям бир гап бўлиб қолса, мен нима қиламан? Менинг кимим қолади?

– Ундай дема, қизим, эринг бор, болаларинг бор.

– Э-э, ҳаммасини ташлаб, олдингизга келиб ўтирсам қанийди! Хизматингизни қилиб, дуонгизни олиб юрсам қанийди. Нима қилай, пешонам шу экан-да.

– Шусиз ҳам кунига уч маҳал хабар оласан, қизим, сениям ташвишга қўйдим, – овқатдан татиган бўлди бобомиз.

– Доим кўз-қош бўлолмаёпман-да, отажон, – деди Ўрингул. – Уйимга боришга кўнмаяпсиз. Борсангиз, доим кўз ўнгимда бўлиб турардингиз.

– Шусиз ҳам икки кўзинг менда-ку, қизим. Энанг билиб сени шу Нортўхтанинг ўғлига бердирган экан. «Борим бор, йўғим бор, бир сари қадам яқин бўлади, Ўрингулим сиздан хабардор бўлади», деган эди ўшанда раҳматлик. Аммо мени уйингга боришга кўндиришга уринма, – яна кўзлари ёшланди бобомизнинг. – Мен энангни ташлаб, қаёққа кета олардим. Энанг ҳар куни шу ерга келади-ку, қизим.

– Майли, отажон, майли. Ҳадеб энамни ўйлайверманг, касал бўлиб қоласиз. Мен борай, кечқурун яна хабар оламан. Овқатни қолдирмай ичиб қўйинг, – йўлга тушди Ўрингул. – Ҳа, айтганча, кечга нима овқат пишириб келай?

Бобомиз қизига маънос бокди.

– Энангга ўхшайсан, қизим, худди энангга ўхшайсан. Менга бошқа овқат керак эмас. Ўзинг ҳам келиб юрма. Болаларинг келиб, бир хабар олиб кетса бўлди.

– Ўзим келмасам бўладими, ота? Барибир келавераман, – деб эшикдан чикди Ўрингул.

Бобомиз қизининг ортидан қараб, одатича ўз-ўзига сўзланди:

– Қизинг ўзингга ўхшади, Майрам, ўзингга ўхшади. Бекорга оти Ўрингул бўлмаган экан. Ўрингул сенинг ўрнингга қолган экан, Майрам, сенинг ўрнингга қолган экан Ўрингулинг!

Тоштемири пилдираб юра бошлагач, ҳаммасини унутди Майрам. Тоштемирни туғаман деб, бир ўлимдан қолганини ҳам унутди, «Яна туғдирса, эрингни бўғиб ўлдираман», деган дўхтирнинг огоҳлантиришларини ҳам унутди.

— Уйимизда қиз бўлмаса бўлмайди, — деди Майрам. — қиз бола отага меҳрибон бўлади. Тоштемирингиз ўйланса, ҳали ким билади қанақа хотин тушади? Тоштемирингизнинг бурнидан ип ўтказиб олиб, бизлардан совутиб юборсаям ажаб эмас. Қиз бола бошқача бўлади. Отасини ҳеч ким қизидай яхши кўрмайди.

Аммо ана шу қизини, Ўрингулини туғишда Майрам бир мартага ўлди.

— Аввал хотинингни сақлаб қолай, кейин сен одамхўрни отаман! — деди ҳарорати зўрлигидан отилиб-отилиб тушаётган, ўзини гоҳ билиб, гоҳ билмай ётган Майрамни операция хонасига олиб кетаётган дўхтир.

Отишига ишонмаса-да, бир ҳафта дўхтирнинг кўзига кўринмай юрди, Бекмирза. Аммо Майрам жонлантириш бўлимидан беморларнинг умумий хонасига олингач, бош-оёқ сарпо қилиб, совға-салом билан дўхтирнинг хонасига кирди.

— Энди ўзи туғаман десаям туғолмайдиган қилиб қўйдим. Ўзи биринчи сафар шундай қилишим керак экан, — деди дўхтир ва қаҳри келганидан Бекмирзани сенлаб қойиб берди: — Бор, кўзимга кўринма! Опкелган тўрва-халтангни ҳам кўтар! Кўришга кўзим йўқ сендай туғдиргич эркакларни! Ўзи сени туғдиrolмайдиган қилиб ташлашим керак эди аслида!

Айтганини қилиб қўймасин дедими, Бекмирза совға-саломини қолдириб, милтиқнинг ўқидек дўхтирнинг хонасини тарк этди.

Туғилган қизнинг отини ҳам шу дўхтир Ўрингул деб қўйиб берди. Чунки Ўрингулга Ўрингул деб от қўйишганда Майрамнинг тирик қолишига ҳали ҳеч кимнинг кўзи етмас эди.

Ўрингул Майрамнинг ўрнига Ўрингул бўлиб қолиши ҳақиқатга яқин эди. Аммо Яратганнинг Майрамга раҳми келди. Майрам Майрам момо бўлгунча унинг жонини олмади.

3.

Бобомиз овқатнинг ярмини ичиб, дастурхонга дуо қилди:

– Берган ризқингга шукр. Илоё Майрамнинг жойини жаннатда қилгин! Мен ундан рози бўлдим, у ҳам мендан рози бўлган бўлсин!

Бобомиз яна ёнбошлар экан, ўзининг айтган «мендан ҳам рози бўлган бўлсин», деган сўзлари ўзига таъсир қилди. Момомизни кўп ранжитганлари эсига тушиб, ўзидан ранжиди. Баъзан қайнаналиги эсига тушиб кетиб, кун бўйи тиним билмайдиган Майрамдан нолиб қолган онасининг гапига кириб, аёлига терс муомала қилганларини ўйлаб, надомат чекди.

– Менинг оналик ҳаққим йўқми? – шикоят қилди бир куни онаси Бекмирза ҳовлига кирганиданоқ. – «Шўрва осгин», деб тайинлаб кетсам, хотинчангиз палов дамлаб ўтирибдилар. Билади, менинг паловни унча хуш кўрмаслигимни, жўрттага қилади.

Бекмирза аччиқ устида бориб палов дамланиб турган қозонни ағдариб ташлаган, «Қозонни ювгин-да, тезда шўрва сол!» деган эди. Жаҳли келганида ақли қочиб, «Кечкурун ўртоқларим келади, палов дамлаб қўй», деб ўзи айтгани ҳам эсидан чиқиб кетган Бекмирза ўртоқ-

лари билан шўрва ичган, аммо Майрам бир оғиз «Ўзингиз буюрувдингиз-ку», демаган эди.

Ана шуларни эслаб, бобомиз ўрнидан туриб кетди. Пешонасига муштлаб, доимгидек, яна ўз-ўзига гапирди:

– Мендан қандай рози бўласан, Майрам, қандайгина рози бўласан? Озмунча азоб бердимми сенга, Майрам?!

* * *

Бобомизнинг феъли торроқ эди ёшлигида.

Бобомиз бобо эмас, Бекмирза ака бўлган кезлари тамаки экиладиган кафтдек ернинг устида талашиб, Майрамнинг акаси билан урушиб қолди.

Эрини мурасага келтира олмаслигини билган Майрам акасига кўз ёши қилди.

– Жаласойда менинг еримдан бошқа ер қуриб қоптими эрингга? – бақирди акаси. – Келиб-келиб, менинг еримга ёпишади? Тирик эканман, еримни унга бермайман!

«Ўлдириб бўлсаям, ўша жойни оламан!» бўлди Бекмирзанинг гапи.

Майрамнинг ота-онаси Майрам тарафда бўлармиди? Майрам тарафда бўлишгани куёв тарафда бўлишгани эмасми? Куёв тарафда бўлишгани ёв тарафда бўлишгани эмасми? Улар ўғли тараф бўлишди.

– Ё мени дейсан, ё акангни!

Майрам акасини дея олармиди? Майрам ота-онасини дея олармиди? Бекмирзанинг оstonасидан ўтганида «Энди менинг эрим шу, энди менинг паноҳим шу, энди менинг отам ҳам шу, энди менинг акам ҳам шу, бору йўғимни, хонумонимни шунга топширдим», деб Бекмирзанинг қошу қовоғига қараб ўтаётган Майрам акасини дея олармиди?

Майрам эрини деб, акаси билан юзкўрмас бўлди. Майрам эрини деб, ота-онасиникига боролмай ўтди. Майрам ота-онасини бировларнинг тўйида, маъракасида кўриб ўтди.

Акаси ҳам Майрамникига бир марта келди. Майрамнинг жанозасига келди.

4.

Бобомизнинг кўзлари илинибди. Шугина куш уйкусида ҳам туш кўрибди бобомиз.

«Мана шу шаҳар бўлади, ўғлим», деб бир замонлар Тоштемирининг болалигида олиб борган шаҳарнинг кўчаларида Тоштемири билан юрган эмиш. «Мана шу шаҳар бўлади, ота», дермиш ўғли. «Ҳар ёққа алангламай, тўғри-тўғри юринг, ота», дермиш Тоштемири бир замонлар «Қўлимдан ушлаб ол, адашиб қолма тагин, ўғлим», деган отасига. «Мана шу бизнинг уй бўлади, ота, зиналарини яқинда бўяганман, шунинг учун киришдан олдин калишларингизни ювиб олинг, келиннингиз вайсаб ётмасин тагин», дермиш ўғли бир замонлар «Шаҳарлик сенинг шиппагингга кулмасин, манави янги батинкани кийиб ол, ўғлим», деб Тоштемирига «лакрон туфли» олиб берган отасига. (Бобомиз «лакированные туфли» деёлмас эди.)

Бобомиз олма шохларидаги қушлар айтган азондан уйғонганда шом вақти бўлган эди. Шошиб бориб, таҳорат қилди. Момомизнинг жасади чиққан уйга кириб, шом намозини ўқиди. Намоздан сўнг узоқ дуо қилди. Йиғлаб-йиғлаб, дуо қилди. Бундай дуо қилиш бобомизнинг одати бўлиб қолган эди.

— Э-э, ҳеч кимни қариганда етим қилмасин экан, — дея ўрнидан турди, бобомиз.

Бобомиз бориб, яна сўрига чиқмоқчи бўлди, аммо бир нима эсига тушгандай бўлиб, сўридаги бир кўрпача ва иккита ёстиқни кўтариб, яна кампирининг уйига кирди. «Майрамнинг уйи» дейди бобомиз кампирининг жонсиз танаси бир кеча меҳмон бўлган хонани. Бобомизни излаганлар ҳам уни ё шу хонадан, ёки сўридан топади. Бобомиз чиқса, сўрида ўтиради, кирса, шу хонада. Ухласа ҳам сўрида ёки шу хонада ухлайди. Бобомиз на бошқа ерга боради, на бошқа ерда қолади.

Бобомиз кўрпачани доимги жойига тўшаб, ёстиқларни ёнига қўйиб, ёнбошлади ва кўрган тушини эслади.

— Ҳа, нодон ўғил-а, — деди бобомиз чуқур уф тортиб. — Шаҳарингга бормайман, калишимни ювмайман. Тиррик эканман, бўялган зинапоянгни босмайман. Келини вайсатмайман, ўғлим!

* * *

Бобомиз ҳали бобо эмас, ёшгина Бекмирза, аниқроғи Бек, унданам аниқроғи Беги, энг аниғи Бекча бўлган замонларда шаҳардаги холасининг уйига онаси билан тез-тез бориб турар, уларнинг шаҳарча яшашига ҳаваси келарди. Холаси пиширган ширин кулча-ларнинг, ичига ёнғоқлар, мурабболар солиб пиширган ҳар хил пишириқларнинг таъми, ялпоқ идишларда камгина-камгинадан берилган, Беги отини билмайдиган овқатларнинг мазаси оғзидан то холасиникига кейинги сафар боришигача кетмас эди. Онаси ҳар гал шаҳардаги синглисиникига боришида уйда онасига кимнинг кўшилиб бориши жанжалсиз ҳал бўлмас эди. Кейинроқ отаси болаларнинг онаси билан бирга боришини қатъий навбат қилиб қўйди. Аммо онаси бир-икки сафар синглисини навбатсиз олиб кетса ёки

«ўғринча» холасиникига олиб борса, Бек онасидан ҳам аразлаб юарди.

Холасининг уйидаги озодалик, деразаларга тутилган иккитадан каптар сурати тўқилган оппоқ пардалар, шунақа суратли оппоқ сочиқлар, симкаравотга дазмоллаб солиб бериладиган иссиққина, оппоққина, ажиб ҳидлари ёқимли бўлган чойшаблар, деразалардаги қатор терилган гултуваклардаги гуллар, поччаси тўрқафасда боқадиган чиройли какликларнинг бари-бари Бегига сирли-сирли туюларди. У бу нарсалар фақат шаҳарда бўлади, фақатгина холамникида бўлади, деб ўйларди. Ҳатто ўша япалоқ идишларда санчқи билан овқат ейиш ҳам шаҳардагина мумкин, деб ўйларди. Беги ҳамма маданият шаҳарда, шаҳарликда бўлади, деб ўйларди ва ич-ичидан шаҳарликларга, холасининг болаларига ҳавас қиларди.

Ана шу ҳавас Бекмирзани улғайганида ҳам тарк этмади. Катта бўлганида ҳам холасиникига борганида худди байрамга боргандек жиддий тайёргарлик кўрар эди Бекмирза. Холаси яхши кўрадиган қишлоқда етиштириладиган сабзавотлардан, мевалардан, сут-қатик, қаймоқлардан олиб борар эди. Борса, албатта бир кеча холасиникида ётиб келар эди. Гарчи холаси ишлатадиган ўша чойшаблар, ўша пардалар, ўша сочиқлардан энди ўзиникида бўлса ҳам, улардан ҳам чиройлиларини Майрам олиб келган бўлса ҳам, Бекмирза холасиникида бир кеча ётиб, холаси солиб берадиган кўрпа-тўшакларни ҳидлаб-ҳидлаб келар эди.

Аслида Бекмирза у соғиниб-соғиниб ҳидлайдигани беғубор болалигининг ҳидлари эканини, бу ҳидлар уни болаликнинг ширин хотираларига етаклашини билмайдди. Бекмирза шоирона гапларга кўп ҳам тушунавермайдди. Аммо ҳар гал холасини соғиниб бораверади, ҳар гал

◆ *Каримберди Тўрамурад* бир кеча ётиб қолганида ўша чойшабларни, каптар суратли ёстик жилдларини ҳидлайверади.

Ана шу ҳидлар меникида ҳам бўлсин, деди Бекмирза. Менинг уйим ҳам холамнинг уйидек озода бўлсин, деди. Холам пиширган пишириқлар менинг ҳам уйимда пишсин, деди. Ана шундай ниятлар билан у холасининг неварасини келин қилди.

Холаси холаси экан. Бекмирза учун холаси минг тири-либ, минг ўлар экан. Бекмирзани «Опагинамдан қолган ёдгорим», деб холаси ардоқлар экан, холаси суяр экан.

Холасининг невараси на қишлоққа кўнгил қўйди, на Бекмирзанинг уйига. На Бекмирзанинг иззатини қилди, на Майрамнинг.

Холасининг невараси на деразага оппоқ парда илди, на гултувакка гул экди. На Бекмирза соғинган пиши-риқни пиширди, на мазали-мазали овқат пиширди. Ов-қат қилса, идиш-товоқни ювади, идиш-товоқни ювса, овқат қилмади.

Бекмирзани бобой деган, Майрамни момой деган холасининг невараси қишлоқда қололмади. Шаҳарга кетди. Ўзи кетса, майли эди...

– Ё мени дейсиз, ёки мана шу сассиқ қишлоғингизни!

Тоштемири қишлоқни дермиди?

Тоштемири шу кетганича Тоштемир бўлди. Тош бўлди, темир бўлди. Бекмирзанинг ўзи уни соғиниб бормаса, Тоштемири буларни соғиниб, қишлоққа бир келмади. Келди. Тўй-маъракада келди. Келди-ю, бир кеча ётмай кетди.

– Келиб, одам хурсанд бўлмайди, – бўлди Тоштеми-рининг гапи. – Келсанг, ё электр токи бўлмайди, ёки газ бўлмайди. Улар бўлса, сув бўлмайди. Шуюм ҳаётми? Маданиятсизлик! Ёввойилик! Қуртлари бижғиб ётган ҳовуздаги сувдан болаларимга ичиришим керакми? Ҳеч қачон!

Бобомиздан хабар олгани синглиси келди.

– Ғилвиндини яхши кўрардингиз, ака, – деди синглиси биттасини ўраб, бобомизнинг кўлига тутаркан. – Эсингиздами, энам пиширганда доим мен билан талашиб-талашиб ердингиз. Олинг, ака, совуб қолмасин.

– Ҳеч нима егим келмайди, Хайринсо, – деди бобомиз синглиси кўлига тутқазиб қўйган ғилвиндини товоққа қўяр экан. – Сен ҳар нимани пишириб, кўтариб юрма. Ҳали Ўрингул қўйиб кетган овқат ҳам турибди.

– Сиз ундай қилманг-да, ака, бунақада бир куни ётиб қоласиз, – деди синглиси ва бироз ўйланиб тургач, бобомизнинг кўнглига қўл солиб кўрган бўлди: – Ёки чойпойингиздан хабар олиб турадиган, кийим-бошингизни ювиб бериб турадиган бирорта маҳрам топайликми, ака?

– Оғзингни юм, Хайри, – ўрнидан туриб кетди бобомиз. – Келдинг, кўрдинг, тирик эканман. Энди уйингга жўна!

«Сен билан гапимиз тамом», дегандек бобомиз жойнамозини тўшаб, хуфтон намозига такбир айтди.

Бобомиз намозини ўқиб бўлган ҳам эдики, Ўрингул билан куёви кириб келишди.

– Ҳа, ота, аммамни хафа қилибсизми, йиғлаб кетиб боряпти? – деди Ўрингул салом-аликдан сўнг.

– Амманг мени хафа қилиб кетди, – деди бобомиз аччиқланиб. – Амманг энангни хафа қилиб кетди.

– Лекин аммамизнинг гапида жон бор, – гапга қўшилди куёви. – Бизам битта зўр жонон топсак, отамиз яна яшариб кетармикин, деб юрувдик.

Бобомиз куёвига бир ижирғаниб қараб қўйди-ю, унга гапиргиси ҳам келмади. Ўрингулга қараб деди:

– Қизим, неча марта айтдим, ҳар куни келма, деб. Агар малол келаётган бўлса, умуман келмай қўя қол!

– Энам ҳам ўлаётганида «Ўрингул, отанг мендан кейин хорланиб қолмасин, бирорта инсофли хотин топиб беринглар, отанг жуда тортинчоқ одам, ўлиб қолсаям «Бирор овқат қилиб бер» ёки «Манави кирымни ювиб бер», демайди», деб менга тайинлаган эди. Отажон, менга сиздан хабар олиб туриш малол келмайди, аммо сизга яхши бўлармикин дегандик.

– Энди энангнинг олдига борсам, яхши бўлади менга, билдингми? – овозини кўтарди бобомиз. – Менга овқат ҳам олиб келманглар, кўчириб кетаман деб ҳам хомтама бўлманглар. Айтайми, менга нима керак? Менга энангнинг ёнидан икки қулоч жой керак. Бошқа нарса керак эмас!

Қайтиб на оғиз очди бобомиз, на қовоқ очди.

– Дуо қилинг, биз қайтайлик бўлмаса, – деди ийманибгина куёви.

– Омин, илоё ҳеч ким қариганда етим бўлмасин!

– Омнингиз ҳам ғалати бўлди-я, бу нима деганингиз? – деди куёви. – Ота-онангиз ўлиб кетганда етим бўлмаганмидингиз?

– Ота-онам ўлгандаги етимлик ҳам етимлик бўптими? Қариганда Майрамдан кейин қолиб, етим бўлганимдан ҳам оғир етимлик борми? Ана энди етим бўлдим-ку! – деди мунғайиб бобомиз ва рўмолининг учини тишлаб йиғлай бошлаган қизининг елкасидан кучди. – Бор энди, қизим, йиғлама. Умр шу экан, ҳаммаси ўткинчи экан.

6.

Бобомиз кечаси туш кўрди. Бир замонлар бўлган ишни бошқатдан кўрди.

Бобомиз билан момомиз Тоштемир шаҳарлик бўлиб кетиб, Ўрингул ҳам ўрнини топиб кетган замонларда ёлғизгина иккалалари худди иккита мусичаларга ўхшаб, бир-бировгиналарига суяниб яшаётган кунларида бо-

бомиз касал бўлиб қолди. Бобомизнинг биқини санчиб, ўқчиб-ўқчиб ётди. Момомиз оёғи куйган товукдек типирчилаб қолди. Бировни чақирай деса, бемахал. Дўхтирни чақириб келай деса, бориб келгунча чоли худди ўлиб қоладигандек. Ана шунда бир иш қилди, момомиз. Ана шунда момомиз бобомизни орқасига опичлаб, Шуллаклидаги Ҳаким дўхтирникигача кўтариб борди. Ҳаким дўхтир «Э-э, бу Майрам кампир полвон экан-ей, бобойини Жаласойдан менинг уйимгача ерга қўймай, кўтариб кепти», деб ҳали-ҳали гапириб юради. Агар шундай қилмаса, кўричаги ёрилиб кетган Бекмирза бобо ўшандаёқ ўлиб кетган бўлиши мумкинлигини ҳам айтиб юради шу Ҳаким дўхтир.

Бобомизнинг тушида момомиз бобомизни яна ўшандагидай кўтариб юрган эмиш.

«Мени қаерга олиб кетяпсан, Майрам?» дер эмиш оппоқ кийиниб олган бобомиз.

«Чанқаб кетибсиз, Тоштемир, сизни Кавсар ҳовузига олиб бораман», дер эмиш оппоқ либосдаги момомиз.

«Кавсар ҳовузи у дунёда бўлади-ку, Майрам, мен қандай бораман?» дермиш бобомиз.

«Ҳа, Кавсар жаннатда, Тоштемир, эртага келасиз, мен сизни жаннатга олиб бораман-да», дермиш момомиз.

– Ҳа, мени чақирибсан-да, Майрам, – деди бомдод намозини ўқиб бўлиб, тушига таъбир топган бобомиз. – Мени чақирибсан, Майрам. Ўзи анча бўлувди бошингга бормаганимга. Бораман, Майрам, бораман. Ҳозирок бораман, Майрам.

7.

Ўрингул бобомизни доимгидек сўри устида кўрмади. Ичкарига кириб, бобомизни на «энасининг уйи»дан топди, на бошқа уйлардан. Ҳовлидан ҳам отасини тополмаган Ўрингулнинг юраги шиғиллаб кетди.

– Отамни хафа қилиб қўйибмиз!

Бирпасда ҳамма оёққа турди. Ахтарилмаган жой, суриштирилмаган қариндош қолмади. Кимдир бобомизнинг у ёққа бормаслигини билса-да, Тоштемирга ҳам қўнғироқ қилди. Бобомиз ҳеч қаерда йўқ эди.

– Бекмирза бобо қабристонда кампирининг бошида йиғлаб ётибди.

Норбўта чўпоннинг бу гапидан кейин кўпчилик қабристонга қараб югурди.

Аммо қабр ёнида ётган бобомизнинг танаси бу пайтда совуб бўлган эди...

ТҮЙ

1.

Мўмин дегани мулойим дегани экан-да.

Мулойимларнинг ҳам мулойими эди Мўмин ака.

У кишининг овозини кўтарганини ҳали ҳеч ким эшитмаган.

Мўмин ака аёлига-да мулойим муомала қилади.

Мўмин ака болаларига-да мулойим муомала қилади.

Болаларига бирор иш қилишни буюрмайди, илтимос қилади, десам ишонаверинг.

Ўша иш қилинмай қолса ҳам нега қилинмади демасдан, ўзи қилиб кетаверишига ҳам ишонинг.

Мўмин ака мўмингина бўлиб, беш вақт намозгинасини ўқиб юргич эди.

Мўмин ака биров бир нима деса, маъқул деб тургич эди.

Дўнгсойлик ҳожилар ўзларининг мажлисига тортдию, «айниди-қолди» ана шу Мўмин ака.

Ҳожиларнинг гаштакларидан келганидан кейин узоқ-узоқ ўй ўйлагич бўлди.

Тунлари уйқулари қочиб-уйқулари қочиб, бош қашлагич бўлди.

– Ҳа-а, гап бу ёқда экан, Довран, – деб юборадиган бўлди ўзига ўзи Мўмин ака.

Довран деганлари учта бу уйда.

Мўмин ака чақирганда хотини Фотима холанинг исми ҳам Довран.

Фотима хола эрини чақирганда аввалги оти «Ай» бўлган Мўмин аканинг исми ҳам Довран.

Икковлари чақирганда, тўнғич ўғиллари Давроннинг исми ҳам Довран.

– Гап қаёқда экан, Довран? – кўрпадан бошини чи-
каради Фотима хола.

– Гап кўп экан, Довран, қайси биттасини айтай?

– Ўзингизча «уф-уф» демай, менгайм айтинг-да,
Довран.

– Сени калланг етмайди-да, Довран.

– Каллам етадиган жойигача айтинг қани, – эрининг
ёнига ўтириб олади Фотима хола.

Анча пайт гапирмай ўтириб, сўнг:

– Мусулмончилик шуякан деб, жойнамозга юмалаб
юравериbmиз, бу ёқда анча ишларимиз хом экан, – дей-
ди ниҳоят Мўмин ака. – Беш вақт намоз ўқияпман деб,
кўл-бетни, оёқни ювиб юравериbmиз, аслида юракни
ювиб олиш керак бўган экан-да, Довран.

– Юракниям ювиб бўлар эканми, Довран?

– Калланг етмайди, дедим-ку! Кўнгил деган нарс
тоза бўлиши керагакан. Кўнгил деганида фақат Худо
бўлиши керагакан. Бошқасига қайрилиб қарамаслик
керагакан, Довран. Худо, Худо, Худо, десанг кўнгил то-
зариб боравураркан. Ўзингам Худога яқин бўлиб бора-
вураркансан, Довран.

– Бир ўзингиз яқин бўлиб, мен пастда қолиб кетма-
йин, менгайм ҳожи бовалардан ўрганганларингизни ўр-
гатинг-да бўмаса, Довран.

– «Шубҳали нарсалардан узоқ бўлиш керак», дей-
ди ҳожи бовалар. «Бетаҳорат юрмаслик керак», дейди.
«Доим намозга тайёр тургандай, ўлишгаям тайёр туриш
керак», дейди ҳожи бовалар.

– Кўрқитмай гапиринг-да энди, Довран.

– Кўрқсанг ҳам, кўрқмасанг ҳам гапнинг бориям
шу-да, Довран.

2.

Фотима хола-ку, Мўмин аканинг айтганларига хўп дейди.

Чунки эрини энг ақлли одам деб билади.

Чунки Фотима хола эрини энг яхши одам дейди.

Эрини авлиё дейди.

Эрини эр дейди-да, Фотима хола.

Лекин болалари Мўмин аканинг ҳамма айтганига кўнавермайди.

Даврони икки йилдан бери зўрға рўза тутадиган бўлди. Аммо намозни бўйнига олмайди.

Мўмин ака қизи Гулсаранинг онасининг ёнида бомдод намозини ўқиганини кўради, лекин қолганига кўзи тушмайди.

3.

Нима бўлганда ҳам, Мўмин ака ҳожиларнинг мажлисларига бора-кела, анча ўзгарди.

Олдинлари юмуши кўп бўлса, намозини уйида ҳам ўқиб олаверарди. Энди эса беш вақт қолдирмай масжидга чиқадиган бўлди.

Намоз вақти келаверса, тухумини қаерга қўйишни билмай, қоқоғлаб юртни бузадиган товукқа ўхшаб, типирчилаб қоладиган бўлди.

Аввалига келин тушди тўйларига боришни бас қилди.

Бора-бора ароқ қўйиладиган суннат тўйлардан ҳам оёғини тортди.

Ароқ қўядиган бўлса, қариндошининг тўйига ҳам бормайдиган бўлди.

Оғзи очик юришидан рўза тутиб юриши кўп бўлиб қолди.

Мўмин аканинг ерда туришидан жойнамозда туриши кўп бўлиб қолди.

– Ҳожиларингизнинг гапини менга алоқаси йўқ!

Шундай деди Даврони.

Ерни тепди Даврони.

– Ҳаммага ўхшатиб тўй қиламан? – деди Даврони.

– Арақ кўйиб тўй қиламан! – деди Даврони. – Беарак тўй тўй бўптими?

– Арақ ҳаром, тўйдан мурод савоб, савоб оламан деб арақ кўйиб, гуноҳга ботмайлик, ҳалол нарсаларни кўйиб тўй қилайлик, – деганига ўғлини кўндиролмади Мўмин ака.

– Арақ кўйсанг, тўй қимаيمان! – деди Мўмин ака.

– Арақ кўймасангиз, уйланмаيمان!

Даврон шундай деди-ю, аразлаб, чиқиб кетди.

– Мусурмончилик аста-секинчилик, сизам бирданига мунчалик қаттиқ кетманг-да, Довран, – дейди Фотима хола. – Гўр бўсин, арақ ўлгурдан элликтагина обериб, шу тўйини ўтказиб беринг. Кейинроқ эси кириб қоларам.

Кўплашиб, Мўмин акани «арақ ўлгурдан элликтагина» олиб беришга кўндиришди.

Келиннинг оқ кўйлак кийиши, келин беҳабар, Мўмин аканикида бир ҳафталик жанжалга сабаб бўлди.

– Ҳамма устимдан кулади-ку, мен нима деган одам бўламан?! – дея зардолини тепди Даврони.

– Рўмол ёпиниб чиқадиган зоманлар ўтиб кетганига эллик йил бўган-ку? – кулди Гулсараси. – Элни кулдириб, эшшакни хангратарканмиз-да.

Эл кулмайдиган бўлди.

Эшак ханграмайдиган бўлди.

Келин оқ кўйлак кийиб, тўйхонага чиқадиган бўлди.

– Мундай пеодал бўманг-да, почча, – дея куёв бўлмишнинг тоғаси Мўмин акани бир амаллаб кўндирган бўлди. – Бу гапги эшитса, ҳали райис нима дейди?

Раис эшитмади бу гапларни.

Мўмин аканинг ҳисобчи бўлиб ишлайдиган қайноғаси раисдан гап эшитмайдиган бўлди.

Келин оқ кўйлак кийиб, тўйхонага чиқадиган бўлди.

5.

Даврони айтгандай бир тўй бўлди.

Гулсараси орзулагандай бир тўй бўлди.

Фотимаси кўнган бир тўй бўлди.

Мўмин ака кўнмаган бир тўй бўлди.

«Ерни шипиришга етган латтаси енг билан ёқага етмаган» кўйлакни, «Орқасини кучук талаган», «Кўксини ёппаган» кўйлакни кийиб, келин бўлмиш тўрда сузилиб турди.

Атрофида ўзига ўхшаган йигирмата қиз тизилиб турди.

«Аканг қарағайни кўриб қўй», дегандек, Даврони кўзи чакнаб келиннинг ёнида керилиб турди.

Бир кўлида стакан, биттасида папирос тутган йигирма чоғли жўраси атрофида терилиб турди.

Қишлоқнинг аёлу эркаги шунда бўлди.

Аёлу эркакнинг кўзи келинда бўлди.

Кўзи сузилиб қарагани нечта бўлди.

Нияти бузилиб қарагани нечта бўлди.

– Зўр қиз бўганакан, билмаганаканмиз, – деди бирови гапи айнаб.

– Узумни яхшисини доим кучук ейди, – деди бошқаси колбаса чайнаб.

– Шўх-шўхидан бўсин-да энди, – бақирди биттаси.

– Тўй тўйга ўхшасин-да энди, – маъқуллади бошқаси.

Отарчи пойлаб турган экан.

Шўхини шайлаб турган экан.

Тўй тўйга ўхшади.

Мўмин аканинг суяги қақшади.

Бирам жилпанглади ўйинчи, бирам жилпанглади-ей.
Қишлоқнинг бир эркаги ўйинчининг орқасидан эр-
гашиб бирам қийқонглади, бирам қийқонглади-ей.

«Бирининг хотини шу тўйда юрибди, бирининг бо-
ласи», деб ўйлади Мўмин ака.

Ўйинчи «ширин қилиб берган» стакандаги ароқнинг
қолганини ичиб, қийқирган йигитга қараб, Мўмин ака-
нинг энсаси қотди.

«Эссиз эркаг-а, ҳай эркаг-а!» деди Мўмин ака.

Ҳаммаси майли экан.

Ҳаммаси ҳолва экан.

– Келин-куёв ўйнайди!

Шундай деб бақирди ҳаммаси.

Келин-куёвни ўртага чақирди ҳаммаси.

Келин-куёв ҳам ўртага тушиб, бирам эшилди, бирам
эшилди-ей.

Куёвнавкарман, келин дугонаман дегани бирам қў-
шилди, бирам қўшилди-ей.

Маст-аластларнинг нечови қуршаб олди келин-куёвни.

Маст-аластнинг нечови қўлларида ушлаб-ушлаб
олди келиннинг.

Куёвга пул қистирай деб чопган нечта бўлди.

Келинни чўлпиллатиб ўпган нечта бўлди.

Ҳаммасиям майли экан.

Бунисиям ҳолва экан.

– Горька! Горька! Горька!

«Гўркаси нима экан?» ҳайрон бўлди Мўмин ака.

Билгач, кўнгли вайрон бўлди Мўмин аканинг.

Юзини четга бурди Фотимаси.

Кўзини ерга тикди Гулсараси.

Мўмин ака ҳаммасини титраб-қақшаб кузатиб ўтирди.

Мўмин ака ҳаммасини худди бегонага ўхшаб куза-
тиб ўтирди.

Мўмин ака ҳожиларни ўша куни тўйга айтолмасди.

Ҳожи боболар айтгани билан келмасди.

Мўмин ака уларни эртасига таклиф қилди.

Бари тизилиб келди ҳожи боболар.

Яктаклари қорга ўхшайди ҳожи боболарнинг.

Юзларида нурлари борга ўхшайди ҳожи боболарнинг.

Пайғамбарнинг сифатидан бир сифат бор ҳожи боболарнинг ҳар бирида.

Ҳожи боболарнинг ҳар гапирган гапида бир ҳикмат бор.

Ҳожи боболарнинг ташрифидан Мўмин аканинг хонадони нурга тўлиб кетгандек бўлди.

Ҳожи боболарнинг ташрифидан Мўмин аканинг орзулари осмонларга етгандек бўлди.

Ҳожи боболарнинг ҳар бирлари бир авлиёсифат бўлиб ўтирдилар.

Майин гаплашиб, нимтабассум қилиб, кулиб ўтирдилар ҳожи боболар.

— Довранбой, бу ёққа келинг! — деди Мўмин ака. — Ҳожи боваларга салом беринг!

Даврони ҳар бири билан қўл олишиб кўришди.

Ёнларига ўтириб, улар билан куюк-куюк сўрашди.

— Энди келин ҳам чиқсин! — деди Мўмин ака. — Ҳожи боваларга бир таъзим қилсин!

Елкаси қисилиб, яхши тушунмади Даврони.

У отасининг ниятини англамади.

Бориб, келинни етаклаб чиқди.

Келин келиндай бўлиб, сузилиб чиқди.

Тушуниб-тушунмаган қайнанаси кўшилиб чиқди.

Келин ҳожи боболарга таъзим қила-таъзим қила, яқинроқ келди.

– Ваалайкум ассалом, кўп яшанг, – дея дуо қилишди ҳожи боболар.

Хайрон бўлиб-хайрон бўлиб турди Даврони.

Келинни олиб, ичкарига юрди Даврони.

– Тўхта, – деди Мўмин ака. – Энди келин ҳожи боваларга битта ўйнаб берсин!

– Тушунмадимми ёки яхши эшитмадимми? – деди Даврони. – Келин нима қисин?

– Ўйнаб берсин, ўғлим! Биттагина ўйнаб берсин!

– Эсингиз жойидами, ота? – деди Даврони. – Келиннингиз ҳожи боваларнинг олдида ўйнайдими? Уят бўмайдами? Ўйлаб гапиряпсизми ўзи?

– Отам нима дейди? – сўради келин.

Қайнана бир сўз демай, ерга қаради.

– Ҳожи боваларнинг олдида ўйнаса уят бўладими, ўғлим? – сўради Мўмин ака.

– Уят бўлади, ота, – деди Даврони.

– Жудаям уят бўладими?

– Унча-мунча уят бўмайди, ота, қаттиқ уят бўлади.

– Ҳожи боваларга нима қипти, ўғлим? Ҳаммасининг нияти тоза бўлса. Кеча арақни ичиб, бўкириб ётган эркаклардан ўлса ўлиги ортиқ ҳожи боваларнинг, ўғлим. Уларни олдида келин билан роса эшилиб-эшилиб ўйнадиларинг-ку. Ҳаммаси кайп билан хотинингга кўзини тикиб, «Гўрка!» деб бўқирди. «Гўрка»ям қилдиларинг. Ҳожи бовалар келинга кўзини тикмайди, «Гўрка!» деб бақирмайди. Келинам бугун одамдай кийинганакан. Ҳеч нарса қимайди, ўғлим, ўн минутгина ўйнаб берса бўлади. Майли, беш минут ўйнасин!

Калласини чангаллаб, ўтириб қолди Даврони.

Нима қиларини билмай, қотиб қолди келини.

– Майли, ўғлингиз болалик қипти, энди кўзи очилганга ўхшайди, – дейишди ҳожи боболар.

– Майли, дуо қилайик, мулла Абдумўминнинг ўғлиям ориятли, иймони бутун йигитлардан бўлсин. Қўшгани билан қўша қарисин! – дейишди ҳожи боболар.

Бирин-кетин чиқиб кетишди ҳожи боболар.

Ёш оилани дуо қилиб кетишди ҳожи боболар.

7.

– Ота, мени кечиринг! – бошини кўтарди Даврони.
– Мени кечиринг, ота!

– Кеча эшшак бўган эканман! – деди Даврони. – Кеча кучук бўган эканман.

– Кўзим очилди, ота, – деди Даврони.

– Менинг фойдамга гапирганакансиз-у, мен сизни бекорга ёмон кўрганаканман, – деди Даврони. – Мени кечиринг, жон ота, кечиринг.

– Сени кечирганман, – деди Мўмин ака. – Бундан кейин адашмасанг бўлди, ўғлим.

– Энди адашмайман, ота, – деди Даврони. – Худо хоҳласа, адашмайман!

ПЕШОНА

1.

— Пешонамизда бор экан-да, нима қиламиз? Аллоҳимнинг берганига шукр, майли, бундаям бир ҳикмат бордир.

Салоҳиддин ака нолимайди, ҳар кимга шикоят ҳам қилиб юрмайди. Катта ўғлининг тўрт мучаси соғ, қизи ҳам попукдай. Бир-бирига гал бермай, чуғурчукдай чуғурлашади. Нима қилсин, кенжаси шунақа бўлди.

Аввалига аёли йиғламайдиган ўғил туғдим, деб суюниб юрди. Аммо бирор марта «ғиғ-ғи» демаётганидан хавотирлари ошди. Текшириб кўрган врач «Аллоҳ сабр берсин, болангиз гунг экан», деганда эр-хотиннинг ёруғ дунёси қоронғи бўлди.

Вақт ҳамма нарсанинг табиби экан. Одам ҳар нарсага кўникар экан, одам ҳар нарсага чидар экан. Оиладагилар бу кўргиликка кўникиб ҳам кетишди.

Ҳикматилланинг кўнглига қараб муомала қилишди. Унга кўрса, кўзи қувонадиган нарсаларни совға қилишар, ҳар хил томошаларга тез-тез олиб боришарди. Айниқса опаси Зарифа Ҳикматилланинг атрофида гирдикапалак бўлар, ўзининг кўғирчоқларини ҳам укасига совға қилаверар эди. Зарифа Ҳикматилла билан кўп ўйнар, кўп вақтини у билан бирга ўтказарди.

Зарифа мактабга қатнай бошлагач, беш ёшли Ҳикматиллага ҳам ҳарфларни ўргата бошлади. Зарифа тўртинчини тугатганида мактабга қабул қилинмаган Ҳикматилла ҳам бемалол ўқир ва ёзар эди. Ўқиш-ёзишни ўрганиб олгани унга кейинчалик жуда кўл келди. Бирор киши Ҳикматилланинг нима демоқчилигига тушунмаса, у дарҳол опаси совға қилган, ичида ручкачаси турадиган ён дафтарчасини олиб, нима демоқчилигини ёзиб кўрсатар, натижада Ҳикматилла бошқалар билан осон «тиллашарди». Бу ён дафтарчанинг биринчи бе-

тига Зарифа чиройли қилиб «Мен эшитмайман ва гапиролмайман, илтимос, гапингизни ёзиб кўрсатинг!» деб ёзиб қўйган эди. Ҳикматилла буни бегона одамлар унга бирор нима деганида очиб кўрсатарди.

Салоҳиддин ака Ҳикматилланинг зеҳни ўткирлигини кўриб, уни махсус мактабга ўқишга берди. Ҳикматилла шундан кейин имо-ишора билан гаплашишни ҳам ўрганиб олди. Ўша мактабда дўстлар орттирди.

Фақатгина Азизбек кичкиналигидан укасини кўп мазах қиладиган, билиб-билмай, унинг устидан куладиган бўлди. Азизбек отаси Ҳикматиллага буюрган ишларни унинг дафтарчасига бошқача қилиб ёзиб кўрсатар, натижада Ҳикматилла баъзан ноқулай аҳволга ҳам тушиб қоларди. Салоҳиддин ака Азизбекка кўп бора «Ҳикматилла сенинг уканг, унинг устидан кулма, у ноқулай аҳволда қолса, ҳазилларинг туфайли шарманда бўлиб қолса, одамлар сенинг устингдан ҳам кулишади», деб тушунтирди. Бир неча бор уришди, ҳатто бир-икки бор қаттиқроқ жазолаб ҳам кўрди. Тарсакидан кейин Азизбек укасини баттар ёмон кўриб қолганини кўрган Салоҳиддин ака унга индамай қўя қолди. Қайтага Ҳикматиллани Азизбекнинг таҳқирлашларидан эҳтиёт қилишга, аниқроғи, Азизбекни Ҳикматиллага кўп яқинлаштирмасликка ҳаракат қиладиган бўлди.

Азизбек Ҳикматилланинг отини атаб чақирмас, «Гунг», «Кар», «Соқов», «Гаранг» деб, жуда инсоф қилса, «Ҳики» деб чақирарди. Отаси ёки онаси бирор иш буюрса, «Мен дарс қилишим керак, ана, гунгингиз қилсин, иши йўқ, бекорчи», дерди.

Азизбек уйлангандан сўнг ҳам Ҳикматиллани мазах қилиши камаймади. Эрининг бу гап-сўзларини эшитган келинчак ҳам шунга ўрганди. Унинг тилида Ҳикматилланинг исми «Гунг ука» бўлди. Эрига Ҳикматилла ҳақида гапирганда эса унинг исми «Гарангингиз» бўлди.

Зарифа эрга теккач, келинойисига ҳам, Азизбекка ҳам кун туғиб қолди. Ҳикматиллани доимо ҳимоя қила-

диган, уларни тергайдиган одам қолмади. Азизбек она-сининг гапини кўп ҳам гап деб ўтирмайди. Салоҳиддин ака эса уйда кўп бўлавермайди. Уйда бўлган вақти эса, табиийки, таҳқирлашлар ҳам доимгидек бўлмайди.

2.

— Мулла бобо, бир маслаҳатли иш чиқиб қолди, — деди Салоҳиддин ака Жума намозидан сўнг ҳамма тарқалгач мулла Сафар бобога. — Бу Ҳикматилламиз ҳам йигирма бешни уриб қўйди. Шугинаниям уйлантириб қўйсам-у, кўнглим тинчиса, дегандим.

— Баракалла, яхши ўйлабсиз, — деди мулла Сафар бобо. Кейин сал ўйланиб, давом этди: — Аммо Ҳикматилланинг тенги топилармикан?

— Тўғри айтасиз, мулла бобо, Ҳикматилламизга соғ қизлар тегмаслиги тайин, — деди Салоҳиддин ака. — Аммо Оқтепада бир кишининг шунақа бир қизи бор экан. Уларнинг бизларга узоқроқ қариндошчилиги ҳам бор эмиш. Келинингиз шу гапни топиб келди. Қиз йигирмага кирган эмиш. Ақлу фаросати жойида эмиш. Аммо тақдир-да, дарди Ҳикматилланинг дардидан экан. Тенг тенги билан-да, мулла бобо.

— Ҳа, фаришталар омин деса-ю, зора икки ёрти бир бутун бўлса, — деди мулла Сафар бобо. — Унда пайсалга солишнинг ҳожати йўқ. Эртага бомдод намозидан сўнг иккаламиз Оқтепага жўнаймиз-да.

Улар чошгоҳ маҳали Оқтепага етиб келишди. Сўраб-сўриштириб, Дониёр аканинг уйини ҳам топишди.

Ташриф сабабини билган Дониёр аканинг кўзлари намланди.

— Билмадим, яхшилар, билмадим, — деди у дастурхон четини ғижимлаб. — Мен Самадамизни ҳам бир куни сўраб келишларини ҳеч кутмаган эдим. Қандай бўларкин? Қизимизнинг аҳволи бу бўлса. Келин қил-

ган қайнона келиннинг роҳатини кўрсам дейди, хизмат буюради. Қизимиз борган жойида камситилиб қолмасмикан, дейман-да. Уни узатиш ниятим йўқ эди.

— Тенги топилибдими, хурсандчилик билан узатаверинг, Дониёрбой! — деди мулла Сафар бобо.

— «Борган жойида камситилиб қолмасмикан», деган андишангиз ҳам ноўрин, қариндош, — деди Салоҳиддин ака. — Бизга бу ҳол бегона бўлса экан. Йигирма беш йилдан бери ўғлимизнинг кўнглига қараб, бир-биримизни сўзсиз тушунадиган бўлиб кетганмиз. Худо хоҳласа, қизингиз ҳам кўзимиз билан қовоғимизнинг орасида бўлади.

— Биз бир маслаҳатлашайлик, — деди Дониёр ака кўзини ердан узмай. — Ҳали онаси нима дейди? Қизимиз нима дейди?

3.

Кейинги боришида қиз тараф розилигини билдирди. Бир ойнинг ичида тўйни ҳам ўтказиб олишди.

Самида қош-кўзлари попукдек қиз экан. Оппоқ юзидан худди нур таралиб тургандек.

Тўйнинг эртасигаёқ саҳарда уйғонган Салоҳиддин ака илиқ сув тўлдирилган офтобани кўтариб, уни эшик олдида пойлаб турган янги келинини кўриб, кўзлари ёшга тўлди.

— Умрингдан барака топ, келин! — деди овози титраб. — Соғ келинимдан кўрмаган иззатни сендан кўрдим. Аллоҳ ажрини зиёда қилиб берсин!

«Тилли-жағли» соғ келин эса «кўлли-оёқли» дилхаста келинни камситишдан бошқани билмади:

— «Эшагига яраша тўқими».

— Битта гаранг кам эди ўзи.

— Уй эмас, гўристон бўлди бу уй.

Азизбек ҳам хотинидан қолишмасди:

Эр-хотин Ҳикматилла ва Самидаларнинг устидан қулишлари, очикдан-очик таҳқирлашларини кўрган Салоҳиддин ака бир гал Азизбекка қаттиқроқ гапирди:

– Азизбек, нега тўрт йилдан бери сизларга Аллоҳ фарзанд бермаяпти, сабабини ҳеч ўйлаб кўрдингми? Балки, укангни таҳқирлаётганинг учун фарзанд бермаётгандир. Ўз укангга озгина меҳр кўрсатсанг, балки фарзанд берармиди?

– Гунгингизга яхши гапирсам, фарзанд берадиган бўлса, бермай қўя қолсин! – деди Азизбек жаҳл билан.

Шундан кейин Салоҳиддин ака Азизбекнинг тузалмаслигига амин бўлди. Қишлоқ ташқарисида янгидан берилаётган ердан жой олиб, уй қурди ва Азизбекни оиласи билан ана шу уйга кўчирди.

4.

Самида ўғил туғди. Ўғилки, Юсуфмонанд. Ўғилки, кўрган одам яна бир кўрсам, дейди.

Салоҳиддин ака мулла Сафар бобони чақирди.

– Ўзингиз исм қўйиб, қулоғига азон айтиб қўйинг, – деди.

Мулла Сафар бобо чақалоқнинг қулоғига азон айтди. Чақалоқнинг қулоғига исм айтди:

– Исмингиз Абдулбосит бўлди! Илоё, Абдулбосит қоридек мураттаб қори бўлинг!

Назокат опанинг севинчи ичига сиғмайди. «Мени момо қилган бўлса, айланай!» деб Самидадан бир айланса, Абдулбоситдан ўн айланади. Кўз тегмасин, деб бешигига тумор осса, билакчасига кўзмунчоқ тақади. Абдулбоситни ҳеч кимга бермайди, уни ҳатто Самидадан қизғанади. Кечалари ҳам ўзи бешик тебратиб чиқади, ўзи алла айтади, ўзи Абдулбоситга эртақ тўқийди.

Абдулбоситнинг тили ҳам «Эна» деб чикди. Биринчи марта «Эна» дегани эса оиланинг катта байрамига айланиб кетди.

Ҳикматиллага Аллоҳ бир қиз фарзанд ҳам берди.

Яна мулла Сафар бобо азон айтди. Қизалоқнинг кулоғига исм айтди:

— Исмингиз Хадича бўлсин, Хадича онамиздек олима бўлинг!

5.

Тўрт ёшида мулла Сафар бобога шогирдликка берилган Абдулбосит зеҳнининг ўткирлиги билан ҳамма ни лол қолдирди. Олти ёшида Қуръоннинг ярмини ёд олиб бўлди.

Тўрт ёшли Хадича акасидан ўрганиб, бир пора Қуръонни ёд олиб кўйди. Уларнинг овозаси атрофга ёйилди.

Уларнинг бу ишларини кузатиб ўтирадиган Салоҳиддин аканинг кўзлари ёшга тўларди. Ўғли, келини ва невараларининг ҳаққига узоқ-узоқ дуо қиларди.

6.

Ўн бир йил деганда Аллоҳ Азизбекка ҳам фарзанд берди. Ўғил. Унинг ҳам қоши-кўзи попуқдек.

Келини хушламаса ҳам, Назокат опа пириллаб, уларникига учди. Келинига парвона бўлди. Неварасидан айланиб-ўргилди.

— Худойимдан айланай, Азизбегимни ҳам ноумид қилмади! — дер эди Назокат опа.

Чилласи чиққанда Азизбекникига совға-салом кўтариб келган Салоҳиддин ака ва Назокат опалар катта келиннинг фарёдидан хангу-манг бўлиб қолишди:

— Одилбек йиғламаяпти! Одилбегим гунг экан!

Ҳақиқатдан ҳам, Одилбек гапирмади...

7.

Одилбекнинг икки йилдан кейин туғилган синглиси Адолат ҳам гапирмади...

БУРЧАКДАГИ УЙ

1.

«Ҳар замонга бир замон экан-да», деб қолардилар баъзан ўйланиб туриб отам раҳматли ўзларига ўзлари гапиргандек оҳангда.

– Бу нима деганингиз, ота? – дердим мен. – Мундай тушунтириб гапиринг-да.

– Тўрамурад бобонгнинг отаси Худойберди ҳожининг шаҳарда қўша-қўша уй-жойи, қишлоқда ҳовлилари, ровотлари бўлган экан, – тушунтирган бўларди отам. – Тўрамурад бобонг Ургутни макон тутиб, ичкари-ташқарили ҳовли ва боғ қилган экан. Юрт оғалари «Ҳовлини каттароқ қилаверинг, уйларни ҳам данғиллатиб солаверинг», дейишганда бобонг «Ҳали шу ёғи ҳам бошимга бало бўлмаса эди», деган эканлар. Бобонг авлиёсифат одам эдилар. Ўрис келганда бор мол-мулки, туялари, ҳовлиларини бериб ҳам «қулоқ» деган тамғадан қутулолмаган эдилар. Камига отанг ҳам «қулоқнинг боласи» бўлиб, ўттиз еттинчида роса ўн икки йилга қамалиб кетган эди. Келганимдан сўнг мана шу Жаласойни макон қилдим. Қурган пахса уйимнинг девори остига беш қатор пишиқ ғишт терганим учун беш ой сарсон қилишди. «Нимага уйингни баланд қилдинг?» «Нега беш қатор ғишт терасан?» «Бунча ғиштнинг пулини қаердан олдинг, даромадинг қанча ўзи?» «Ғиштни қаердан сотиб олдинг?» ва ҳоказо. Пишиқ ғишт терилган қисмини ҳам лой билан суваб ташлаб, қутулганман. «Ҳар замонга бир замон», деганлари шуда, ўғлим.

Отам раҳматлининг сўзлари бекорга ёдимга тушмади. Бир воқеа сабаб бўлиб, ёдимга тушди. Бу воқеа алоҳида ҳикоя қилиб айтиб беришга арзимас балки,

аммо уни ўқисангиз «Ҳар замонга бир замон» деган отамнинг гапи ҳақ эканлигига яна бир марта амин бўласиз.

2.

Шаҳарликлар бу уйни яхши билишади. Бозорга олиб борадиган кўча билан темир йўл вокзалига олиб борадиган кўчаларнинг кесишган жойидаги, бурчакдаги уй. Бу жой шаҳарликлар ахлат ташлайдиган, бир томони жарлик, ўнқир-чўнқир, ташландиқ жой эди бир замонлар. Шаҳар ижроия кўмитасига Искандаров раис бўлиб келди-ю, шаҳарда ободонлаштириш ишлари авж олди. У замонлар у идора «горисполком», раҳбари «горком секретари» дейиларди. «Горком секретари» дейишга бизникиларнинг тили келишмасди, улар «горисполком бова» дейишарди.

Искандаров шаҳарни анча тартибга солди. Йўллар текисланди, шаҳар хуснини шаҳарга ўхшатмай турган майда-чуйда иморатларни сурдириб ташлатиб, ўрнига кўп қаватли иморатларни курдирди. Искандаровнинг «горисполком бова»лигида шаҳарнинг эски шаҳар қисмида ҳам кўп қаватли замонавий бинолар қурилиб қолди. Эски шаҳарда ҳам оромгоҳ ва боғ барпо қилинди. Бозорлар тартибга солиниб, усти ёпиқ расталар қурилди. Темир йўл вокзали яқинида ҳам кўп қаватли уйлар кўплиги ва у мавзеда аҳоли, айниқса болалар кўплигини ҳисобга олган Искандаров у ерда каттакон болалар боғини ташкил қилди. Болалар боғи очилганда болалар қолиб, катталар суюнганини кўринг эди. Ёзнинг иссиқ кунлари каттаю кичик шу ерда маза қилиб ҳордиқ чиқарадиган бўлди. Болалар учун шунақанги учоқлар ўрнатилган эдики, бирорта боғда бунчалик кўп ва хилма-хил учоқлар йўқ эди.

Бурчакдаги уй

Одати бўйича, ҳар куни саҳарда туриб, ишга пиёда борадиган Искандаров биз юқорида эслатган ташландик жой ёнидан ўтиб кета туриб, шу жойга анча вақт қараб турди. У ёқ-бу ёғидан ўтиб, бир нималарни чамалади. Қўллари билан ҳавода бир нималарни чизди. Кейин ишига кетди.

Ўша куниёқ бульдозерлар келиб, ҳалиги жойни текислашга тушди. Баҳайбат машиналар қип-қизил тупроқларни олиб келиб, жарликка ағдара бошлашди. Бир неча кундан сўнг кўрганнинг таъби тирриқ бўладиган жой теп-текис майдонга айланди. Ўн беш сўтихча келадиган бу майдоннинг атрофи чиройли девор билан ўралди. Ҳалигача уйланган ўғли, келини, невараси ва бўй етиб қолган икки қизи билан «обком» берган «дом»да яшаётган Искандаров ўша, икки йўлнинг кесишган жойида, бурчакда оиласи учун пишиқ ғиштдан саккиз хонали қилиб, ҳамма шароитлари бўлган шинам уй қуриб олди. Ҳовлига мевали дарахтлар экдириб, ҳамма ёғини гулзор қилдирди. Гулзор оралатиб, йўлкалар қилдирди. Ана шу йўлкалардан гуллар баргига сув заррачаларини пуркаётган фавворачаларни завқ билан кузатиб ўтаётган, елкасига тўнини ташлаб олган Искандаров яқингинада бу ернинг кўриниши қандай бўлганини тасаввурида тиклаб, ўз ишидан мамнун бўлиб, жилмайиб қўяр эди.

Аммо айнан ана шу чоғда ёмонларнинг ичида илон ғимирлар, улар ҳеч ҳам жилмаядиган кайфиятда эмас эдилар. Ана шу ёмонлар «Шаҳримизни шунчалик обод қилган Искандаров ўзига ҳам битта уй қурса, қурибдида», демадилар. «Ахлатхона бўлиб, шаҳарнинг кўркини бузиб ётган битта жойни обод қилди-ку, отасига раҳмат», демадилар.

Йўқ, бошқа гапларни айтдилар. Бошқача гап қилдилар.

– Ҳа, ўртоқ Искандаров, шаҳар онангизнинг маҳрига тушганми? – ўдағайлади обком йиғилишида республикадан келган Нехорошин деган ўрис вакил. – Сизга мансаб халқнинг хизматини қилиш учун берилган, тушундингизми? Мансаб суиистеъмол қилиш учун берилмаган, хоҳлаган ердан ўзига қаср қуриб олиш учун берилмаган, тушундингизми?

– Халқнинг хизматини қиялпман шекилли? – деди Искандаров. – Қайси хизмат қилинмай қолибди?

– Гап қайтарманг, тушундингизми? – деди Нехорошин. – Ойлигингиз неча пул? Қаердан олдингиз пулни бутун бошли уйни пишиқ ғишдан қуришга? Нега шундай баланд қилиб курдингиз?

– Баланд эмас-ей, биродарлар, – деди Искандаров йиғилишдагиларга, аввало обком бовага қараб. – Пойдеворидан у ёғи уч метр, холос.

Обком боваям Нехорошиндан ҳайиқар экан шекилли, «гапирма», деган ишорани билдириб, бошини сарак-сарак қилиб, ерга қаради.

– Уч метр баланд эмасми? – столни муштлади Нехорошин. – «Минораи калон»ни курсангиз, кейин баланд бўлди, дер экансиз-да? Оддий халқ нима дейди? Ҳозир давлат стандартидаги уйнинг баландлиги ҳам иккию етмиш, тушундингизми? Бунга халқ қараб, чидаб туrolмайди. Халқ сизларга бир нима деёлмайди, сизлар уларни кўрқитиб олгансизлар. Мана, халқ бизга шикоят қилади, бизга ёзади, тушундингизми?

Нехорошин қора портфелидан бир даста имзосиз хатларни олиб, столга ташлади.

– Мана, халқ сиз ҳақингизда нима деяпти! «Искандаров Амир Олимхондан ўтди», деяпти. «Давлат берган уй камлик қилиб, ўзига қаср курди», деяпти, тушундингизми? – деди хатларни Искандаровнинг бурни остида

силкилаган Нехорошин. — Бу давлат сиёсатига зид. Бу ҳол оддий халқнинг дилида давлат ва ҳукумат одамларига нафрат уйғотади. Бу мешчанлик, тушундингизми?

Нехорошин хатларни йиғиштириб, портфелига тикди. Кўзойнагини олиб, рўмолчасига артиб, бошқатдан тақди ва обком бовага юзланди.

— Ўртоқ обком секретари, мен сиздан бу мешчанлик ҳолатига чек қўйишингизни, Искандаровга нисбатан қаттиқ чора кўришингизни талаб қиламан! — деди Нехорошин ўрнига ўтирар экан. — Сиз чиқарадиган буйруқ матнини Москвада кутишяпти. Мен бу масалада шу буғуноқ цекага ҳисобот беришим керак!

Москва деган жойни, «цека» деган сўзни эшитган обком бованинг капалаги учиб кетди.

— Искандаровга ҳайфсан берамиз, қурган уйини буздирамиз, — деди обком бова чайналибгина. — Искандаровнинг ўзи у жойни асли ҳолига келтириб қўяди. Бўладими шундай қилсак, ўртоқ Нехорошин?

— Вот, бараны! — столни муштлади Нехорошин ва ёнидан бир қоғозни олиб, обком бованинг олдига ташлади. — Ўқинг! Баланд оқозда ўқинг, тушундингизми?

Обком бова қоғозга пича қараб турди-ю, палағдарок овозда ўқий бошлади:

— Меҳнаткашларнинг ҳақли талаб ва шикоятларини инобатга олиб, мансабини суиистеъмол қилгани, манманлик, мешчанлик қилгани учун Искандаров вазифасидан озод қилинсин! Партия қарорларини менсиманлиги учун Искандаров коммунистик партия сафидан чиқарилсин! Ўзбошимчалик билан қуриб олган уйи ва ҳовлиси болалар боғчасига айлантирилсин! Қарор қатъий, шикоятга ўрин йўқ!

Йиғилишга тўпланганлар «партия сафидан чиқарилсин!» деган жойида бир қалқиб тушишди. Ҳаммаларининг кўнглидан бир гап ўтди:

— Тамом, Искандаров энди аниқ қамалади!

Тўпланганлар ҳар қанча ичлари ачимасин, Искандаровнинг ишдан олинishi ва партиядан ўчирилиши масаласи овозга қўйилганда обком бовага ўхшатиб, қўларини баландлатмайгина кўтардилар.

— Яхши, — деди Нехорошин. — Қаршилар, бетарафлар йўқ. Обкомнинг бу қарорини ҳозироқ цекага етказаман.

Нехорошин портфелини қўлтиқлаб, чиқиб кетди.

5.

Искандаров обком бовага яқин келиб, алам билан гапирди:

— Шунча йил эшакдай ишлаб, олган обрўим шу бўлдим, обком бова? Москвагача етказиб бориш кимга керак бўпти, обком бова?

— Сизга неча марта айтдим, ҳаммага ишонаверманг, деб. Ёзувчиларнинг бошида ўзингизнинг ўринбосарингиз Кўлборов турган экан, — деди обком бова. — Кўлборовларнинг иши шу, касби заҳар солиш, ўртоқ Искандаров. Узр, мен ҳам уларга қарши бир нима қилишга ожизман, менинг ҳам бола-чақам бор.

Искандаров бир-бир босиб, мажлислар залидан чиқиб кетар экан, сал нарида совуқ илжайиб турган Кўлборовга кўзи тушиб, қўлларининг мушти сиқилди, аммо четга бир туфлади-ю, индамай ўтиб кетди.

Искандаров ўзи курган уйни эртасигаёқ бўшатиб берди. Ишдан олингани учун, табиийки, обком берган уйга ҳам боролмади. Бир юк машинасини кира қилиб, кўч-кўронини ортиб, туғилиб ўсган қишлоғига равона бўлди.

Бурчакдаги уй эса болалар боғчаси бўлди...

Бир қизик замонлар келди. Қизик замонларнинг келиши Кўлборов Искандаровнинг ўрнига ўтирган даврга тўғри келди. Фақат аталишлар янгича бўлган эди. Кўлборов «горком бова» эмас, «Шаҳар ҳокими», жаласойчасига қилиб айтсак, «Ҳоким бова» деб аталадиган бўлганди. Бу замоннинг қизиклиги шунда эдики, Кўлборов ва Кўлборовлар шаҳардаги қўлга илинадиган нарса борки, ҳаммасини сотувга қўйишди. Олдин катта-катта корхоналарни синган корхона деб эълон қилишди ва арзимаган нархларни қўйиб, Кўлборовларнинг ўзлари сотиб олишди. Катта мулклар эгали бўлгач, турли мактаб, боғча, тугатиб юборилган касб-ҳунар билим юрталарининг бинолари, ошхона-ю, чойхоналаргача сотувга қўйишди. Шу ва шу каби бошқа айрим иншоотлардан Кўлборовлардан бошқалар ҳам сотиб олган бўлишди.

Бурчакдаги уйни, яъни боғчани эса Кўлборовнинг кенжа ўғли Морбек сотиб олди. Морбек отасининг қистови билан сотиб олинган бу мулкни кўргани келиб, отасининг дидидан кўнгли тўлмади.

— Дадам бу жойни сотиб олишимизга нега бунча қизикди экан-а, ака? — сўради Морбек акасидан. — Уч пулга қиммат, пастаккина уй экан. Бор-йўғи ўн беш сўтих жой.

— Арзимаган пулга олдинг-ку, — деди акаси Каждум. — Пахан билади қаерга пул тикишни. Кичик жойдир, аммо кулай жой. Шаҳарнинг маркази, яна катта кўчаларнинг кесишган жойида. Роса ресторанбоп жой экан. Тўғри, қайси пайтавақулоқ қурган бўлса ҳам манави уй шаҳарнинг ҳуснини бузиб турибди. Аммо сен уни бузиб ташла. Замонавий қилиб, ойнаванд қилиб ресторан қур. Ичкаридаги боғи ёмон эмас. Гулларнинг ичига ҳам стол-стул қўйсанг, экзотика! Мижозларинг роса кўп бўлади, Морбек.

– Каллангиз ишлайди, ака!

– Паханнинг калласи ишлайди, ука!

Морбек ишни бурчакдаги уйни бузишдан бошлади. Бир замонлар Искандаров не-не умидлар билан қурган ғиштин бинодан бир кунда асар ҳам қолмади. Бир ойдан кейин эса бу уйнинг ўрнида мрамардан бино қилинган, замонавий ойналар билан безатилган, кечалари ўтиб қолсангиз, турли ўчиб-ёнадиган чироқлари ақлингизни шоширадиган, баландлиги нақд «Минораи калон»ча келадиган ресторан қад кўтарди.

Рестораннинг номи ҳам ажабтовур бўлди – «Кўлбор бобо».

7.

«Ҳар замонга бир замон экан-да», деб қолардилар баъзан ўйланиб туриб, отам раҳматли ўзларига ўзлари гапиргандек оҳангда.

– У нима деганингиз, ота? – дердим мен. – Мундай тушунтириб гапиринг-да.

– Бобомиз Худойберди хожининг шаҳарда кўша-кўша уй-жойи, қишлоқда ҳовлилари, ровотлари бўлган экан, – тушунтирган бўларди отам. – Тўрамурод бобонг ичкари-ташқарили ҳовлиси бўлгани учун қулоқ бўлди. Мен беш қатор ғишт терганим учун беш ой сарсон бўлдим. Эндигиларнинг қурган уйини уй десанг, бизнинг уйларни оғилхона дейишгаям уяласан. Аммо «Юз минглаб четдан келтирилаётган ғиштларни, мрамрларни қаердан олдинг, ўзи даромадинг қанча?» деб сўрайдиган одам йўқ. «Ҳар замонга бир замон», деганлари шу-да, ўғлим.

РИВОЯТ

1.

Ўктамнинг ўктамлиги иш берди. Корхоналар хусу-
сийлаштирила бошланганданоқ ўзи бош ҳисобчи бўлиб
ишлаётган, касодга учраб, арзон-гаровга баҳоланган
кийим-кечак тикадиган фабрикани сотиб олди. Энди
бу корхонани фабрика дейиш ҳам ўринли эмас, бир за-
монлар олти минг киши ишлаган фабрикада эндилик-
да ўттиз киши ишлар, шу ўттиз кишининг ҳам ойлиги
вақтида берилмас, кўпинча маошларининг ўрнига ўзла-
рининг маҳсулотларини беришар, бу кийим-кечаклар-
нинг эса харидори топилмас эди. Бозорлар Хитойдан
келтириლაётган ранг-баранг ва арзон кийим-кечакка
тўлиб кетган, бу фабрика ишлаб чиқараётган кийимлар
уларнинг олдида аввало кўримсиз туюлар, қолаверса,
нархи ҳам қимматлик қиларди. Табиийки, харидор чи-
ройлисини ва арзонини олади. Аслида бозорни тўлдир-
ган ўша кийимларнинг сифати анча паст эди, аммо халқ
сифатлисини қўйиб, ёппасига ўша «бир марталик» деб
ном олган кийимларга ёпишса, фабрикадагилар нима
ҳам қилишсин?

Ўктам ҳам «аччиқни аччиқ кесар» қабилида иш кўр-
ди. Кореядан ўзига ҳамкор топди. Қисқа вақт ичида эс-
кирган дастгоҳлар ўрнини замонавий асбоб-ускуналар
эгаллади. Ҳам сифатли, ҳам арзон кийимлар ишлаб чи-
қариш йўлга қўйилди. Аста-секин фабриканинг маҳсу-
лотларини савдо корхоналарининг вакиллари қидириб
кела бошлашди. Айниқса бу ерда ишлаб чиқарилаёт-
ган костюмлар жуда харидоргир бўлиб кетди. Биргина
костюм тикиладиган цехда юзга яқин тикувчи ишлай
бошлади. Улар тикаётган костюмлар бозордаги хитой-

ликларнинг костюмларини-ку, сиқиб чиқарди, Туркия, Корея каби давлатлардан келтирилаётган костюмлар билан ҳам бемалол рақобатлаша бошлади.

Ишлари ривожга минган сари топиш-тутиши ҳам шунга яраша бўлган Ўктам иккинчи йили яна бир корхонани сотиб олди. Шаҳардаги пойабзал фабрикаси ҳам синган корхоналардан эди. Бозорлардаги пойабзалларнинг ҳам тўқсон фоизи хитойликлар тиккан «усти ялтироқ, ичи қалтироқ», сифатсиз пойабзаллар эди. Ўктам ҳам нархи ўша пойабзалларнинг нархидан ошмайдиган, ammo сифатли оёқ кийимларни маҳаллий хомашёлардан тикишни йўлга қўйди.

Беш йил деганда Ўктамнинг катта-кичик корхоналари ўн иккитага етди. Энди Ўктамнинг укалари, қариндош уруғлари бошқараётган, минглаб шахристонликлар ишлаётган бу корхоналарнинг бирида идиш-товоклар ясалса, бирида курилиш ашёлари ишлаб чиқариларди. Бирида болаларнинг жони-дили бўлган хилма-хил музқаймоқлар тайёрланса, бирида голландияликларникидан қолишмайдиган пишлоклар тайёрланарди. Бирида мева-сабзавотлар консерваланса, бирида помидор томатлари тайёрланарди.

— Ака, «Шахристоншароб» корхонаси ҳам сотувга қўйилибди, — деди Ўктамнинг хонасига шошиб кириб келган унинг укаси Толмас. — Шу корхонани олсак, ҳамма сотиб олган корхоналарингиз бир бўларди-ю, «Шахристоншароб» бир бўларди-да.

— Эшитдим, — деди Ўктам бамайлихотир. — Сотилаётганиниям, кимлар кўз тикиб турганиниям эшитдим. Бошқаларини билмадим-у, Солиевнинг қўли узун, у билан беллашаман деб, белимиз чиқиб кетиши мумкин.

— Тўғри, Солиев шу заводнинг ичида катта бўлган, — деди Толмас бошини қашиб. — Аммо охириги икки

йилда камида уч марта нозик идораларнинг «меҳмони» бўлган. Ишлари чигаллашиб, қилган товламачиликлари учун қамалиб кетишига озгина қолган. У ҳозир сиз билган Солиев эмас, сояси ҳам анча юпқаллашиб қолган.

— Кўрамиз, — деди Ўктам ўйчан оҳангда. — Сен кимошди савдоси учун керакли ҳужжатларни тўғрилайвер-чи. Бир ҳаракат қилиб кўрамиз.

Омад Ўктам томонда бўлди. Кимошди савдоси бошланиши арафасида Солиев «ўйиндан чиқди». Қолган талабгорлар эса Ўктамга бас келолмади. Хуллас, «Шаҳристоншароб» ҳам Ўктамники бўлди.

Фойданинг кони ароқ экан. Харидори топилмай қолмайдиган маҳсулот ароқ экан. Айниб қолмайдиган нарсаси ароқ экан. Қолиб кетмайдиган мол ароқ экан.

Ўктам бу нарсаларни мушоҳада қилар экан, ўзи ичмаганлиги учун ароқ ҳақида кўп нарсани билмаслигини англади. Ароқда одамларни оҳанрабодек тортадиган қандайдир ғайритабиий куч борлигига ҳайрон қолди. Ўктам ҳали бу кучнинг шайтоний кучлигини, ароқнинг шишаси ичига шайтоннинг ҳийлалари қамалганини билмас, одамларнинг бунчалик кўп ароқни ичиб юбораётганларига ҳайрон бўларди.

Толмас бу ишда акасига қараганда уддабурронроқ чиқиб қолди. Чехлар билан ҳамкорлик йўлга қўйилгач, «Шаҳристоншароб» икки ҳисса кўпроқ ароқ ишлаб чиқара бошлади. Қизиғи шундаки, янаям маҳсулот ортиқчалик қилмади, туриб қолмади. Қайтага доимий равишда ароқ тақчиллигидан нолишарди. Ароқнинг нарҳини доимий равишда ошириб боришса ҳам, ҳеч ким ҳеч қачон ароқнинг нарҳидан нолимасди. Четдан турли сохта ароқлар кириб келган сари «Шаҳристоншароб»нинг ароғига харидор кўпайди. Қўшни вилоятларнинг ароқ билан савдо қилувчи корхоналари «Шаҳристоншароб»-

га катта миқдорда буюртмалар бера бошлади. «Шахристоншароб» ароғи ароқхўрлар ибораси билан айтиладиган бўлса, «тозза»лиги, «тинник»лиги билан донг таратди.

2.

Ўктам иш юзасидан турли давлатларга боришига тўғри келарди. У қайси давлатга борса, аввало ўша давлатдаги ўз корхоналари билан турдош корхоналарнинг фаолиятлари билан қизиқар, уларнинг илғор технологияларини ўзлаштиришга ҳаракат қиларди. Ундан кейин борган давлатининг диққатга сазовор жойларини, муқаддас қадамжоларини зиёрат қиларди. Кейинги ўтган ўн йилнинг ичида ана шундай сафарларнинг натижаси ўларок, ип йигирув фабрикаси, пойабзал фабрикаси ва бошқа корхоналарида камида бир мартадан ишлаб чиқариш усулларини ўзгартирди ёки дастгоҳларни замонавийсига алмаштирди.

Мана, уч кундирки, Ўктам ўртоғи, ишдаги яқин ҳамкори Асқар билан янги тўқимачилик фабрикалари учун замонавий дастгоҳлар харид қилиш ва бу ердаги ҳамкорлар иши билан яқиндан танишиш мақсадида Саудия Арабистонида юрибди. Уларни катта тўқимачилик комбинатининг эгаси, ота-боболари асли шахристонлик йирик савдогарлар бўлган Абдуҳаким исмли киши Жидда шаҳрида кутиб олиб, ўз корхонаси фаолияти билан таништирди. Шаҳарни томоша қилдирди. Ўктам Абдуҳаким ҳожи билан каттагина миқдорда олди-берди шартномаларини имзолади. Абдуҳаким ҳожи Ўктамнинг корхонасини тўлиқ замонавий дастгоҳлар билан жиҳозлаб берадиган, ўзимизда етиштириладиган пахтадан жаҳон талабларига мос келадиган ўта сифатли ипларни йигирадиган фабриканинг дастлабки маҳсулоти сотувга чиқишигача бош-қош бўладиган бўлди.

Сафарларининг тўртинчи куни Абдуҳаким ҳожи меҳмонларининг намоз ўқимаётганидан изтиробга тушди ва уларга танбех беришга журъат қилди.

— Азиз ватандошлар, — деди Абдуҳаким ҳожи оҳиста гап бошлаб. — Кўряпсиз, бу ерда Туркистонликларни қаттиқ ҳурмат қилишади. Бу ердагилар ҳар бир туркистонликни Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мо-туридийларнинг авлоди, издоши деб билади. Сизларни ҳам алоҳида иззат-икром қилаётганларини сезаётгандирсизлар. Бу ердагилар гарчи дин дарахти унган юртда туғилган бўлсалар-да, дин илмини туркистонликлардан ўрганамиз, дейдилар. Бу кунгача сиз билан учрашган ҳамкорлар сизларнинг намоз ўқимаётганингизни билишмади, аммо эртага ё индинга сизларни ватандошлар билан учраштираман, улар буни билмай қолмайдилар ва сизлардан ҳам, мендан ҳам қаттиқ ранжийдилар. Ажаб эмаски, сизлар билан тузган шартномаларимни бекор қилишимни ҳам талаб қилишса. Ўзи нима сабабдан намоз ўқимаяпсизлар? Бирор бир узрли сабабларингиз борми?

Ўктам билан Асқар бир-бирларига қараб, хижолатдан ер чизиб қолдилар.

— Айтаверинглар, шароитларингиз тўғри келмаётган бўлса, тузатиб берай, — деди Абдуҳаким ҳожи. — Аммо узрли сабабларингиз бўлмаса, намозни тарк қилманглар! Бу қаттиқ гуноҳ. Туриб ўқишга мажоли бўлмаётганлар ўтириб ўқишга, ўтиришга ҳоли келмаганлар ётиб ўқишга, бунга ҳам мадори етмаганлар ётиб ўқишга буюрилгандирлар. Ётиб қолиб, ҳаракатдан қолганлар ҳам намоздан озод қилинмаган, улар имо-ишора билан намоз ўқишга буюрилганлар. Сизлар, Аллоҳга шукр, тўрт мучаси соғ йигитларсиз. Шунинг шукронаси учун ҳам бошқалардан зиёд намоз ўқишларингиз керак эмасми?

— Биз... биз ҳали намоз ўқишни билмаймиз, — деди Ўктам ердан зўрға кўз узиб.

— И-е, и-е, бу ёғи қизик бўлди-ку, — деди Абдуҳаким ҳожи.

У ўрнидан туриб кетиб, хона бўйлаб нари-бери бориб келар экан, ўзича сўзлангандек давом этарди:

— Аллоҳ, Аллоҳ! Қандай кунларга қолдик? Кимлар билан қўлтиқлашиб юрибман. Ҳа, ҳа, булар жаҳолат голиб замонда улғайишди-ку. Буларни айблаб бўлмайди, айблаб бўлмайди. Буларга ёрдам бериш керак. Буларни ботқокдан тортиб олиш керак. Ахир ким билади, қанча умрлари бор. Шу ҳолатда ўтиб кетишса, эрта қиёмат кунни бу биродарларимнинг кўзларига қандай қарайман?

Абдуҳаким ҳожи меҳмонларининг ёнига ҳорғин чўкар экан, уларни бироз зимдан кузатиб турди. Нималарнидир хаёл қилди ва ниҳоят деди:

— «Биз ҳали намоз ўқишни билмаймиз», деган гапни бошқа ерда ҳеч қачон айтманглар! «Айбларингни ўзларинг ҳам ёпиб юринглар, Мен ҳам айбларингни беки-таман», деган Аллоҳ таоло. Ватандошлар билан учрашувимизни уч кунга кечиктирамиз, қани, қоғоз-қалам олинглар!

Уч кунда Ўктам ва Асқар кўпам мулла бўлиб кетмасалар-да, Абдуҳаким ҳожига эргашиб, намоз ўқийдиган бўлдилар.

— Уйда юрганимда бир неча маротаба намоз ўқишни бошлайман деганман, аммо аввало вақт етмаган, қолаверса, бошлаш жуда машаққатли кўринган эди, — деди Ўктам Абдуҳаким ҳожига. — Қаранг, бу жуда осон иш экан-ку. Уч кун етарли экан. Мен вақтим етмайди, деб уч кундан неча-нечасини ўтказиб юборибман.

— Бу баланд тоққа чиқишга ўхшайди, — деди Абдуҳаким ҳожи. — Ёнгинангдаги тоққа чиқиш машаққатдек

кўринадидан, чиқмай юраверасан. Бир куни бир ғайрат қилиб чиқасан. Тепага чиқиб, умрингда туймаган лаззатни сезасан, пастга тушгинг келмайди. Шунча пайт нега тоққа чиқмай, бу гўзалликдан бебаҳра юрганингга хайрон бўласан. Тоққа чиқиш ҳам унчалик қийин эмаслигини биласан ва ўзингни айблай бошлайсан. Майли, энг муҳими, сизлар энди тепадасизлар, Аллоҳ таолога яқин. Ҳечдан кўра кеч, дебдилар. Энди сизларни ватандошларимизга таништирсам ҳам бўлаверади.

3.

Аммо ватандошлар билан бўлган учрашувда Ўктам яна бир ноқулай аҳволда қолди. Ўктамнинг фаолияти билан қизиққан ватандошлардан бири, шаҳардаги энг катта масжидда имомлик қиладиган Абдулборий Шаҳристоний исмли олим киши унинг ароқ ишлаб чиқарадиган корхонаси борлигини билиб, худди чаён чаққан одамнинг ҳолига тушди. Абдулборий ароқнинг ҳаромлиги, у келтирадиган бало ва офатлар хусусида гапирди.

— Аллоҳ ароқнинг ҳаромлигини баён қилиб, Моида сурасида шундай дейди: «Эй иймон келтирганлар! Албатта, хамр, қимор, бутлар ва (фол очадиган) чўплар ифлосдир. Шайтоннинг ишидир. Бас, ундан четда бўлинг. Шоядки, зафар топсангиз. Албатта, шайтон хамр ва қимор туфайли ораларингизга адоват ва нафрат солишни ҳамда сизларни Аллоҳнинг зикридан ва намоздан тўсишни истайди. Энди тўхтарсизлар?!» Ушбу икки оят улкан насиҳатларни ўз ичига олгандир. Аллоҳ ароқни ифлос нарса, шайтоннинг ишларидан, дейди. Ифлос нарса — бу ёмонларнинг ёмони, ниҳоятда ярамас нарса дегани. Чунки ароқдан жуда кўплаб ёмонликлар ва фасодлар келиб чиқади. Аллоҳ ароқдан чек-

ланиш бу дуёдаги муваффақиятнинг сабабидир, дейди. Энди аксини олсак, ароққа яқин бўлиш икки дунёда ор-номусга ва муваффақиятсизликка сабаб бўлади. Аллоҳ ароқни адоват ва нафрат кўзғатувчи нарсa, дейди. Кўплаб зино ва оилавий хиёнатлар ароқ туфайли бўлади. Бунинг оқибатида қанчадан-қанча оилалар бузилиб кетади. Кўпчилик тўполонлар, тартибсизликлар, одам ўлдириш ва шунга ўхшаш турли жиноятлар ароқ туфайлидир. Ароқнинг ижтимоий зарарларининг ҳам сон-саноғи йўқ. Ароқ туфайли дўстлар душманга айланади. Жамият турли соҳаларда ароқдан чексиз зарар кўрмоқда. Ҳозирги кунда бу оддий ҳақиқат бўлиб, ҳар бир инсонга равшан.

— Афсуски, меҳмонларимиз ана шундай гуноҳларнинг онасини ишлаб чиқаришни касб қилган эканлар, — дея надомат билан давом этди Абдулборий Шаҳристоний. — Билиб олсинларки, қиёмат куни ароқхўрга бериладиган жазо қандоқ бўлса, ароқни унга олиб берган киши ҳам, ароққа пул берган киши ҳам, олиб келиб берган дастёр ҳам, ароқ ичишга даъват қилган киши ҳам, ҳатто ароқхўрнинг олдида унга бепарво ўтирган киши ҳам худди ўшандоқ жазо билан жазоланади, гарчи ўзи ичмайдиган, намозхон одам бўлса ҳам.

— Таксир, вараъ ҳақида меҳмонларга озгина тушунча берсангиз, — деб орада пайдо бўлган вазиятни юмшатмоқчи бўлди Мискин Шаҳристоний исмли мезбон. — Зора вараъ қилиб, тўғри йўлни топиб олсалар.

— «Вараъ» сўзи араб тилида бир нарсадан ўзини тийиш ва тортиниш, хижолат бўлиш маъносини билдиради. Уламолар «вараъ»нинг истилоҳий маъноси ҳақида бир-бирини тўлдирувчи бир неча таърифларни айтганлар: Муновий: «Вараъ сени шубҳага солган нарсани тарк қилмоғинг, айб бўладиган нарсани рад қилмо-

◆ Каримберди Тўрамурад
◆ гинг ҳамда энг ишончлисини олиб, нафсни машаққатга солмоғингдир», дейдилар. Баъзилар: «Таом ва либосга назар солиб, шубҳаси борини тарк қилмоқдир», деганлар. Яна бир қавлга биноан, «Вараъ – жамики шубҳали нарсалардан четда бўлиб, хатарли нарсаларни муруқаба қилишдир». Роғиб: «Вараъ дунё матоҳларини олишга шошилишни тарк қилишдир», деган. Вараъ ҳаром ва макруҳ нарсалардан бўлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам «Ҳаромдан ўсган ҳар бир жасадга олов ҳақлидир», деганлар. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу: «Ҳаромга тушиб қолишимиздан кўрқиб, ҳалолнинг ўндан тўққизини тарк қилар эдик», деганлар, – деди Абдулборий Шаҳристоний ва «Вараънинг фойдаларини ҳам санаб берайми?» дея давом этди: – Биринчиси, вараъ иймоннинг энг олий мартабаларидандир. Иккинчиси, вараъ эҳсоннинг энг афзал даражаларидандир. Учинчиси, вараъ мўминни хотиржам қилади. Тўртинчиси, вараъ мўминнинг қалбига роҳат бағишлайди. Бешинчиси, вараъ бор жамият пок ва солиҳ бўлади. Олтинчиси, вараъни Аллоҳ таоло яхши кўради. Еттинчиси, вараъни халқ яхши кўради. Саккизинчиси, вараъ эгасининг дуоси қабул бўлади.

4.

– Алло, Толмас, эшитяпсанми? – зиёфатдан келибоқ, укасига кўнғироқ қилди Ўктам. – Сенга бир топширик бор. Биз «Шаҳристоншароб»ни ёпамиз. Эртагаёк спирт ишлаб чиқарадиган цехларни тўхтатасан, тушундингми? Уч куннинг ичида «Шаҳристоншароб» салқин ичимликлар ишлаб чиқарадиган заводга айланиши керак, эшитдингми?

– Ака, эсингиз жойидами? Асосий даромадни «Шаҳристоншароб»дан оламиз-ку. Уни қандай ёпасиз?

— Кечдим фойдасидан. Ёпасан, тамом! Қолганини борганимда тушунтираман.

— Қўшни вилоятларнинг савдо корхоналаридан салкам юз миллион сўмлик буюртма олиб қўйган эдим, жарима тўлаймиз-ку?

— Зиёни миллиард сўм бўлиб кетсаям ёп, тушундингми? Бориб, ўзим ҳаммасини тўғрилайман. Ҳозир қанча тайёр ароқ бор?

— Икки юз кути.

— Ҳозир бориб, ҳаммасини тўктириб ташлайсан. Агар бир донасини асраб қолсанг ҳам, билиб қўй, сендан икки дунёда рози эмасман!

— Бўлди, ака, нима десангиз шу, — хаёлида тўрт минг шиша ароқнинг пулини ҳисоблаб, жавоб берди Толмас.

— Уч кун муҳлат, уч кундан сўнг салқин ичимлик чиқара бошлаганинг ҳақидаги хабарни кутаман сендан.

— Гап йўқ, ака, бу иш қийин эмас, уч кунга қолмай чиқаришни бошлайман, — деди Толмас.

Ўктам кечаси билан ухлай олмай чикди. «Уфф», деб у ёнига ағдарилар, «уфф», деб бу ёнига ағдарилар, аммо кўзи илинмасди.

— Бўлди, бунча ич-этингни емасанг? — деди унинг ҳолатини кузатиб ётган Асқар. — Ҳаммаси яхши бўлади.

— Кўрмайсанми, укам «Шаҳристоншароб»ни ёпсак, қанча зарар кўришимизни ҳисоблаб ётибди. Ёпмасак, қанча зарар қилишимизни билмайди-да, — деди туриб, тўшакнинг устига ўтириб олган Ўктам.

— Ўзимиз ҳам билмас эдик-ку, Ўктам, — деди ёнбошлаб олган Асқар. — Мен ҳам қилиб бўлган ишларимизнинг кўпчилиги нақадар катта гуноҳ эканлигини ўйлаб, ухлай олмай ётибман, дўстим. Ҳа, энди насиб бўлса, тўғри йўлга тушиб олармиз.

— Илоҳим, айтганинг келсин, дўстим, — деди Ўктам.

Толмас ваъдасининг устидан чиқди. Икки юз кути ароқни қандай қийналмай йўқ қилган бўлса, спирт ишлаб чиқарувчи цехдаги асбобларни ҳам худди шундай қийналмасдан, ичи ачимасдан йўқ қилди. Ўзларининг консерва заводларида тайёрланадиган меваларнинг шарбатидан салқин ичимликлар қадоқлайдиган асбоб-ускуналарни тезлик билан олиб келиб, ўрнатди. Бир литрлик қоғоз идишларга мева шарбатлари қуйиб чиқариш иши ҳақиқатдан замонавий ишбилармон кишилар учун уч кунлик иш экан.

«Шаҳристоншарбат» деб ном олган заводнинг илк маҳсулотларининг суратларини интернет орқали олган Ўктам Аллоҳга ҳамду санолар айтди. Шу заҳоти Толмас билан уланди. Унга катта раҳматлар айтди.

— Ака, сиз хурсанд бўлган бўлсангиз бўлди, — деди Толмас акасининг овозидаги мамнунликни илғаб.

— Ука, мингдан-минг розиман сендан, менинг хурсанд бўлишим ҳам гапми, отамиз билан онамизнинг руҳларини ҳам шод қиладиган ишни қилдинг. Аллоҳ рози бўлсин сендан!

— Ўзингизнинг ишларингиз ҳам жойидами? Соғлигингиз яхшими?

— Мен отдайман, ука, ишларим беш! Эртага Маккага жўнаб кетяпмиз. Асқар аканг билан Умра зиёратига кетяпмиз. Отамиз учун ҳам, онамиз учун ҳам Умра қилишни ният қилиб турибман, Толмасжон!

Ўктам ва Асқар Абдуҳаким ҳожига жўр бўлиб, «Лаббайка»ни баланд айтиб, кўзларида ёш билан Кабатуллоҳга кириб келишди. Қолган амалларни алоҳида қилишга ҳам, Абдуҳаким ҳожидан бир нима сўрашга ҳам ҳожат қолмади. Зиёратчилар оқими Ўктам билан Асқарни керакли томонга суриб кетар, улар худди дарёда сузаётган

одамлар каби Каъба атрофида айланар эдилар. Гоҳ оёқлари ерга тегмай айланаётган Ўктам эса нега оёқлари ерга тегмаётгани тўғрисида ҳам ўйламас эди.

Эртасига Ўктам онасининг исмини атаб, онаси учун ният қилиб, эҳром боғлади.

Кейинги куни отаси учун ният қилиб, эҳром боғлади.

Учинчи куни Ўктам Каъбатуллоҳ эшиги ва Қора тош оралиғида, яъни Аллоҳ таолога энг маъқул дуолар ўқиладиган Мултазам деб номланган жойда туриб, узок дуо қилди.

— Парвардигорим, менинг билиб-билмай қилган гуноҳларимни кечир! Ўзинг бизга ҳалол ризқ бер ва бундан кейин қўлимизни ҳаромга узанмайдиган қил! Оёқларимизни ҳаром учун қадам босмайдиган қил! Кўзларимизни ҳаромга боқмайдиган қил! Аллоҳим, ўзингнинг дийдорингга мушарраф қил!

Саждага бош қўйган Ўктам анча вақт бошини саждадан кўтармади. Абдуҳаким ҳожи ва Асқар намозини адо қилишди ҳамки, Ўктам бош кўтармади. Унинг узок-узок дуо қилишига, узок-узок саждалар қилишига ўрганиб қолган шериклари уни безовта қилишмади.

Абдуҳаким ҳожи Қуръон тиловат қилиб, дуо қилиб бўлгандан сўнг «Ухлаб қолибди шекилли», деб Асқар дўстининг елкасидан тутиб, секин силкитди. Ўктам секингина ўнг томонига ағдарилди.

— Ўктам! Сенга нима бўлди, дўстим? Мени кўрқитма-да энди, Ўктам!

— Жим! — деди Абдуҳаким ҳожи Ўктамнинг кўзларини ёпиб қўйиб, табассум қотиб қолган нурафшон юзини оҳиста сийпалар экан. — Дўстингиз не-не одил имомлар, не-не улуғ уламолар ҳавас қилиб, етолмайдиган мартабага эришибдилар. Жим, ўғлим, жим! Дўстингиз

◆ Каримберди Тўрамурад ◆ бизни энди эшитмайдилар. Энди унинг биз билан иши йўқ. Яратган Ўзининг суйган бир бандасини Ўзи суйган жойда, Ўзи суйган дақиқада Ўз ҳузурига чорлабди.

6.

Ҳикоя нима учун «Ривоят» деб номланганига қизиқяписизми?

Уни кимга айтиб берсам, «Ривоятми?» дейди.

«Ҳа, ривоят», деб қўя қоламан.

Бунинг бўлган воқеа эканини айтиб, баҳслашиб ўтирмайман.

Майли, бу бир ривоят бўла қолсин, аммо уни ўқиб бўлиб, сиз ҳам ўз амалларингизга бир борагина назар ташлаб қўйсангиз бўлди.

Қиссадан ҳисса шу.

Ривоятдан мурод шу.

ДУБЛЬ

1.

Аёл зоти борки, қилма, деган ишни қилиб кўради.

Амиранинг эри «Фолга ишонма», «Фол очирма», деб миллион мартадан кам айтмаган. Аммо Амира фол очирди.

– Эрим кўзимга бало-қазодай кўриниб қолди, – деди Амира уни кўргани келган дугонасига. – Баъзан ухлаб ётганида бўғиб қўя қолсаммикан, деб ўйлашгача боряпман. Менга нима бўлаяпти, билмайман.

– Ичадими? – сўради Диёра ажабланиб. – Алкашлар хотинининг ҳам кўзига хунук кўриниб қолади, деб эшитгандим.

– Жиннимисан, эрим намозхон-ку! Ичиш, чекиш деган нарсаларнинг яқинига ҳам бормаган. Бегона аёлларга ақалли тикилиб қарамайди. Бу тарафларидан хотиржамман.

– Унда эринг зўракан-у, – деди Диёра. Сўнг пича ўйланиб туриб, сўради: – Урадими, сўкадими?

– Худога шукр, бу йил тўйимиз бўлганига йигирма йил бўлади, ҳали бир оғиз сўккани, бирор мартагина, ҳазиллашиб бўлса ҳам чертгани йўқ, – деди Амира елкаларини қисиб. – Ёйиш-ичишдан ҳам қисмайди, зикна эмас. Бирор нарсани олиб беринг, десам, олиб бермаган жойи йўқ.

– Эринг идеал эр экан-ку, ношукур, – деди Диёра. – Шундай эр сенга ёқмай қолган бўлса, менга бер, Амира. Ўлай агар, бошимда кўтариб юраман.

– Ола қол! – деди Амира ҳақиқатдан бировга мақтасанг, мақтагулик шундай эрини нимага ёмон кўриб қолаётганига ўзи ҳам ҳайрон бўлиб.

Иккалалари Амиранинг эридан қусур ахтариб, Амирага ёмон кўриниб қолишига сабаб ёки баҳона қидириб, узоқ жим қолдилар.

— Бундай қиламиз, — деди ниҳоят Диёра. — Бу ўтиришимиз бефойда, фолга борамиз, фолчи шартга-шартга айтиб ташлайди. Балки, эринг киши билмас жазман орттиргандир? Балки бирортаси эрингга тузоқ қўйиб илинтиролмаётган бўлса, хотинидан совусин, деб ирим-сирим қилдиргандир? Ҳа, нима, эринг кўзга яқин эркак, бунинг устига топарман-гутарман бўлса?

— Қўйсанг-чи, эрим фолга борганимни билса, жавобимни бериб юборади, — деди Амира бош чайқаб. — «Фолчи дўзахнинг тўрида ўтирадику-я, фол очирган ҳам, фол очиришни маслаҳат берган ҳам, ҳатто фолчининг уйини кўрсатиб юборган ҳам дўзахи бўлади», дейди эрим.

— Фолга боришни маслаҳат берган ҳамдўзахи бўлар эканми? — деди Диёра ваҳимага тушиб.

— Ҳа, фол очиришни маслаҳат берган ҳам.

— «Фолга борганимни билса, жавобимни бериб юборади», дегин, — деди Диёра ўйланиб туриб. — Сен фолга борганингни ҳеч кимга айтмайсан, тамом-вассалом. Бу сир иккаламизнинг ўртамизда қолади. Бундай ўтиравеганимиз билан барибир авлиё эрингдан камчилик тополмаймиз. Аммо кўзингга балодай кўринаётган бўлса, бир куни эрингдан ажралиб қолишинг аниқ. Чунки сен билмайсан, пул учун иймонини сотган шундай муллалар борки, эр-хотиннинг орасини бузиш уларга пашшани ўлдиришдан ҳам осон. Менга қара, эридан совусин, деб бировларнинг хотинини жинни қилиб қўйган муллаларни эшитганман, сен билмайсан-да!

— Жинни ҳам қиладими? — кўзларини катта-катта қилиб сўради Амира.

— Бемалол-да, ўйнаб-кулиб-да! — деди Диёра. — Ким билсин, балки, сен ҳам жинни бўлаётгандирсан, беайб, бегуноҳ эрингни ёмон кўриб ўтирибсан-ку.

— Ростдан ҳам, — деди Амира ўйга толиб. — Бўлиши мумкин.

— Бўлиши мумкин, бўлиши мумкин, деб ўтираверсанг, ё жинни бўласан, ё эрингдан айриласан!

— Қачон борамиз? Қаерга борамиз?

— Ана энди ўзингга келдинг, пайсалга солиб нима қилдик, ҳозирок борамиз, — деди ўрнидан туриб кетган Диёра. — Тур, кийин, бир соатда бориб келамиз. Узоққа бориб юрмаймиз, Ҳаёт момога борамиз. Кўрасан, ҳамма саволингга аниқ-тиниқ жавоб топиб беради Ҳаёт момо.

2.

Ҳаёт момо Жаласойнинг энг кекса одами. Ўзидан сўрасанг, «Э-э, сўрама, болам, мингга киргандирманов», дейди. «Оқ пошшониям кўрдим, қизил пошшониям кўрдим, иккита урушниям кўрдим, Худога шукр, ўзимиздан пошшо чикқаниниям кўрдим», дейди. Ҳаёт момо «Мустақиллик» деёлмайди, «Ўзимиздан пошшо чикди», дейди. «Ўзимизнинг пошшо»ни узоқ-узоқ дуо қилади. «Колхозлар тугатилиб, фермер-деҳқон хўжаликлари барпо қилинди», деган жумлаларни айтиш Ҳаёт момо тугул, кўпчилик ёшларнинг ҳам тилига ботади. «Ўзимизнинг пошшодан айланай, райисни йўқ қилди, ана шу райис «Қоши қора»нинг замонида эримни уриб, ўлдириб қўйиб эди», дейди Ҳаёт момо. Ҳаёт момонинг, тавба қилдим, эриям, болалариям аллақачон ўлиб кетган. Айтганча, Ҳаёт момонинг ўзиям ўлган. Бунга юз йиллар бўлган, балки, ошгандир. Унда Ҳаёт момо ҳали гўдак бўлган экан. Отиям бошқа бўлган экан. Қизамиқдан ўлган гўдакни тоғаси қабрга қўйиб, энди лаҳаддан чиқаётса, «Тоғажон, мени қаерга ташлаб кетяпсиз?» деган экан ҳали гўдак Ҳаёт момо. Ҳаёт момони-ку, қабрдан олишган, аммо тоғаси шўрлик ўша лаҳзада жонини Ҳаққа топшириб қўя қолган экан. Шу-шу, Ҳаёт момонинг оти Ҳаёт момо бўлиб кетган экан. «Ўлганда нариги дунёни кўрган эмиш, кўп нарса-

◆ Каримберди Тўрамурад

ни кўрган эмиш-у, айтмас эмиш», дейишарди бизнинг момоларимиз. «Айтишни тақиқлашган эмиш». Аммо «ўлиб-тирилгандан» кейин Ҳаёт момо кўп нарсани билладиган, турли воқеа, ҳодисаларни олдиндан айтадиган бўлиб қолган экан. Кейин-кейин доира чалиб, ашула айтиб, фол кўрадиган бўлган. Фол очишини кўрсанг, фол очяпти ҳам демайсан, доира чалиб, оғзига келган сўзларни қофияга солиб, ашула қилиб айтиб ўтиради. Кейин бирдан доирасини четга қўйиб, бир дунё гапни айтиб ташлайди. Эслаб қолсанг қолдинг, эслаб қололмасанг, ўзингдан кўр, Ҳаёт момо бошқа қайтармайди. «Бўлди, энди жўна!» дейди. «Чарчадим, бошқа гапирмайман», дейди. Жонига тегаверсанг, доираси билан каллангга солиб қолиши ҳам мумкин.

Биз кичкиналигимиздан Ҳаёт момонинг «ўлиб-тирилганига» қизиқамиз. Яшириб нима қилдим, яна қачон ўлишига ҳам қизиқамиз.

– Ким билсин, «Бу шумқадам бир марта ўлган, энди жонини бошқа олмайман», дейдими? – ўзиям ажабланади Ҳаёт момо. – Ўзим ҳам жуда чарчаб кетдим яшайвериб, аммо жонимни олмаса, нима қилай? Менинг тенгтўшим тугаб кетганига ҳам кўп бўлди. Тавба қилдим, бу Жаласойнинг одами уч алмашдимикан, тўрт алмашдимикан, билмайман. Мен чолимга келин бўлганимда Жаласойда ўн саккизта рўзғор бор эди. Ҳозир ўн саккиз минг одам бор чиқар?

Ҳаёт момо Жаласойнинг аҳолиси ҳали у киши айтганнинг ярмига энди етганини билмайди, барибир, кўзига ўшанча одам бўлиб кўринса керак-да!

Ким ўзининг уруғ-аймоғини суриштира, Ҳаёт момонинг олдига боради.

– Абдурайимнинг боласиман, де? «Етти уйлик»даги Ҳошим нашаваннинг ўғли Абдурайим-да? – сўрайди Ҳаёт момо.

— Ҳа, ўша, — дейди Ҳошим наshawанни умрида кўрмаган, гузари «Етти уйлик» дейилмай кўйганига ҳам эллик йил бўлган Абдурайимнинг боласи.

— Ана шу Ҳошим наshawаннинг отаси оқ пошшони замонида Бахмал томонлардан келиб қолиб эди, Тошпўлат деган темирчининг қизи Хосиятга уйланиб эди. Хосият ундан бир ўғил, бир қиз туғиб, терламадан ўлиб кетиб эди. Ҳошим наshawан ўша одамнинг иккинчи хотинидан бўлган боласи. Иккинчи хотини Дўнгсойдан эди, оти Норчучук эди. Норчучукнинг тўртов боласи бор эди. Ҳошим наshawан, Норбой мерган, Ўктам полвон деган ўғиллари, Ойрўзи деган қизи бўларди. Норбой мергани билан Ўктам полвони урушда йўқ бўлиб кетди. Ойрўзиси Каттамингга узатилиб кетган. Болалари кўп деб эшигиб эдим. Ҳошим наshawан Пастқишлоқдаги Ҳаким қас-собнинг қизи Бувихолга уйланиб эди. Бувихол Ҳошим наshawандан олтита туғиб эди. Абдурайим Бувихолнинг учинчиси эди. Ашур, Азим деган акалари, Абдусалим деган укаси, Пошша, Фариза деган сингиллари бор...

Ана шунақа, Ҳаёт момо тирик энциклопедия. Бобонгнинг бобоси кимлигини ҳам айтиб беради. Сен танитайдиган одамларни сенга яқин қариндош қилиб қўяди. Аммо Ҳаёт момо эндиги, бугунги авлодни кўп яхши ганимайди. Қошу кўзингга қараб «Фалончини боласимисан?» дейди. Кейин етти пуштингни санаб бераверади. Ҳаёт момо тирик тарих. Босмачи замонидаги воқеаларни айтиб берса, худди кино кўргандек бўласан.

— Мирза полвон зўр йигит эди, йигитнинг гули эди, полвон эди, кўпкарига тушса, ундан ҳеч ким улоқни элолмасди, ҳар елкасига биттадан йигит бемалаол ўтирарди, — дейди Ҳаёт момо. — Ўриснинг додини бериб эди. «Мирзаполвон келяпти», деб эшитса, ўрис ҳам, райис ҳам кавак-кавагига кириб кетарди. Ана шу Мирзаполвонни Шуллуқлининг одамлари ўрисга ушлаб

бериб эди. Охирги ўқи қолгунча отишиб эди бечора мусулмонлар. Бировгина йигити дарёдан сузиб ўтиб кетиб, қутулиб эди. Қолгани ҳаммаси шаҳид кетди. Ҳалиги қутулгани Очилдовни бошлаб келиб эди. Очилдов ўрисниям ўлдириб эди, райисниям ўлдириб эди. Мирзаполвонни ушлаб берганларниям осиб, хонумонига ўт кўйиб эди. Хўп замонлар бўлиб эди-да, улим. У замонлар ўтди, кетди.

Ҳаёт момо урушга кетганларни, кимлар қайтиб келгани-ю, кимлар «йўқ бўлиб кетгани»ни ҳам номма-ном айтиб беради.

– Қишлоқда эркак қолмаган эди, – дейди Ҳаёт момо. – Иш-ку, аёлларга қолган эди-я, тобут кўтаришга ярайдиган эркак ҳам йўқ эди. Ана шу Истам холагни отаси ўлганда тобутини мазорга ўзимиз, аёллар кўтариб олиб борганмиз. Қилпиллаб қолган мулла бобонинг ўзи қабрга кўйиб эди.

Ана шундай аёл, Ҳаёт момо. Биттагина тарафи – Ҳаёт момо фол очар эди. Ким билсин, балки, фол очмаслиги ҳам мумкин эди, аммо очмаганига одамларнинг ўзи ҳам кўймайди-да.

3.

Ҳаёт момо доирасини чалиб, ашуласини бошлади:

– *Отим йўртиб бородур,
Умрим ўтиб бородур.
Тенг-тўшимдан айрилиб,
Дийдам қотиб бородур.*

Ашуласига қиздирилмайдиган, ўртасига қон суртилган доираси жўр бўлади: «Дум-думу-дум, думу-думу-дум».

Ашуланинг сўзлари бири боғдан, бири тоғдан, энг қизиғи, фолга зиғирча алоқаси йўқ. Ким билсин, балки, шу ашула давомида Ҳаёт момо ўзини тайёрлар. Балки, бошқа дунёларга бориб келар, ким билсин?

– Қарғалар қишлаб кетди,
Боласин ташлаб кетди.
Ҳакимбойни фироғи
Кўзимни ёшлаб кетди...

«Дум-думу-дум, думу-думу-дум».

Ҳакимбой дегани Ҳаёт момонинг катта ўғли эди. Э-ҳе, ўлгани қачон эди.

Ҳаёт момо доирасини кўрпача устига ташлади.

– Эрингга ҳеч ким «иссиқ-совуқ» қилгани йўқ. Ҳамма бало ўзингда, сен икки эрли ойимчада. Биринчи никоҳинг бузилмай туриб, иккинчи никоҳга кирибсан. Ё аввалги эринг билан яша, ё бориб айт, биринчи эринг сени талоқ қилсин!

– Бу нима деганингиз? – қотиб қолди Амира. – Ким икки эрли? Оғзингизга қараб гапиринг!

– Ўзингни бос, Амира! – деди Диёра. – Ҳозир Ҳаёт момо ҳаммасини тушунтириб беради. Тушунтириб берасиз-а, Ҳаёт момо?

– Бижир-бижир қилма! Мен ҳеч кимга ҳеч нарсани тушунтирмайман, нимани кўрган бўлсам, айтдим. Энди кетинглар, мен чарчадим.

Ҳаёт момо узала тушиб ётиб олди. Бу унинг «Га-пим тамом» дегани. Ҳаёт момо шундай ётдими, энди уни бирор киши бульдозер билан тортиб ҳам турғизолмайди. Бирор киши ортиқча бир оғиз гапиртиролмайди ҳам. Буни ҳамма билади. Диёра ҳам.

– Тур, кетдик! Энди Хаёт момо бир оғиз ҳам бошқа гап айтмайди.

Амира йўл бўйи йиғлаб келди.

– Эрим эшитса, нима дейди? Одамлар нима дейди?

– Хаёт момо айтди-қўйди, шунга шунча сиқиласанми? Хаёт момонинг ҳамма фоли тўғри чиқавермайди ўзи, – деди Диёра айтган гапига ўзи ҳам ишонмай.

– «Хали бирорта фоли нотўғри чиққани йўк», деган эдинг-ку? – баттар изиллади Амира.

– Бу биринчи нотўғри фоли бўлиши мумкин-ку, – бўш келмади Диёра. – Хаёт момо қариган, энди бундан кейин фоллари ҳам нотўғри чиқа бошлаши мумкин.

– Айнан мендан бошланар эканми? – бурнини тортди Амира.

– Кимдандир бошланиши керак-ку.

– Э, бор-е, нега сенинг гапингга кирдим ўзи?

Улар Амираникига бориб ҳам Хаёт момо айтган фолнинг маъносини топа олмадилар. Диёра дугонасига таскин бериб, бир илож қилиб уни овутди. Эртасига шаҳарда «Эркак фолчи» деб ном чиқарган, Диёра айтмоқчи «Хаёт момодан ҳам нафаси ўткир» фолчига боришга келишиб, хайрлашдилар.

Диёра эртаси куни айтилган вақтга келиб, Амирани танимай қолишига сал қолди.

– Сенга нима бўлди? – ҳовлиқиб сўради Диёра. – Мазанг йўқми?

– Ухлаганим йўк, – паришон жавоб берди кўзлари қизариб кетган Амира. – Биласанми, туни билан ўйлай-ўйлай, бир нима эсимга тушди. Тавба қилдим, наҳотки Хаёт момонг ўшани айтган бўлса? Ахир у ўйин эди-ку, ўйин!

Талаба халқи шўх бўлади. Ўйин-кулгига ўч бўлади. Ўйин-кулги деб нимларни ўйлаб топмайди бу талаба халқи?

Амира ўшанда учинчи курсда ўқирди. Пахта ўлгур ҳам чўзилгандан чўзилиб кетди. Ўша куни буларнинг бахтига кун бўйи ёмғир ёғди-ю, пахта теришга чиқишмади. Бунақа кунлар талабалар учун ҳақиқий байрам кунлари билан тенг, балки ундан ҳам яхшироқ. «Ички имкониятларини» ҳисоблаб чиққан учинчи курс талабалари палов пиширишга қарор қилишди. Йигитлар керак-ли масаллиқларни ҳозирлашди, қизлар қозонга уннади. Уч-тўрт йигит-қиз дастурхон безашга тушди. Хуллас, аср пайтига бориб ҳаммаси кўнгилдагидек бўлди. Ош пишар чоғи Маматов домлани ҳам чақириб келишди. Маматов – учинчи курснинг раҳбари. Домла бўлсаям, талабалар билан жўрадай бўлиб кетган. Домлалар учун алоҳида тайёрланадиган овқат қолиб, талабаларнинг катта қозонидаги ёвғонга талабалар қатори навбатда туриб, талабалар билан бирга, пахта ариқларининг уватларида овқатланади. Талабалар ҳам Маматовни ўзларининг дўстлари қаторида кўришар, у билан сирлашар, керагида маслаҳат олишарди. Маматов талабаларнинг «яхши-ёмон кунлари»да улар билан бирга эди.

– Тўй қияпсизларми дейман? – деди Маматов «шоҳона» безатилган дастурхонни кўриб.

– Бугун байрам, домла, – деди Шавкат тантанали овозда. – Қани, ноз-неъматлардан танаввул қилинг! Ҳа-демай паловхонтўрани ҳам сузамиз!

– Э-э, баракалла, байрам бўлса байрам-да! – деди Маматов. – Азаматжон, бориб, бизнинг хонадан рубо-бимни олиб келинг, битта янги қўшиқ тайёрлаганман, шуни би-ир сиз, қоракўзларга айтиб берай!

Ҳамма гуриллаб кулиб юборди. Сабаби, Маматов ҳар гал «Битта янги қўшиқ тайёрлаганман, шуни би-ир сиз, қорақўзларга айтиб берай!» деб доимо битта қўшиқни айтиб беради: «Мени кутгил». Талабалар ҳам «Мени кутгил»ни ҳар гал янги қўшиқ эшитгандай эшитишади. Жим бўлиб-жим бўлиб эшитишади. Бошларини эгиб-бошларини эгиб эшитишади. Уйини соғинганлар, ота-онасини соғинганлар кўзлари намлинибгина-намланибгина эшитишади. «Домла, янгисидан бўлсин!» деб, буюртма бериб эшитишади.

– Ана, мен келдим!

Бу икки кун олдин туғилган кунини нишонлаб келиш учун уйига кетган Баҳром эди. Қўлида каттакон торт, иккита шампан виноси, бир сумка егулик кўтариб олганди.

– Туғилган кунимни сизларсиз нишонлай олмадим. Буларни кўтариб келавердим. Сизларсиз туғилган кун туғилган кунми?

– Ур-ре!

Ҳамма қарсак чалиб юборди. Баҳром олиб келган нарсалар қўйилгач, дастурхон ҳақиқатда ҳам шоҳона тус олди.

– Ўлай агар, тўй дастурхони бўлди, – деди Шавкат. – Битта келин-куёв кам, холос.

– Шуям сизларга проблемами? – кулди Маматов. – Бир эмас, икки эмас, ўн иккита куёв тайёр турган бўлса, ҳар битта куёвга бир яримтадан келин шу ерда бўлса, битта келин, битта куёв излаб, бошқа курсга чиқишимиз керакми энди?

– Рост, рост! – чувиллашди талабалар. – Ўзимиздан чиқади келин ҳам, куёв ҳам.

– Менимча, куёв аниқ, – деди Маматов. – Бу тўй торти ва шампан виносини олиб келган, туғилган куни

бўладиган Баҳромжон. Келинни топсак бўлди-да. Қани, талабгор борми?

«Мен келин бўламан!» дермиди бирорта қиз? Талабгор чикмади. Баҳромнинг бошига ҳали «муҳаббат можароси» тушмаган. Ихтиёрий талабгор топилмагани шундан эди.

– Доимгидек, лотерея қиламиз, – деди Анора. – Қизларнинг исмларини қоғозчаларга ёзамиз, Баҳром битта қоғозчани олади, кимнинг оти чиқса, бахт куши ўшанинг бошига кўнади.

– Келишдик!

Бирпасда қизларнинг исмлари ёзилган қоғозчалар тайёр бўлди. Баҳром тескари қараб, Шавкатнинг қўлидаги елимхалтадан битта қоғозни олиб, ўқиди:

– Амира.

– Ур-ре! Яшасин Амира! Яшасин келин-куёв!

– Қани, икковингиз ёнимга келинг! – деди Маматов.

Амира қизариб-бўзариб, домланинг ёнига борди. Маматов Амира ва Баҳромни давра тўрига ўтқизди.

– Хўш, келин бор, куёв бор. Гувоҳлар бор. Зиёфат тайёр. Домла ўзим. Никоҳ учун ҳамма шарт-шароитлар тайёр. Бошладик бўлмаса, – деб Маматов муллаларга тақлид қилиб, қироат билан сўради: – Омонбой қизи Амираой, Қодиржон ўғли Баҳромжонга турмушга чиқишга розимисиз?

– Э, домла, – қизарди Амира ўрнидан туриб кетмоқчи бўлиб.

– Амира, бу ўйин-ку? – қичқиришди қизлар. – Ўйинни бузма!

– Тўғри қияпти, биринчи марта сўралганда шунақа қилади қизлар, – деди Шавкат. – Иккинчисида ҳам рози бўлмайди. Учинчисида секингина «Ҳа-а», дейди.

Маматов яна икки марта сўради. Амира қизларнинг қистови билан Шавкат айтганидай қилиб, секингина «Ҳа-а», деди.

– Қодиржон ўғли Баҳромжон, Омонбой қизи Амираойни ўз никоҳингизга олишга розимисиз? – сўради Маматов. – Розимисиз, розимисиз? Ана, бирданига уч марта сўрадим.

– Розиман, – деди Баҳром. – Рози бўлмаганимга кўярмидинглар, розиман.

– Куёв томондан Шавкатбой билан Бегали, келин томондан Анора билан Зоҳидалар гувоҳ бўлишди, никоҳни бошлаймиз, – деди Маматов. – Хў-ўш, никоҳнинг икки фарзи бажо бўлди. Биттаси қолди: келиннинг маҳри. Маҳри қанча бўлишини келиннинг ўзи айтсин!

– Эртага йигирма кило пахта териб берсин! – деди Амира шўхлиги тутиб.

– Куёв, шунга розимисиз?

– Розиман.

– Битта косада сув келтирилсин! – деди Маматов.

Дарров косада сув келтирилди.

– Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳим, – қироат қила бошлади Маматов.

Домла эскичадан билганларининг ҳаммасини айтиб чиқди-ю, косадаги сувга «куф-суф» деб, уни «келин-куёв»ларга узатди.

– Ичинглар, бўталарим!

Амира ҳам, Баҳром ҳам бир-икки ҳўплам сув ичган бўлдилар.

– Ана энди икковингиз ҳаққи-ҳалол эр-хотин бўлдингизлар, – деди Маматов қолган сувни ўзи ичиб юбориб. – Бахтли бўлинглар! Урушмайгина яшанглар!

Ҳамма қарсак чалиб юборди.

– Энди ошни сузинглар, никоҳ чўзилиб кетди, ош ҳам тагига олиб кетгандир?

Ош сузилди. Пиёлаларга шампан виноси қуйилди. Табрик сўзлари айтилди.

– Мана шу икки ёшга, икки қалби қуёшга, – деди ўрнидан туриб Шавкат. – Самарқанд минораларидек узоқ умр, Ургут чашмаларининг сувларидек зилол бахт, лўлиларнинг ҳаётидек хушчақчақ ҳаёт, ҳиндлар муҳаббатидек абадий муҳаббат тилайман! Бахтли бўлинглар!

– Бахтли бўлинглар! Бахтли бўлинглар! – қўшилишди бошқалар.

– Энди шу икки ёшга битта янги қўшиғим бор, шуни сиз, қоракўзлар олдида айтиб берсам, – деди Маматов. – Шу янги қўшиғим икки ёшга, бахтли келин-куёвга тўй совғаси бўлсин!

Янги қўшиқ айтилди: «Мени кутгил».

Ҳамма бирпасгина тўйни унутиб, яна ўз уйи, отонасини эсга олди.

– Тўй тўйдайд бўлсин-да, домла, шўхроғидан олинг-е!

«Хоразм лазгиси» айтилди. Ҳамма туриб ўйнади.

– Энди келин-куёв ўйнайди, вальс! – эълон қилди магнитофон тугмасини босган Шавкат.

Алла Пугачёванинг «Миллион роз» қўшиғи янгради. Баҳром Амирани вальсга таклиф қилди. Амира ҳам нозланиб ўтирмади. Уларга бошқалар қўшилди. «Тўй» ярим кечагача чўзилди. Хуллас, ўша куни яхшигина хурсандчилик қилишди.

5.

– Бўпти-да, яна нимага ўпкалайсан, Ҳаёт момодан? – деди Диёра. – Сенга бир марта никоҳ ўқилган, бир марта тўйинг бўлган экан-ку.

– Жиннимисан, Диёра, ахир у... у бир ўйин эди, – деди Амира. – Кейин ҳалиги... биз Баҳром билан эрхотин бўлганимиз йўқ-ку? Курсдошлар пахта тамом бўлгунча кулишиб гапириб юришди-ю, пахтадан кейин

- ◆ ўқишлар бошланиб кетгач, ҳамманинг эсидан ҳам чиқиб кетди у гаплар.
- Билмадим, билмадим, – елка қисди Диёра. – Бунинди муллалардан сўраш керак.
- Сўраймиз ҳам, – деди Амира. – Юр, масжидга бориб, мулла бободан сўраймиз.
- Улар масжидга келишди.
- Масаламиз анча нозик, мулла бобо, – деб гап бошлади Диёра ва бўлган гапларнинг барчасини оқизмай-томизмай айтиб берди.
- Фолга борганни фаришталар ҳам лаънатлайди, дейдилар, аммо шу баҳонада бир ҳақиқат ошкор бўлгани яхши бўлибди, – деди мулла бобо. – Айтишингизга қараганда, ўшанда гувоҳлар ҳам бўлган, бу киши ҳам, ҳалиги йигит ҳам ҳаммага эшиттириб, шу никоҳга розилигини айтишган, тўғрими?
- Тўғри, – деди Амира. – Ҳазиллашиб бўлса ҳам, «Розиман», деганмиз.
- Баракалла, ўртада маҳр ҳам тайин қилинган, тўғрими?
- Ҳа, йигирма кило пахта эди, – деди кулиб Амира. – Эртасига ростдан Баҳром дугоналаримнинг қистови билан йигирма кило пахта териб ҳам берган эди.
- Демак, маҳр ҳам адо қилинган, хў-ўш, домла Қуръони Каримдан бир-икки оят ўқиганмиди?
- Кўп нарсаларни ўқувди, эсимда йўқ, билганим, «Кулҳу валлоҳу аҳад» ниям ўқиганди, – деди Амира. – Аммо, у киши унақа домламас, ўзимизнинг домламиз, дарс берган домламиз эди.
- Бунинг аҳамияти йўқ, – деди мулла бобо. – Никоҳнинг фарзи учта, қизим. Келин ва куёвнинг розилиги, ўртада маҳр тайин қилиниши ва гувоҳларнинг бўлиши. Ким бўлмасин, ўшандан кейин «Омин, сизлар энди эр-

хотинсизлар, Аллоҳу акбар», деса бўлди, никоҳ ўқилган бўлади. Бу ишлар чиндан бўладими, ҳазилдан бўладими, фарқи йўқ, энди шу заифа шу эркакнинг никоҳида ҳисобланади.

— Шўрим қурисин, демак, менинг икки никоҳли эканим рост экан-да? — деди кўзи ёшга тўлган Амира.

— Шундай деса ҳам бўлади, — деди мулла бобо соқолини тутамлаб. — Аслида сиз ўша, биринчи никоҳингиздасиз. Ўша йигитни топсангиз-у, у сизни талоқ қилса, кейин ҳозирги эрингизни олиб келасиз, сизларга никоҳ ўқиймиз. Ана шундан кейин сизлар шаръан эр-хотин бўласизлар.

Амира йиғлаб, чиқиб кетди. Мулла бобога раҳмат айтиб, узр сўраб, Диёра ҳам унинг ортидан чопди.

6.

— Э-э, шунақа бўлар эканми? — деди ёши олтмишга бориб қолган Маматов домла. — Ёшлик — бебошлик, деганлари шу-да. Ўйин-кулги қиламиз, деб ўртада сизга жабр қилган эканмиз-да, Омонова? Майли, куюнманг, Қодировни топамиз. Унга вазиятни тушунтирамиз. Ўша сўзни айтиши керак бўлса, айттирамиз. Аммо у «Ажрашадиган хотиним йўқ, мен Амирахон билан бирга яшайман», деб туриб олса, нима қиламиз?

Домланинг ҳазили Амиранинг юрагига сиғмади. Баттар кўнглини ғаш қилди.

— Э, домла, — деди-ю, яна йиғлашга тушди.

— Бўлди, бўлди, йиғламанг, — уни юпатмоқчи бўлди Маматов. — Бугуноқ, мана, ҳозироқ жўнаймиз. Манзиллини аниқ биласизларми, ишқилиб?

— Мана, ёзиб олганмиз, — деб Диёра бир парча қоғозни узатди.

Маматов икки дугонани эргаштириб, ташқарига чикди. Бориб, машинасининг эшигини очар экан, яна ҳазил қилди:

– Ишқилиб, бу манзилдан кўчиб кетган бўлмасин!

Машина жойидан қўзғалиб, катта кўчага чиққандан кейин Амиранинг юрагини така-пука қилган иккинчи ҳазилини айтди:

– Кўчиб кетган бўлсаям топармиз-ов, ишқилиб ўлиб кетган бўлмасин!

Нафаси ичига тушиб кетган Амира ўн дақиқалардан кейин сўради:

– Унда нима бўлади?

Маматов Амиранинг нима ҳақда сўраётганини тушунмади.

– Агар Баҳром ўлган бўлса, нима бўлади? – саволини такрорлади Амира.

– Сиз бир умрга унинг никоҳида қоласиз-да, – деди кулиб Маматов. – Қолган умрингизда «Баҳром аканинг беваси» деган номни кўтариб ўтасиз.

Энди Амира ҳўнграб йиғлай бошлади.

– Бўлди-е, сиз билан ҳазиллашиб ҳам бўлмайди-ми? – деди Маматов. – Ўлган бўлса, ҳеч қандай муаммо бўлмайди. Баҳромнинг беваси сифатида боши очиқ аёл ҳисобланасиз, ҳозирги эрингиз билан никоҳ ўқитиб олаверасиз.

– Тавба қилдим, тавба қилдим, – пичирлади Амира. – Ўлмаган бўлсин! Кўчиб ҳам кетмаган бўлсин!

Ҳақиқатдан Баҳром кўчиб ҳам кетмаган экан, ўлиб ҳам кетмаган экан. Унинг ҳовлисини кўп сарсон бўлмай топиб боришди. Баҳром буларни кўриб, суюнганидан шартта битта кўйни сўйиб юборди. Яқин атрофда яшайдиган курсдошларига телефон қилиб, уларни ҳам чақирди. Амираларнинг ташрифи катта зиёфатга, байрамга айланди.

– Бир этак бола-чақа қилибсиз-да, Баҳромбой, кўз тегмасин, кўз тегмасин, – деди Маматов гапни нимадан бошлашни билмай.

— Э-э, мана шу келинингиз Ойпопукнинг ичи тўла бола экан, менда айб йўқ, — кулди Баҳром. — Ёнидан ўтиб кетсам бўлди, туғруқхонага қараб кетаверади.

Ҳаммалари гуриллаб кулиб юборишди.

— Ҳа, иккинчи хотинингиздан барака топибсиз, — деди Маматов кулиб.

Мезбон тарафдагилар ҳайрон бўлиб, домлага қарашди.

— Бизнинг хотин серпушт бўлиши билан бирга, ўзига етарли рашки ҳам бор, домла, ҳазил қиламан деб бошимни балога қўйиб кетманг, тагин, — деди Баҳром хотинига хавотир билан қараб олиб.

— Ҳамма гап шундаки, бу ҳазил эмас, чин, — деди жиддий қиёфага кирган Маматов. — Чиппа-чин.

Ана шундан кейин Маматов Амира айтган гапларга ўзидан ҳам қўшиб, кўпиртириб, бутун бошли комедияни айтиб берди. Ҳамма кула-кула эшитган бу гапларга аввалига қошгиналари чимирилибгина ўтирган Баҳромнинг хотини ҳам кулиб юборди.

— Энди гап бундай, — деди донишмандона томоқ қирган Баҳром ҳамма кулгидан тўхтагач. — Худога шукр, ҳовлим катта. Хоналар кўп. Биринчи хўжайиним Амирахон ўз оёқлари билан келиб қолибдилар, ана энди ўзларига маъқул хоналарни танлаб олсинлар. Биринчи ўз оти билан биринчи. Унинг айтгани айтган, дегани деган бўлади. Амирахон энди бизнинг уйнинг бош бекаси бўладилар. Ойпопук ҳам, болалар ҳам у кишининг хизматида бўладилар. Хулласи калом, ажрашадиган хотиним йўқ, иккаласи билан ҳам яшайверамак. Ўзи охириги пайтларда Ойпопук «Сиздан безор бўлдим», деб юрувди, унгаям, бизгаям яхши бўлди.

Яна ҳамма кулди.

— Туринг, кундош, идиш-товоқларни йиғиштирайлик, — деб ёлғондан ўрнидан турди Ойпопук ҳам.

– Ишни сен эмас, Амирахон буюрадилар, кичик бека, – деди Баҳром. – Сен энди хизматда бўласан.

– Майли, бу ҳазилларимиз ҳали-бери тугамайди, – деди Маматов. – Кеч бўлиб кетди, биз қайтишимиз керак. Бўладиган гапни гаплашайлик.

– Мен ажрашадиган бўлсам битта шартим бор, – деди Баҳром. – Амирахон билан тўйимизда иштирок этганларни йиғасизлар, никоҳимизга гувоҳ бўлган Шавкат билан Бегали, Анора билан Зоҳидаларни топиб келасизлар. Улар тўйимизда гувоҳ эдилар, ана ўшаларнинг олдида, ўшаларнинг гувоҳлигида айтадиган гапимни айтаман. Ўшандаям ўйлаб кўриб, кейин айтаман.

– Ол-а, энди уларни йиғиб бўлибмиз, – деди Маматов. – Уларнинг бири Сурхондарёда бўлса, иккинчиси Хоразмда. Шавкат жўраларинг бўлса Америкада ишляпти. Уларни энди бир вақтда ва бир жойда йиғиш осон эмас.

– Нима қипти, менинг ҳам шошаётган жойим йўқ, – кулди Баҳром.

– Аммо мен кутолмайман, – деди Амира. – Ҳали бу гапларни эрим билмайди. Билса, нималар дейди, нималар қилади, Худо билади.

– Қўрқманг, ҳаммамиз бирга борамиз, тушунтирамиз, аччиғи чиқмайди, – деди Маматов. – Баҳонада сизларникида ҳам бир йиғиламиз. Фақат сиз битта зиёфатга тушасиз-да.

– Зиёфат сиздан айлансин, домла, – деди Амира. – Бўлмаса индинга, дам олиш куни эрталабдан бизникига бораверасизлар. Эшитмаган курсдошларга ҳам айтасизлар, ҳаммангизни кутаман.

Ҳамма ўрнидан кўзғалди.

– Темирни иссиғида бос, дебдилар, ҳалиги гапни айтсин! – деди Диёра секингина Амиранинг қулоғига.

Амира бу гапни Маматовга шипшиди. Маматов бу гапни Баҳромнинг кулоғига айтган эди, Баҳром ҳаммага эшиттириб, айтиб юборди:

– Бу гапни айтиш осон деб ўйлайсизларми? Ҳатто суд ҳам яхшилаб ўйлаб кўриш учун муҳлат беради. Муллалар ҳам иложи борица ажрашмасликни маслаҳат берадилар. Сизлар бугун келиб, бугун талоқ сўрайсизлар. Бўлмайди.

– Бўпти, бизникига борганингизда йигирма кило пахтангизни бериб юбораман.

7.

Дам олиш куни Амираникида зиёфат катта бўлди. Сал кечикиб келган Маматов ростдан таажжубланди.

– Тўй қиясизларми, дейман? Э-ҳе, бунча курсдошларни қандай йиғдинглар? Ия-ия, ҳатто Хоразмдан Анорахон ҳам келибдилар-ку? – деди Маматов ва ҳамма билан кўришиб бўлиб, дастурхон тўрига ўтгач, қўшимча қилди: – Баҳромжон, бориб машинадан рубобимни олиб келинг, битта янги қўшиқ тайёрлаганман, шуни би-ир сиз, қорақўзларга айтиб берай!

Гурра кулги кўтарилди.

«Мени кутгил» ҳам айтилди, «Лазги» ҳам. Зиёфат тўйга айланди. Аслида ҳам бу тўй эди. Амиранинг ўз эри билан никоҳ тўйи эди.

Ҳамма гапни эшитган, ҳаммасини тушунган Амиранинг эри аввалига пича қошларини чимириб турди.

– «Ўйнаб гапирсанг ҳам ўйлаб гапир», деган доно халқимиз, – деди зардалигина қилиб, кейин сал юмшаган бўлди: – Бўпти, бўлар иш бўлган экан, чақир мулла бобонгни!

– Амира Омонбой қизи, Абдурашид Абдулло ўғлига ўз ихтиёрингиз билан хотин бўлишга розимисиз? – сўради мулла бобо.

– Розиман, мулла бобожон, розиман. Мингдан минг розиман!

– Бунча шошасиз, ҳали яна икки марта сўрашим керак эди.

– Яна икки марта розиман!

Тўй алламаҳалгача давом этди. Курсдошлар, бир-бирини соғинганлар кула-кула хайрлашдилар.

Меҳмонлар тарқалишгач, идиш-товокларни йиғиштириб олган Амира чарчаб-ҳориб, ётоғига кирди. Пишиллабгина ухлаб ётган эрининг юзига меҳр билан анча вақтгача тикилиб турди ва секингина бўса олди.

– Ҳа, янги келин, келдингми? – деди уйғониб кетган эри юзини силаб. – Мукофот олдим шекилли?

Амира юзини эрининг юзига қўйиб, пичирлади:

– Сиз... сиз жуда яхшисиз!

ЁНГИН

1.

— Бугун Қадр кечаси! Бугун дуолар қабул бўладиган кеча! — деди йиглаб Зоҳида. — Дадаси, жо-он дадаси, ёлвораман, ҳеч бўлмаса шу бугун, бир кунгина ичмай келинг! Биргалашиб, Худодан сўрайлик, бизларга ҳам инсоф берсин!

— Бўлди, жаврама! Ичмай кел, дединг, бўлди, ичмай келамиз, — деди Жўракул иш анжомларини оларкан. — Сен ҳам бирон кунгина асабимни эговламай ишга жўнат, жағинг ўчгур!

Жўракул тўнғиллаб, чиқиб кетди.

2.

— Бугун Қадр кечаси! Бугун дуолар қабул бўладиган кеча! — деди тўпланган намозхонларга қарата Абдулатиф ҳожи Жума намозидан сўнг. — Бугун дуоталаб укаларимиздан бири Ғайбулла ҳожи ҳўкиз сўйиб, масжидимизда ифторлик қилиб бермоқчи. Ким биз билан бирга бу кеча ибодат қилиб чиқишни хоҳласа, ёнига дўстлари, ака-укаларини олиб келаверсин! Иншааллох, сахарликни ҳам шу ерда қилиб, бомдод намозини бирга ўқиб, ана ундан кейин тарқаламиз.

Шом намозига мингга яқин намозхон тўпланди. Шунча кишига таом тортилиб, ифторлик қилинди.

Таровех намозига келган намозхонлар масжидга сиғмай кетди. Айвон ҳам тўлгач, ҳовлига ҳам гиламлар тўшалиб, жойнамозлар солинди.

Қадр кечасининг шарофати билан мингдан зиёд одам бир тан-бир жон бўлиб, илмда беназир бўлган, тақвода пешво бўлган, саховат билан ном қозонган, эл-юртнинг

чексиз ҳурматига мушарраф бўлган Абдулатиф ҳожининг ўғитларига сомеъ бўлди.

— Бу шарофатли кечани гўзал ўтказишнинг тартибини келишиб олайлик, — деди Абдулатиф ҳожи. — Бугун Қуръон қориларини таклиф қилганмиз. Хуфтон намозидан сўнг бешта қори навбат билан тўрт рақъатдан нафл намозларни ўқиб берадилар. Ундан кейин витр намозини ўқиймиз. Ана ундан кейин то саҳарлик пайтигача ҳар бирингиз алоҳида нафл намозларни ўқиб, Аллоҳдан нима тилагингиз бўлса, сўрайсиз. Энг яхши ошпазларни таклиф қилдик, улар саҳарлик учун етгита қозонда ош дамлашади. Ундан сўнг, иншааллоҳ, бомдод намозини ўқиймиз.

Нуриддин қори азон айтди. Мингдан зиёд одам саф тортиб, ибодатга тик турди...

3.

— Лайлак Қадринг келдими, ҳик, — гандираклаб кириб келди Жўракул. — Ёки энди келадими? Мана, биз ҳам келдик, ҳик. Келмаган бўлса, бирга кутамиз. Ушласак, мана шу олмани қучоқлайман, олтинга айланиб қолса, бир умр ишламай, ичи-иб ётамиз, хотин, ваҳ-ҳа-ҳа!

Жўракул хотинининг устидан кулдими, Лайлатул Қадрнинг устидан кулдими, бу кечанинг фазилатига ишониб, тунни бедор ўтказадиганлар устидан кулдими, Худо билади. Аммо Зоҳида тутаб кетди:

— Шўрим қурисин! Шўргинам қурисин менинг! Пешонам шунча ҳам шўр бўладими?!

Зоҳида ерни муштлаб, нола қила бошлади:

— Эй Худойим, бирор мартагина сўраганимни берсанг нима қилади? Шу бадбахтга инсоф берсанг нима қилади?

Зоҳида эрининг ёқасига ёпишиб, ҳўнграб йиғлади:

– Ноинсоф! Худобехабар! Шундай кунда ҳам ичасизми?

Жўракул Зоҳиданинг қўлларини ёқасидан зўрға ажратиб, уни итариб юборди:

– Шундай кунга нима қилибди? Ўргилдим сенинг Лайлагингдан! Ундан кўра овқат-повқат бер, оч қолдим.

Жўракул гандираклаб бориб, уйга кирди ва ақалли оёқ кийимини ечмасдан, ўзини тўшакка ташлади.

Зоҳида унга нафрат билан бироз тикилиб турди-ю, индамай болалари ўтирган уйга кириб кетди. Бироздан сўнг ўғлини етаклаб, қизини кўтариб чиқди. Эрининг бошига келиб, хайрлашган бўлди:

– Сиз барибир одам бўлмас экансиз. Бугун кечаси Аллоҳ сизга бир бало юборса, сиз билан бир уйда қолган биз ҳам бу балога гирифтор бўлмайлик! Сиздан узоқроқ бўлганимиз яхши!

– Бор, бор ўша мулла отангникига, отинойи онангникига, – деди Жўракул ва ёнини кавлаб, сигарет олди. Уни ётган жойида лабига қистириб, минг бир азоб билан гугурт ёқди. – Даф бўл, ҳамманг!

4.

Таровех ва витр намозлари эндигина тугаган эди. Орқадан ғала-говур эшитилди:

– Ёнғин! Уй ёняпти!

– Жўракул аканинг уйи! Жўракул аканинг уйи ёняпти!

Масжиддагилар дувва қўзғалишди. Ҳамма Жўракулнинг уйига қараб чопди.

Устида кийими, афтида битта туки қолмай куйиб кетган Жўракулни таниб олиш қийин эди. У нима бўлганини ҳам чамаси, яхши англамас эди:

– Нима бўлди? Лайлак келдими? Лайлақтул Қадр келдими? Зоҳида, чик, Лайлак кепти!

Кимдир унинг устига яктагини кийдириб қўйди. Қолганлар олов билан курашга отилди. Кимлардир сув олиб келишга, кимлардир оловга сув сочишга машғул бўлди.

– Йигитлар! Томга чиқинглар! Қўшниларнинг ҳам уйига ёнғин ўтиб кетмасин! – деди Абдулатиф хожи ёшларга. – Айвоннинг томини очиб ташланглар!

Ўн чоғли йигит томга чиқишди. Бирпасда томни очиб ташлашди.

«Кўпдан куён қочиб қутулмас», дейдилар. Кўпчилик бўлиб, ёнғиннинг кенгайиб кетишининг олдини олишди. Жўракулнинг бир уй, бир дахлизини сақлаб қолишди. Энг муҳими, олов қўшниларнинг уйига ўтиб кетмади. Қўшниларнинг ҳам уйига ўтиб кетганда, фожиа катта бўларди. Чунки Жаласойдаги бир уйнинг томига чиқсангиз, томдан тушмай, қишлоқнинг ҳамма уйлари-ни айланиб чиқсангиз бўлади.

– Сахарлик вақти бўлиб қолди, – деди Абдулатиф хожи ҳамма иш ниҳоясига етгач. – Юринглар, сахарлик қилайлик! Жўракулниям масжидга олиб боринглар, бирон нима еб олсин бечора!

5.

Тонг отар-отмас Жўракулнинг ҳовлисида тумонат одам йиғилди.

Зоҳида кетиб қолгани учун ўзини қарғаб, куйиндиларнинг ичидан болаларининг бутун қолган кийимларини, рўзғор буюмларини териб юрарди. Одамлар баҳсу, мунозарани бошлаб юборган эдилар:

– Олов нимадан чиқибди?

– Хотини «Кетаётганимда оғзида сигарети бор эди», дейди. Жўракул кайф билан ухлаб қолган бўлса, сигарети тўшакка тушиб, ёниб кетган бўлса керак!

– Битта алкашнинг дастидан бир қишлоқнинг уйи куйиб кетишига сал қолибди-да.

6.

Бомдодни ўқиб чиққан намозхонларни эргаштириб, Абдулатиф ҳожи етиб келди.

– Бўлар иш бўлди, муҳокамани тўхтатинглар! Бўладиган ишдан гаплашинглар! – деди Абдулатиф ҳожи. – Жўракул мана шу Жаласойнинг одами. Яхшими, ёмонми, шу қишлоқнинг хизматини қилиб юрибди. Ичишини айтмасак, қўли гул уста. Асли ўзларингиз ўргатгансизлар, қайсингизникида ишласа, «яримта» куйиб бериб. Энди бундай қиламиз. Аҳволини кўриб турибсизлар, бор-йўғидан айрилди. Ўз ҳолига ташлаб қўйсак, қишгача ҳам уйини тиклаб ололмайди. Рамазон савоб ойи, хайру эҳсон ойи. Ким савоб топай деса, кўнглида борини олиб келаверсин!

Абдулатиф ҳожи белбоғини ечиб, ўртага ёзди ва ёнидан бир сиқим пулни чиқариб, белбоққа ташлади. Бошқалар ҳам унга эргашди, чўнтагидаги борини белбоққа ташлаб ўтаверди. Бировлар болаларга кийим-кечак олиб келди. Аёллар Зоҳидага кийимлар. Жўракул ҳам бир-икки чопонлик бўлди.

Йиғилган пул бир белбоғ бўлди. Абдулатиф ҳожи белбоғни маҳаллақўмнинг қўлига тутқазди.

– Бу ёғига сиз бош бўлинг! Керакли нарсаларни олиб келаверинг! Камига яна эл бор, улус бор. Ҳашарни бошлаймиз! Сиз қурилиш молларини олиб келгунча, биз ҳовлини тозалаб, тайёрлаб турамиз! Қани, белида кучи борлар, ишга тушинглар! Шу бугун олган-олганики! Савоб олай деган ёнимизга келаверсин!

Жўракулнинг ҳовлиси каттакон қурилиш майдонига айланиб кетди. Жаласой катта қишлоқ. Номи чиққан ус-

◆ Каримберди Тўрамурад ◆
талари бор. Ҳисоб-китобнинг усталари бор Жаласойда. Курилиш молларини олиб келишди. Пишиқ ғиштларни терувчилар териб бўлгунча, пайвандловчилар ерда туриб, томни ясаб қўйишди. Сувоқчилар ишга тушмай туриб, усталар «Акфа» эшик, ромларини ўрнатишди. Томни суваб, чордоқни ўрнатишгунча, усталар пластик шифтларни маҳкамлаб бўлишди. Гулқоғозларни ёпиштириб, биллур кандилларни ёқишганда нафақат Жўракул билан Зоҳиданинг, бутун қишлоқ аҳлининг диллари чароғон бўлиб кетди.

7.

Жаласойликлар Рамазон ҳайитининг намози учун саф тортдилар.

Охирги сафда қисиниб-қимтинибгина... Жўракул ҳам намозга қўл боғлади...

ЖАЛАСОЙГА СИГМАГАН АЁЛ

1.

– Мен бу аёлнинг жанозасини ўқимайман!

Қирқ йилдан бери элнинг маъракасига бош бўлган мулла Сафар бунақа гапни биринчи айтиши.

– Ундай деманг, мулла бобо, ундай деманг, уятли бўламиз, – мулла Сафарни юмшатмоқчи бўлди Раббим чол.

– Тўқсонга кириб, бундай уятли ишни кўрганим йўқ.

– Бўлмайди, боболар, бўлмайди, – кўнмади мулла Сафар. – Мен бундай жанозани ўқий олмайман.

– Саломат шаҳардан тушган бўлса ҳам, чорак аср Жаласойда яшади. Бола-чақа қилди. Нима бўлса ҳам, мусулмон одамларнинг боласи, – гапга аралашди раис бобо. – Ўрлик қилманг-е, мулла Сафар, хўп денг-е! Жанозани ўқимасангиз, бу бечорани қандай кўмамиз?

– Кўмилмай қолиб кетсин, менга деса. Мен жаноза ўқимайман, тамом-вассалом.

Мулла Сафар этагини қоқиб, йиғилган жамоатни ҳам, жамоат олдида турган тобутни ҳам, тобут ичидаги мархумани ҳам ташлади-кетди.

2.

Саломатнинг акаси Бахтиёр меҳнат биржасига бошлиқ бўлиб қолди. Ўша йили ишлаш учун Кореяга одам жўнатиш ҳам урф бўлди. Бахтиёр энг аввал укаси Ихтиёрни юборди. Бахтиёр орқали Кореядаги мутасадди идораларнинг ходимлари билан яқин бўлиб қолган Ихтиёр аввало инглиз тилини яхши билгани, қолаверса, корейс тилини ҳам тезда ўрганиб олгани учун у ёқда нуфузли одамлардан бирига айланди. У Ўзбекистондан ишга келаётган кишиларга таржимонлик қилар, улар-

◆ Каримберди Тўрамурад ◆
нинг имконият ва қобилиятларига яраша иш ўринларини таклиф қиларди.

Икки-уч йил деганда Кореяда ўзига анчагина маслакдош, ҳамкорларни топгач, Ихтиёрнинг ўзи ҳам Ўзбекистондан ишга одам чақирадиган, уларни яхши ишларга жойлаштирадиган бўлиб қолди. Албатта, текинга эмас. Ўзбекистондан келиб, маоши яхши ишларга жойлаштирилган кишилар «миннатдорчилик билдириб қўйишарди». Бу «миннатдорчилик» одатда дастлабки ойлик маошни Ихтиёрнинг ихтиёрига топшириш билан бўларди.

Ихтиёрнинг иштаҳаси очилди. Кўпроқ одамларни ишга жойлаштириш пайига тушди. Унга энди Ўзбекистондан Кореяга боришни истайдиган одамлар кўпроқ керак эди. Ихтиёр Ўзбекистондаги танишларига қўнғироқ қилиб, улар учун ҳам фойдали келишув асосида Кореяга одам жўнатишларини айтди. Ана шунда қишлоққа тушган опаси Саломатга ҳам ўз таклифини айтди:

– Опа, қишлоқларингиздан ёш йигитларни топинг. Кореяга чиқишларини ҳам, уларнинг яхши ишга жойлаштиришларини ҳам, тегишли барча ҳужжатларни ҳам ўзим ҳал қиламан. Сеулгача самолёт чиптасини ўзлари олиб, бу ёққа учиб келсалар бўлди. Уларни ўзим кутиб олиб, энг яхши ишларга жойлаштириб қўяман. Келганларидан кейин иккита ойлигини менга беришади, холос. Учинчи ойдан бошлаб, уйларига минг доллардан жўнатишади.

3.

Саломат кўни-қўшниларига укасининг таклифини тушунтирди. Икки ойгина ишлаб бериб, кейин ойига минг доллардан келишини эшитган, ҳали доллар деган нарсани кўлига ушлаб кўрмаган қишлоқдошларининг пайтавасига курт тушди.

Саломат ҳар ойда икки-уч кишини Кореяга жўна-тишни бошлади. Аввалига ишга кетганларнинг ота-она-лари Саломатдан миннатдор бўлиб, унга совға-салом қиладиган, кейинроқ, болаларидан пул кела бошлагач, юз-икки юз доллардан ўзлари кўнгилдан чиқариб бера-диган бўлишди.

Аста-секин Саломатнинг тажрибаси ҳам ошиб, наф-си ҳам шунга яраша бўлди. Энди Кореяга ишга боради-ганлар бир ойлик маошини унга аввалдан тўлаб қўйиш-ларини шарт қилиб қўйди.

Қишлоқда яшайдиган одамлар бунга ҳам кўниш-ди. Уч ой нима деган гап, ўтади-кетади, кейин минг доллардан келиб турса, кўрмагандек бўлиб кетишади. Қарз-ҳавола қилиб, Саломатга минг доллардан бериб, йигитлар чет элга чиқиб кетаверишди.

— Уканг қиладиган ишни сен қила олмайсанми? — деди бир куни Саломатнинг эри Келдиёр.

— Нима ишни? — бирданига тушунмади Саломат.

— Ишга кетаётганларнинг ҳужжатларини тўғрилаб бергани учун уканг икки минг доллар оляпти, тўғрими? — тушунтирди Келдиёр. — Уканг бу ҳужжатларни Бах-тиёр аканг орқали тўғрилайди, шундайми?

— Шундай, — тушунгандай бўлди Саломат.

— Шу ишларни Бахтиёр аканг билан келишиб, сен қилсанг бўлмайдими?

— Билмасам, — елка қисди Саломат. — Бунақа ишлар эркакларнинг иши деб ўйлайман-да.

— Пул келадиган жойда бу иш эркакники, буниси аёлники деб ўтирадими? Бориб, аканг билан маслаҳат-лаш. Ана шунда ишга жўнатганимиз учун икки минг долларни биз, яхши иш топиб бергани учун минг дол-ларни Ихтиёр оладиган бўлади.

— Дадаси, юбораётган одамларимизнинг ҳар биридан минг доллар оляпмиз, шунинг ўзи ҳам катта пул-ку? —

◆ иккиланди Саломат. — Пулни деб, акам ва укаларимга ёмон кўриниб қолмай.

— Қизиқмисан, нимага ёмон кўринасан? — деди Келдиёр. — Сен топган одамлардан аканг ҳам, уканг ҳам фойдаланишяпти-ку.

— Биз ҳам кам фойдаланаётганимиз йўқ, дадаси, бориға шуқр қилайлик!

— Менинг айтганимни қилсанг, зўр машина оламиз, шаҳардан уй оламиз, — деди Келдиёр. — Кейин шаҳарға кўчиб кетамиз.

Келдиёр мўлжални олишда адашмаганди. Шаҳарға кўчиб кетиш, шаҳарда яшаш шаҳарда катта бўлган Саломатнинг ўчмас орзуси эди. Аввалиға «Ота-онамизнинг хизматини қилайлик, уларни ёлғиз ташлаб кетмайлик», деган, кейин «Уй-жойимиз, мол-ҳолимиз нима бўлади?» деган Келдиёр охирида «Шаҳарға бориб, нима иш қиламиз, тирикчилигимиз нима бўлади?» деб шаҳарға кетишни пайсалға солиб келарди. Ниҳоят, шаҳарға кетиш тўғрисида унинг ўзи айтиши, Саломатнинг кўзларидаги оловни алангалатиб юборди.

4.

— Сенға нима етмаяпти? — унамади акаси. — Ихтиёр икковинг бир куни мени гўрға тикасизлар. Ўтган йилдан бери элликта одамни ишға юбординг. Бу эллик минг доллар дегани. Шунча пулни нима қилди эринг? Шаҳарға келиш нияти чин бўлса, эллик мингга аллақачон шаҳардан битта ҳовлини олган бўларди. Шунча пули туриб, отасидан қолган шалдироқ аравада юради курумсоқ эринг. Шу «Москвич»да келганларингда кўни-қўшниларимдан уялиб кетаман.

— Яхши машина оламиз, деяпти куёвингиз, — акасининг елкаларини силади Саломат. — Хўп дея қолинг, жон акажон!

– Кўрамиз, – юмшади Бахтиёр. – Топган одамларнинг хужжатларини олиб келсин-чи.

Саломат Келдиёрнинг ёрдами билан ўнта йигитни топди. Ҳар биридан уч минг доллардан санаб олишди. Бахтиёр уларнинг хужжатларини тўғрилаб берди. Ўнта йигит самолётга чиқишидан бир кун олдин Саломат укасига қўнғироқ қилди:

– Ихтиёржон, қишлоқдан ўн кишини юборяпман, эртага кутиб ол! Уларни яхши ишларга жойлаштир. Биттадан ойлиги сеники, ука.

– Хўп, – деди Ихтиёр ва бироз туриб, қўшиб қўйди: – Табриклайман, опа, ўсибсиз!

Ўн киши яхши ишларга жойлашиб, уйларига минг, бир ярим минг доллардан пул жўнатаётганини кўрган жаласойликлар моли борми, қўйи борми, сотиб, Саломатнинг қўлига тутқазадиган бўлди.

Саломат эса эрининг талаби билан йилдан-йилга, ойдан-ойга нархни ошириб бораверди.

Саломатнинг обрўси ҳам ошиб кетди. Шўро замонида одамлар раис бобонинг дарвозаси ё идораси олдида қандай навбатда турса, Саломатнинг дарвозаси олдида ана шундай навбатда турадиган бўлди.

– Саломат опа, бизнинг иш нима бўлди?

– Саломат опа, бизнинг ўғилча қачон жўнайди?

– Саломат опа, қизимга қайси кунга чипта олайлик?

– Саломат опа, бизникиларнинг ойлиги келдими?

Саломат олдингидек, қишлоқма-қишлоқ мижоз кидирмайдиган, уларнинг ўзлари Саломатни топиб келадиган бўлишди. Саломат ўзидан катталарга ҳам опа бўлди. У янги хизмат турини ташкил қилди. Корейда ишлайдиганлар ойлик маошларини ўша ёқда Ихтиёрга берадиган, бу ерда уларнинг ота-оналари ўша куниёқ у пулларни Саломатдан санаб оладиган бўлишди.

Саломат шаҳарга кетиш орзусида кечаю кундуз тиним билмас, ора-сирада шаҳарга бориб, сотилаётган яхши-яхши ҳовлиларни кўздан кечирар, уларнинг нархларини суриштирар эди. Бу чопа-чоплардан унинг озиб кетаётганини кўрган акаси Бахтиёр ташвишга тушди:

– Саломат, овқат ҳам еяпсанми ўзи? Ойнага охирги марта қачон қарагандинг? Озиб кетганинг ўзингга билинмаяптими?

– Билиняпти, ака, – кулди Саломат. – Шаҳарга келиб олайлик, кейин бу ишларни йиғиштириб, фақат ётиб ейман. Биласиз-ку, мен тез семираман.

Аммо Саломат баттар озиб кетаверди. Бахтиёр қўярда-қўймай, уни шаҳар касалхонасига олиб борди. Уни текшириб кўрган акасининг таниши бўлган профессор Саломатнинг иштаҳасини суриштирди.

– Иштаҳам яхши эмас, – деди Саломат. – Охирги пайтлар нима есам, қайт қиламан. Шундан кўрқиб, кам-кам суюқ овқат ичаман, куюқ овқат ошқозонимга тикилгандай бўлади.

– Синглингизни эртага эрталаб нонушта қилдирмай олиб келасиз, айрим таҳлилларни оламиз, – деди профессор. – Шундан кейин бафуржа гаплашамиз.

Эртасига барча таҳлилларни топширган Саломатнинг ошқозонига ингичка бир асбобни юборган профессор унинг ошқозонидан бир чимдим «юлиб» олди.

– Бир ҳафтадан кейин келсангиз, ҳамма таҳлилларнинг жавоби тайёр бўлади, – деди профессор Бахтиёрга. – Синглимизни овора қилмай, ўзингиз келаверинг!

Бир ҳафтадан кейин келган Бахтиёрни профессор хонасига таклиф қилди. Бир пиёла чой куйиб бериб, кейин гап бошлади:

– Мен сизни хурсанд қила олмайман, гумон қилганимдек, таҳлиллар ёмон чиқди. Синглингизнинг ошқозонида ўсимта бор.

– Нима? Бу рақми? – саросимага тушди Бахтиёр.

– Афсуски, шундай, – деди профессор. – Истасангиз, онкология шифохонасига олиб боринг, истасангиз, ўзига айтмасдан, ўзимизнинг шифохонада қилдиринг, аммо тезда синглингизни операция қилиш керак.

– Ҳа, шундай қиламиз, – деди Бахтиёр. – Ўзига айтмаймиз. Билмагани яхши. Билса, тушкунликка тушиб қолади. Жарроҳларингизга ҳам тайинланг, улар ҳам айтиб қўйишмасин!

– Бу ёғидан хотиржам бўлинг, ҳаммаси сир сақланади.

5.

Операциядан чиққан Саломат Келдиёрнинг аввалгидан меҳрибонроқ бўлиб қолганидан, нукул унинг кўнглини сўраб, раъйига қарашидан бир нималарни гумон қилиб юрди. Кўнгли тусаган нарсаларини егани билан баттар озиб кетаётганидан гумони ортди. Авал юзи, кейин танаси сарғая бошлагандан кейин гумони аниқ бўлди. Эрига ёпишди:

– Врачлар нима деган, айтинг! Менинг касалим анави касалданми?

– Йўғ-ей, унақа дейишгани йўқ, – чайналди Келдиёр.

– Нима дейишганини айтинг!

– Очиғи, улар нима деса, акангга айтган, – деди ноилж қолган Келдиёр.

Саломат акасининг олдига борди.

– Ҳа, касалинг ўша касалдан, – деди Бахтиёр ортик яширишнинг иложи қолмаганини билиб. – Сен ҳаётда мардона яшадинг, синглим, бу ёғига ҳам мард бўл! Аввалига фақат ошқозонингда бўлган ўсмани олиб ташлаш билан дарддан қутуларсан, деган эдик, аммо кейинги таҳлиллар кўрсатишича, лаънати ўсма ўсишда давом

◆ этипти экан. Профессор химиявий йўл билан даволаб кўриш керак, деяпти. Химиятерапия ҳам унинг ўсишини тўхтатиши мумкин экан.

– Демак, ўлар эканман, – деди Саломат ўйчан. – Химия олган нечта одамни кўрган бўлсам, бари ўлган.

– Аллоҳ мўъжизалар яратишга қодир, – синглисининг руҳини кўтармоқчи бўлди Бахтиёр. – Йўқдан бор қилган Аллоҳга қийин бўлибдими беморни соғайтириб қўйиш.

– Майли, ака, яхши қолинг! – ўрнидан турди Саломат. – Ҳали рақдан тузалган касални эшитганим йўқ. Бир гап бўлса, онамнинг ёнига олиб келинг!

Саломат чала-ярим ишларини тугатиб қўйиш учун шошилди. Яқин-атрофдаги қишлоқлардан ўттизга яқин одамнинг пулини олиб қўйган эди. Акасига қўнғироқ қилиб, шуларнинг ҳужжатларини тезроқ тўғрилаб беришини илтимос қилди. Ихтиёрга қўнғироқ қилиб, улар учун яхшироқ иш топиб қўйишини сўради.

Кундан-кунга аҳволи оғирлашаётган Саломат яқин-олис қариндошларини бир-бир зиёрат қилиб чиқди. Кимникига борса, охирги сўзи шу бўлди:

– Бошқа кўришмасак, мен сизлардан розиман, сизлар ҳам мендан рози бўлинглар!

Саломат қавму-қариндошлари билан рози-ризочилик сўраб, хайрлашиб юрган кунларда Келдиёр ҳам тинмади. У яна йигирма чоғли одамни топиб, Кореяда ёғли ишларни ваъда қилиб, уларни салкам бой қилиб қўйди.

Улар беш-ўн мингдан долларни кўтариб, Саломатнинг олдида келишганида Саломат хайрон бўлди:

– Дадаси, мен ваъда қилиб қўйган олдинги одамларнинг иши бир ёқли бўлмай туриб, нега бунча одам тўп-ладингиз? Менга бир гап бўлса, буларнинг иши билан ким шуғулланади?

– Нафасингни иссиқ қил! Худо хоҳласа, тузалиб кетасан, ҳамма ишни ўзинг чиройли қилиб охирига етказасан. Худо кўрсатмасин, бир гап бўлса, Бахтиёр аканг бор, мен бор, кўплашиб, бу ишларни охирига етказамиз, – деди Келдиёр. – Саломат, шаҳардан битта ажойиб ҳовлини кўриб қўйдим. Кейинги ҳафтада сотиб оламиз, ҳаммасини гаплашиб келдим.

– Энди менга шаҳардаги ҳовлининг кераги йўқ, даси, – деди гапиришга ҳам ҳоли келмаётган Саломат. – Энди менга яхши жойдан гўр кавлатиб қўяверинг!

Келдиёр айтган уйни сотиб олишга улгурмади.

Саломат шаҳарга кўчиб бора олмади.

Унинг аҳволи бирданига ёмонлашди. Нафас олиши қийинлашиб, ҳушидан кетиб қола бошлади. Бахтиёр келиб, уни шаҳарга олиб кетмоқчи эди, аммо Саломат кўнмади.

– Ака, паймонам тўлган кўринади, – деди зўрға ва охирги сўзларини пичирлаб айтди: – Анави одамлар сарсон бўлиб қолмасин, уларни жўнатиб юборинг! Ваъда беринг, акажон!

– Ҳаммаси айтганингдек бўлади, – кўзлари ёшга тўлди Бахтиёрнинг. – Сен... хотиржам бўл!

Аср маҳали Саломатнинг жони узилди.

Кечкурун Келдиёрнинг ҳовлиси одам билан тўлди. Келганларнинг кўпчилигини бир савол қийнар эди:

– Бизнинг ишимиз нима бўлади?

Бахтиёр ўттизга яқин одамнинг исми шарифини рўйхатдан ўқиди ва деди:

– Мен исмларини ўқиган одамларнинг ҳаммаси бир ойнинг ичида Кореяга жўнаб кетади.

– Биз-чи? – ҳар-ҳар жойдан овозлар эшитилди: – Бизнинг исмимиз чиқмади-ку?

– Қолганларни билмайман. Синглим мана шу одамларнинг рўйхатини берган ва уларни жўнатишни мен ўз зиммамга оламан.

Одам кўп йиғилди. Ҳар ҳолда Саломатдан яхшилик кўрган кўп эди. Саломат туфайли бой бўлган, у туфайли бири икки бўлган оила кўп эди.

Мулла Сафар жанозага келганларнинг олдида бу дунёда қилинган савоб ишлар у дунёда ҳам тарозида тош босиши ҳақида маъруза қилди. Саломатнинг шу қишлоқ аҳли, эл-улус учун қилган савоб ишлари ҳақида гапириб, унинг ҳаққига дуо қилди.

Тобутни олиб чиқишди.

Мулла Сафар жаноза намозини ўқишдан олдин, одатга кўра, тобут ёнига марҳуманинг эрини чақирди.

— Келдиёрбой, мабодо марҳума айримлар билан олди-берди қилган бўлса, улар гувоҳлари, ҳужжатлари билан келишса, марҳуманинг қарзларини адо қиласизми? Шу нарсани гарданингизга оласизми?

— Ҳа, гарданимга оламан.

Шу пайт ўн чоғли одам сафнинг олдида чиқди.

— Келдиёр ака, мана, қўлимда ҳужжатим бор, Саломат опа тилхат ёзиб берган, мендан ўн минг доллар олган. Ўзингиз гувоҳ эдингиз, бир ҳафта олдин берганман. шу пулимни берасизми?

— Мулла бобо, мана, қўшниларим гувоҳ, мен ҳам ўғлимни ишга юбораман, деганига Саломатга саккиз минг доллар берганман, Келдиёр кўпчиликнинг олдида шу пулимни қайтаришга сўз берсин!

— Мен ҳам саккиз минг доллар берганман, опанинг тилхати бор.

— Мен ҳам яқиндагина Келдиёр аканинг олдида янгага етти минг доллар берганман, ўзларидан бошқа гувоҳим йўқ, тилхат ҳам олмаганман, менинг пулимни ким беради?

Келдиёр ерга қараб турди, турди-да, сўнг бирдан қаддини ғоз кериб, ҳаммага қарата жавоб берди:

– Қайсинг Саломатга пул берган бўлсанг, ўзидан оласан!

– Ия, Келдиёрбой, хотинингиз тилхат ёзиб бериб олган пулларини ҳам қайтариб бермайсизми? – сўради мулла Сафар.

– Менинг бировдан бир тийин қарзим йўқ! – деди Келдиёр. – Бирортанг менинг қўлимга бир сўм берган-мисан?

– Йўқ, ҳақиқатдан ҳам сизнинг қўлингизга берганимиз йўқ, – дейишди одамлар.

– Ҳа, баракалла! Кимга берган бўлсанг, ўшандан ол! – тобутдан узоқлашди Келдиёр. – Биттанга бир сўм бермайман!

Ана шундан кейин мулла Сафар бобонинг аччиғи чиқиб кетди:

– Мен бу аёлнинг жанозасини ўқимайман!

7.

Саломатнинг жанозасини ўқийдиган мулла топилмади.

Бахтиёр синглисининг ўлигини шаҳарга олиб кетмоқчи бўлди.

– Ўзи «Онамнинг олдига кўминг!» деб васият қилган эди, – деди.

Аммо Саломатга пул берганлар унга Саломатнинг ўлигини беришмади.

Эртасига шаҳардан кўплашиб келган, ўзлари билан ички ишлар ходимларини олиб келган Саломатнинг акалари унинг ўлигини шаҳарга олиб кетиб, шу ёқда жаноза ўқитиб, кўмишди.

Кўп ўтмай, аввалига «Каптива» русумли машина сотиб олган Келдиёр кейин шаҳардан ҳовли ҳам сотиб олиб, бутунлай кўчиб кетди...

ОФТОБ ЧАРАҚЛАГАН КУН

1.

— Ойижон, бир кунгина шу Мастура момоникига овқат чиқармай қўя қолсак нима қилади? — деди инжиқлик қилаётган кенжасини овутишга ошиққан Нигора. — Ахир ўзларининг ҳам қизлари, келинлари бор.

— Қизлариники, келинлариники бошқа, қизим. Сиз олиб чиқаверинг, Давронжонимни ўзим овутаман, — деди неварасини кўлига олган Шарофат момо. — Мастура момонгиз билан шу ерга келин бўлиб тушганимизга олтмиш йил бўлди. Олтмиш йилки, ўртада «Бор товоғим, кел товоғим».

— «Бор товоғим, кел товоғим» ҳам, биттангиз касал бўлсангиз бошқаларингиз йиғилишиб келишингиз ҳам фақат сизларда қолган, — деди Нигора бир коса овқатни сузиб, устига битта нон қўйиб, дарвоза томон юраркан. — Ёшларнинг қўни-қўшни тугул, туғишганларининг ҳолини сўрашга ҳам вақти йўқ.

— Вақтлари серобку-я, хафсалалари етишмайди. Сиз ҳар куни нари борса тўртта кўшнига овқат чиқаряпсиз, мана, бугун шуям малол келди. Қайнонам раҳматлик қирқ косагача овқат чиқарар, ками етти кишига овқат чиқармасдан туриб, туз тотмасдилар, — деди уни тўхтатган Шарофат момо.

— Ҳа, энди қайнонангиз кимсан, Ғанижон тўрамнинг хотинлари, сиз кимсан, Пошшо ойимнинг келинлари бўлгансиз-да, ойижон, — деди кулиб чиқиб кетар экан Нигора.

— Ҳа, қайнонам раҳматлик тилла одам эди, — деди неварасини кўтариб, дастурхон бошига келар экан Шарофат момо. — Биз энди қайнонамдай бўла олмадик. Бўлолмасак ҳам керак. Улар бошқача одамлар эди. Бари ўтди, кетди.

Шарофат момо жума куни кечкурун қизларини чақирди.

— Эртага ҳамманг эрларингдан жавоб олиб, бир кеча қоладиган бўлиб келинглар, — деди Шарофат момо. — Сумалак қиламиз. Мен буғдойини ундириб қўйдим. Хосият, сен сал эртароқ келавер!

— Хосият опам сиздан кейин сумалакнинг устаси бўлади-да, ойи, — деди Раъно. — Биз ҳам эртароқ келаверайлик, сирларингизни бизгаёй ўргатаверинг.

— Мендан кейин ҳамманг сумалак қилишга уста бўласан, — деди Шарофат момо. — Хосиятнинг келини бор, бола-чақасидан тинчиган, шунга «Сен эртароқ келавер», дедим. Эплаганинг Хосиятдан ҳам олдин келавер!

Шанба куни ҳар йилгидек, Шарофат момонинг ҳовлиси тўйхона бўлиб кетди. Қизлари, кейинроқ олдинма-кейин куёвлари ҳам етиб келишди. Ҳовли момонинг неварачевараларининг қий-чувиға тўлди. Момонинг институтда ўқийдиган ўғли Шерали магнитофонини ҳовлиға олиб чиқди.

— Мана бу қўшиқларни сумалакчилар учун махсус ёздириб келдим, — деди у ва қўлидаги кассетани магнитофонға қўйди.

Ҳовлиға чиройли мусиқа ва ёқимли овоз таралди:

— Сумалакдан тош топдим,

Бир парча қуёш топдим...

— Ур-ре! — қийқириб юборишди ёшлар ва туриб, бир-бирларини рақсға торта бошлашди.

Шарофат момонинг тўнғичи, биттагина ўғли Турсунбойининг ўзи қозон осиб, палов пиширишни бошлади.

– Бир сафаргина мен пишира қолай, – деди куёви Ҳамдам. – Биз ҳам маҳалланинг ошини дамлаб юрибмиз, ака, ёки ошни ўхшатолмайди, деб ишонмайсизми?

– Ошни боқлайсиз, сизга ишонаман, – деди Турсунбой. – Аммо ойим кўнмайдилар, «Ўзинг дамла», дейдилар.

– Ҳа, ойимнинг ўзлари билган қонун-қоидалари бор, уни биров бузолмайди, – деди Ҳамдам ноилоҳ кўниб.

Туни бўйи ўйин-кулги тинмади. Сумалак бир қозонга сиғмади, яна бир қозон осишди. Иккинчи қозон ҳам деярли тўлди. Эркаклар ҳам, ёш болалар ҳам келиб, яхши ниятларини айтиб, қозондаги сумалакни бир-бир қўзғашди.

3.

Эртаси куни эрталабдан чор-атрофни сумалакнинг хушбўй ҳиди тутди. Пешинга яқин ўраб-чирмаб қўйилган қозонларнинг юзини очган Шарофат момо «Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим, менинг кўлим эмас, раҳматлик қайнонамнинг қўллари», дея сумалак сузишни бошлади. Бир катта товоқни сумалакка тўлдирар экан, Хосиятга юзланди:

– Кейинги сумалакларда борманми, йўқманми, эсингда турсин, биринчи товоқни масжидга чиқаринглар, намозхонлар еб, дуо қилишади. Яна қулоғингда қолсин, биринчи сумалак Ғанижон тўрамнинг ҳовлисида бўлади. Жаласойда у сумалакдан еб кўрмаган одам қолмаслиги керак.

– Бу нима деганингиз, ойи, одамни хафа қилманг-да, юзга кирганингизда ҳам ўзингиз бошида турунг сумалакларимизнинг, – деди Хосият.

– Юзга кирсам ҳам сумалак қилармиз, аммо сен гапларимни қулоғингга осиб қўявер, – деди Шарофат момо

ва яна сумалак сузишда давом этди: – Мана бу товоқни Чучук кампирникига олиб боринглар, касал ётибди. Манавинисини Мастура момонгникига чиқаринглар. Манави икки товоқни Фотиманикига беринглар, жўжабирдай жон, отасиз чирқиллаб қолишди шўрликлар. Ма, Хосият, бу ёғини ўзинг суз, болаларга сузиб бер, Аҳаткулинг лабини ялаяпти. Қишлоқдагилардан ҳеч ким эсингдан чиқиб қолмасин!

Шарофат момо бир коса сумалакни олиб келиб, тахта сўрида ўтирган дугонаси Адолат кампирнинг ёнига чўкди.

– Ҳа, Адолат момо, ҳар битта тенгдошимиз у дунёга кетганда юрагимдан битта томир узилиб боряпти. Чолим ўқтин-ўқтин тушимга киради. Чақиряпти шекилли-да. Ким қолди ўзи дугоналаримиздан? Мен, сиз, Мастура момо, Чучук кампир, Дўнгсойда Норбуви... Фақат шулар-да.

– Ҳа, ҳаммамиз ҳам ғанимат бўлиб қолдик, Шарофат, – деди Адолат момо. – Мен ҳам қишда кетиб қоламанми, деб кўркўвдим, Худога шукр, баҳоргаям чиқдик, сумалаккаям етдик. Энди тут пишиғига етиб олсак, бу йилдан ўтамиз, Шарофат.

– Худо хоҳласа, – деб қўйди сумалакка нон ботириб, кенжа неварасининг оғзига тутган Шарофат момо.

4.

Ойнисанинг ўзи атайлаб келиб, Шарофат момони айтиб кетди. Кечқурун қизига совчи келадиган экан. Совчилар «Шарофат момо албатта келсин», дейишибди.

– Айтмовдимми «Ўтирган қиз ўрнини топади», деб. «Қизим қарикиз бўлиб қоляпти, нимагаям ўқитган эканман», деб ваҳима қилганинг-қилган эди, – деди Шарофат момо. – Сен боравер, албатта бораман.

Шарофат момо бир дастурхонга иккита нон, бир-икки хил ширинлик солиб, бошига қўйди.

— Ойнисаникига совчи келадиган экан, катта қизига «Дастурхон очди» қилишаркан. Менга қараб ўтирмай, тирикчилигингизни қилаверинг, келин, — деди Шарофат момо ва эшикдан чиқар маҳали қўшимча қилди: — Турсунбойим ишдан келса, олиб келар.

Ойнисаникига келганлар каттақишлоқлик Шариф дўхтирнинг хотини Султоной, унинг овсини Комила ва синглиси Хайринисо экан.

— Ўғлимиз дўхтирликка ўқиди, — деди Султоной. — Дўхтирликни битиргунча тенгдошлари учтадан болали бўлди. Уни ол, десак ҳам кўнмайди, бунини ол, десак ҳам кўнмайди. «Ўқиган, олий маълумотли қизга уйланаман», деб туриб олган. Бизнинг қишлоқнинг қизлари кўпам ўқишга ишқивоз эмас. Чаман холаникига тўйга борган Шарофат момо Ойниса опамизнинг битта ўқиган қизи борлигини, яхши муаллима бўлиши билан бирга, қўли гул чеварлигини, пиширган овқатлари мазали-мазали эканлигини айтиб, роса мақтаган эдилар. Комила опам «Шарофат момо мақтаган қиз ёмон бўлмайди, шу қизни кўрайлик», деб қолдилар. Хайринисо келиб, мактабда кўрибди, бошқа муаллимлардан суриштирибди. Ҳамма мактабди Зебунисони. Ўғлимизни юборсак, бир кўришдан ёқтирибди. Ўқиган маҳали ҳам бир-икки кўрган экан-у, тузук-куруқ гапиролмаган экан. Хуллас, қизингиз бизга маъқул. Бизларни биласизлар, билмасангиз, мана, Шарофат момо бизни ҳам, қайнота-қайнонамларни ҳам яхши биладилар. Момомиздан сўраб олаверасизлар.

— Иш Шарофат момодан бошланган эди, — деди Комила. — Энди момомиз бош бўлиб, икки ёшнинг бошларини қовуштириб қўяйлик!

— Худо хоҳласа, бахтли-тахтли бўлиб кетади қизинг, — деди Ойнисага қараб Шарофат момо. — Ёмон одамни раво кўрармидим сенга?

Аёллар алламаҳалгача суҳбатлашиб ўтиришди. Совчиларнинг ҳурматига чақирилган кўшнилари ҳам уларга кўшилиб, Шарофат момонинг қаерга борса кўни-кўшнилари бўйи етган қизларини мақтаб юришларини, Шарофат момонинг шарофати билан у киши томонидан мақталган кўп қизлар бахтли яшаб кетганлигини айтишиб, момони алқашди.

— Бир хил инжиқ хотинларга ўхшаб «Дадаси билан маслаҳатлашай, қизим нима дейди?» деб юрма, — тайинлади Турсунбойи олиб кетишга келганини эшитган Шарофат момо. — Биз қудаларингнинг дастурхонини очиб, патирларини еб қўйдик. Мен улар олиб келган ҳолвалардан невараларимга ҳам ният қилиб чўнтагимга солиб олдим. Аёллар билан бўладиган иш пишди. Айт, эртага эркак совчиси келсин, тўйнинг харажатларини буюринглар. Эртагаёқ тўй кунини белгилаб кетаверишсин!

5.

— Айни киш чилласида сизларни ташвишга кўядиган бўлдим-да, Турсунбой, — деди Шарофат момо ўғлига кечки овқат маҳали. — Менинг сафарим қариган кўринади.

— Одамни кўрқитманг-да, ойи, — деди кўзлари пирпираб Турсунбой. — Отдай юрибсиз-ку. Ниятингизни яхши қилинг-е! Баҳорда Абдуллангизни уйлантирамин деб турибмиз.

— Кўпам отдай юрганим йўқ, болам, ўзимга аён, отим чарчаган, — деди Шарофат момо ёстикқа ёнбошлар экан. — Кўп тўй кўрдим, Худога шукр, мен ўтгандан кейин ҳам кўп тўй қиласан ҳали, насиб бўлса. Аммо менинг баҳорга етмаслигим аниқку-я, эртадан қолишимга ҳам кўзим етмаяпти. Бориб, сингилларингни миндириб кел, Турсунбой болам.

Турсунбой бориб, узоқроқдаги сингилларини машинасига миндириб келди, яқинроқдагиларини ўғиллари чақириб келди. Яна Шарофат момонинг катта ҳовлиси ўғил-қизлар, куёвлар, неварачеваралар билан тўлди.

— Минг ой яшадим, болаларим, минг ой яшаган одамнинг гуноҳлари тўкилар эмиш, — деди уларга Шарофат момо. — Худога шукр, армоним қолмади. Минг шукур, ўғил берди, қиз берди, ҳовли тўла неварачевара берди. Энди ҳамманг мендан рози бўлинглар, мен сизлардан розиман, болаларим.

— Розимиз, ойижон, — пиққиллаб йиғлай бошлади Хосият. — Сиз ҳам бизлардан рози бўлинг!

— Йиғламанглар, нима, мен ёш ўляпманми, йиғлайсизлар? — танбех берди Шарофат момо. — Нигора қизим, сиз ҳам мендан розилигингизни айтинг! Яхши-ёмон гапирган бўлсам рози бўлинг, қизим!

— Ундай деманг, ойижон, ҳали кўп яшайсиз, — йиғлади Нигора ҳам.

— Йиғламанг! — уни ҳам уришди Шарофат момо. — Ундан кўра айтинг, розимисиз? Биттагина келинимсиз, орқамга қараб кетмайин-да!

— Бирор марта мени келин демадингиз, доим қизим дедингиз, бирор марта сен демадингиз, доим сиз дедингиз, — деди Нигора. — Ойижон, мен сиздан мингданминг розиман!

— Энди боринглар, ҳамманг уйларингга боринглар, эрталаб келасизлар. Чиройли кийиниб келинглар, — деди Шарофат момо ва бироз ўйланиб туриб, қўшимча қилди: — Хосият, сен қол!

Хосият ҳам, бошқа қизлар ҳам қолишди.

— Қолганинг кетаверсанг бўларди, — деди Шарофат момо. — Майли, бу суҳбат ҳам ғаниматдир.

Шарофат момо болалари билан эрталабгача суҳбатлашиб чиқди.

— Ганижон Тўрам билан қайнонамнинг оёқлари томондаги жойни мўлжаллаб қўйганман, Турсунбой, — деди момо ўғлига. — Тағин, отамнинг ёнида бўлсин деб, ўша қаторга кўмиб қўйманглар. Бобонг ва момонг билан бир қаторда бўлиб қолмай, уят бўлади. Мен тиригида улар билан бир дастурхон атрофида ўтиролмаганман. Уларнинг оёқ томонларида ётайин.

Момонинг ҳамма болалари тинмай гапириб ётган, бирор жойим оғрияпти, демаган оналарининг ўлишига ишониб-ишонмай ўтиришди. Момо айтган «ғанимат суҳбат» билан тонг ҳам отди. Момо ўзи бориб, таҳорат олиб келди. Бомдод намозини ўқиди. Жойнамоздан турмасдан, узоқ дуо қилди. Қайнотаси, қайнонаси, отонасини эслади. Барчаларига салом йўллаб, улар билан ўзича нималарнидир пичирлаб гаплашди.

Бу тонг ўзгача бир тонг бўлди. Йигирма кундан бери ўзини кўрсатмаган қуёш кўзларни қамаштирб, чарақлаб чиқди. Осмонда ақалли номига бирор парча булут йўқ эди.

— Энди тез-тез ҳамма ёқни тозалашни бошланглар, ҳадемай меҳмонлар келади, — деди Шарофат момо. — Хосият, ёстиғимнинг тагига озгина ўсма яшириб қўйибман. Шуни ивитиб қўй, мен икки ракъат намозимни ўқиб бўлганимдан кейин қошимга қўйиб қўясан. Меҳмонларнинг олдида бепардоз ётмайин-да, она қизим! Ҳа, айтганча, Жума намозига етиб боришим керак!

Қизлар, келин шусиз ҳам саранжом-саришта ҳовли ва уйларни тозалашга тушдилар. Шарофат момо тартибсиз уйни ёмон кўрарди. Бировнинг уйида ўргимчак ин қурганини кўрса, супургини топтириб келиб, ўзи ўргимчак тўрларини супуриб ташларди. «Ўргимчаклар тартанак тортиб ташлаган уйда барака бўлмайди, ҳатто тартанак босган оғилдаги моллар семирмайди, шуни унутманглар», дерди Шарофат момо. Момо ҳовлисига

◆ гулларни шундай эккан эдики, эрта баҳордан тортиб то қор тушгунча ҳовлидан гул аримасди. Кафтдек жой қолса ҳам ё райҳон, ё ўсма экиб қўярди.

Шарофат момо шу куни жонини Ҳаққа топширди.

– Беозоргина ойим-а, беозоргина бўлиб кетиб қолдилар-ку! – бўзлаб юборди Турсунбой.

6.

Жаласой Жаласой бўлиб, бундай катта жанозани кўрмаган эди. Амал, мансаб нималигини билмаган, тўймаъракаларда ҳам иззат талаб қилмаган, жаласойликлар таъбири билан айтсак «йўқдайгина» бўлиб яшаб ўтган бир кампирнинг жанозасига яқин-атрофдаги қишлоқларнинг эркагу аёли, ёшу қариси дарёдай оқиб келаверди, оқиб келаверди. Шарофат момонинг башоратнамо гапларини айтар, бири олиб, бири қўйиб Шарофат момонинг сифатларини, хислатларини сана шар эди. Вақт пешинга яқинлашган сари тепада чарақлаган офтоб шунақа қиздирдики, ҳеч ким бу кунни қиш чилласининг ўртаси демасди. Бу қишнинг чилласидаги ёз куни, саратоннинг бир куни эди гўё...

ТАБАССУМ

Салкам эллик йил бўлибди-я, шунгаям. Худди эллик кун бўлгандай. Зилзила бўлганда ўттизнинг устида эдим. Демак, саксонга кирибман-да. Ҳаммаси кечагидай ёдим-да. «Уруш бошланибди», деб ўйлаганман ўшанда. Юраги ёрилиб ўлганлар бўлди, эси оғиб қолганлар бўлди.

Зилзила 26 апрель кунигина бўлган эмас, ер бир неча ҳафта силкиниб турди. Одамлар юрак олдириб қўйишди. Биров ёлғондан «Ер қимирлаяпти», деса ҳам ўтирганлар дувва туриб, ташқарига қочадиган бўлиб қолди. Бировнинг дарвозасини таққиллатишга юрагимиз бетламай қолган эди. Дарвоза таққилласа, ичкаридагилар саросимага тушиб қоларди. Бирор қаттиқ овоз чикса, одамлар ўша томонга қарашнинг ўрнига ўзини беҳатар жойга олиб қочишни ўйлайдиган бўлиб қолган эди.

Дилгир хотиралар кўп. Айтаверсанг, хафа бўлиб кетасан одам. Аммо зилзила билан боғлиқ яхши хотиралар ҳам бор. Ана шундай ширин хотиралардан бирини айтиб берай.

Абдумалик қори ака деган мулламиз бўларди, Аллоҳ раҳмат қилсин! Ниҳоятда илмли киши эдилар. Кўп олим кишилар келиб, масалаларига ечим топиб кетишарди. Қорилар келиб, ўрганган сураларини у кишининг имтиҳонидан ўтказиб олишарди. Камгап, жиддий одам эдилар. Деярли кулмас эдилар. «Кулги иймонни заифлаштиради», дердилар. Маҳалламизнинг каттаю кичиги Абдумалик қори акадан ҳайиқиб турарди.

Масжидда эдик. Хуфтон намози пайти эди. Абдумалик қори ака Фотиҳа сурасини тиловат қилдилар. Бугун бошқача бир илҳом билан қироат қилаётганликлари кўнглимдан ўтди. Кейин «Ар-Роҳман» сурасини ўқий бошладилар. Абдумалик қори аканинг қироатларини

кўп эшитганман, аммо бугунгидай чиройли қироат қилганларини бошқалар ҳам кўрмаган бўлишса керак. Ар-Роҳман гўзал сура бўлганидан уни «Қуръоннинг келинчаги», деган эканлар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам. Абдумалик қори ака бу гал уни доимгидан ҳам гўзал оҳангда қироат қилардилар. Сура ичида ўттиз бир марта такрорланадиган «Фаби аййи алаи Роббикума ту каззибан», яъни «Роббингиз берган қайси неъматларни ёлғонга чиқара олурсиз?» деган оятни ҳар гал ҳар хил оҳангда гўзал қироат қилиб, кўнғироқдек овозлари билан бизни сеҳрлаб олдилар. «Ундан еру осмондаги жонзотлар сўрарлар. У ҳар куни ишдадир», деган оят тиловат қилина бошлаганда ер бир силкиниб тушди.

– Оҳ, онажон! – деб юборди биров.

– Яна бошланди! – деди бошқа биров.

Кўзимнинг қири билан кузатдим, орқа сафлар бузилди. Айрим одамларнинг намозни бузиб, уйларига чопгани эшитилди.

– Фаби аййи алаи Роббикума ту каззибан? – Абдумалик қори ака овозларини озгина баланд қилдилар.

Одамлар тўхташди. Намоз давом этди. Ер ҳам силкинишда давом этди.

«Эй жин ва инс жамоалари, агар сиз осмонлару ер чегараларидан чиқиб кетишга қодир бўлсаларингиз, чиқаверинглар. Фақат султон (илм) ила чиқа олурсиз, холос» деган оят келди. Абдумалик қори аканинг овозлари титраб кетди. Менинг кўзимга ёш келди. Ростдан ҳам ҳозир масжиддан қочиб чиқишимиз мумкинлигини, аммо бундан миллион-миллион марта даҳшатли кун – Қиёмат кунида қандай қочамиз, қаёққа қочамиз? Оёқларимни жойнамозга қаттиқроқ тирадим.

Иккинчи ракъат бошланди. Фотиҳа қироат қилинаётганда ер яна бир силкинди. Ташқарида намоз ўқиётганларнинг сафларида яна саросима рўй берди. Яна биров-

лар намоздан чиқиб кетди. Кутганимдек, Абдумалик қори ака иккинчи рақъатнинг зам сурасига Қуръонда Ар-Роҳмандан кейин келувчи Воқеа сурасини қироат қилдилар. «Қачонки ер қаттиқ ларзага келтирилганда... ва тоғлар майдаланиб, титилганда... бас, тарқалган чанг-тўзонга айланганда... ва сиз уч тоифа бўлганингизда... ўнг тараф соҳиблари – ўнг тараф соҳиблари недир?! Ва чап тараф соҳиблари – чап тараф соҳиблари недир?!» оятини шиддат билан қироат қилдилар. Кичкинагина синовдан ўтаётганимизни, шу синовдан сабот билан ўтсак, Аллоҳ улуғ ажр билан сийлашини барчамиз ҳис этдик, менимча. Барчамиз жон қулоғимиз билан суранинг тиловатига сомеъ бўлдик.

«Агар муқарраблардан бўлса,.. роҳатда, фароғатда ва неъматланиш жаннатидадир» ояти келганда ер силкинишдан тўхтади. Абдумалик қори ака ҳам бироз сукут сақладилар. Назаримда бутун дунё жимликка чўккандек бўлди. Биз улуғ бир мукофотни қиёмат куни эмас, ҳозир олгандек, хурсанд бўлиб, осуда бўлдик.

Абдумалик қори ака кейинги оятни кўтаринки руҳда тиловат қилдилар: «Агар ўнг тараф соҳибларидан бўлса, бас, «Сенга ўнг тараф соҳибларидан Салом бўлсин», (дейилур)!»

Ана шунда биз, масжид ичида сафларни бузмасдан намозда қоим бўлган жамоат ўнг томон эгаларидан бўлиб турганимизни бутун вужудим билан ҳис қилдим.

Абдумалик қори ака охирги оятни худди мадҳиядек қилиб тугатдилар: «Бас, буюк Роббинг исмини поклаб ёд эт!»

Намоздан сўнг Абдумалик қори ака бир марта ўгирилиб, жамоатга қарашларини, сафларнинг ҳоли нима бўлгани билан қизиқишларини мен ич-ичимдан ҳис қилиб турардим.

Фарз намози тугади.

Абдумалик қори ака иккала томонга салом бергач, жамоатга қараб ўтирилдилар ва... табассум қилдилар.

Бу табассумни сўз билан тасвирлаб беролмайман. Бу табассум юзларидан нур ёғилиб турган Абдумалик қори аканинг энг гўзал табассуми эди. Бу табассумда гўзал маънолар бор эди. Бу табассумда Аллоҳнинг имтиҳонидан ўтган бахтиёр кишининг шодлиги бор эди. Бу табассумда масжидни, масжид имомини ёлғиз ташлаб кетмаган биз, содиқ жамоадошларга миннатдорлик, улардан розилик бор эди.

Мана, эллик йил ўтибди ҳамки, ана шу табассумни унутолмайман. Ана шу табассум кўз олдимдан кетмайди. Абдумалик қори акани ана шу табассумлари билан эслайман.

Эллик йилдирки, ҳар намоздан кейин... табассум қиламан.

ТАРСАКИ

— Шаҳрингизга боряпмиз, Регистонда кутиб олинг, бир хизмат бор, бирга ўтамиз!

Устозимизнинг кўнғироқларидан бошим осмонга етди. Регистон сари кушдек учдим. Устозни соғинган эдим. Тошкентдан келганимдан бери кўришолмагандим. У киши Самарқандга тез-тез келолмайдилар, мен ҳам Тошкентга ҳадеганда боролмайман. Ҳар гал келишлари биз учун байрамга айланиб кетади. Бир-бирларидан хабар топган шогирдлар, мухлислар устозимизнинг атрофларида парвона бўлиб, у кишини саволларга кўмиб юборишади. Устоз ҳам ҳар бир саволга эринмасдан жавоб берадилар. Ҳар учрашганимизда бирор мавзуда чиройли маъруза қиладилар.

Мени устозимизнинг бир хислатлари ҳайратга солади. Ҳар гал маърузаларини тинглаганимда «Биз ҳам шу оят, ҳадисларни ўқиганмиз-ку, шу ривоятни эшитганмиз-ку, нега устоздек айтиб бера олмаймиз?» деб ўйлайман. У киши оят ва ҳадислардан биз кутмаган ибратларни топиб, ғаройиб хулосалар чиқариб, ёритилаётган мавзуга мос ривоятни ҳам шундай жозиба ва шижоат билан айтадиларки, минглаб тингловчиларнинг диққат-эътиборини бутунлай ўзларига қаратиб оладилар. Йиғилган одамларни худди сеҳрлаб олганга ўхшайдилар. Таъсирли ривоятларини, панд-насиҳатларини эшитаётиб, одамларнинг кўз ёшларини яширмасдан пиқ-пиқ йиғлаганларига кўп бора гувоҳ бўлганман.

Устозимиз ва у киши билан бирга келганларни Регистонда кутиб олдим. Масжидга ўтиб, барчалари пешин намозини ўқишди. Айтилган хизматга ҳали уч-тўрт соат вақт бор экан. Йўл толиқтирган устозимиз икки соат ухлаб олишларини айтдилар. Шаҳар марказидаги меҳмонхонадан устозга жой ҳозирлатиб бердик ва

Ўзимиз меҳмонхона ҳовлисига чиқиб, чинор остидаги сўрига ўтириб, бир пиёладан чой ичиш баҳонасида суҳбатлаша бошладик. Гап айланиб, беш йил бурун вафот этган жуда йирик тадбиркор бўлган Рустамжон деган киши ҳақида сўз кетди. Устозимиз билан келган икки йигит тадбиркор бўлиб, Рустам ака билан ҳамкорлик қилишган экан. Рустам ака мустақилликнинг бошида-ноқ шаҳарда ўндан ортиқ корхоналар очиб, чет эллик ҳомийларни топиб, улар билан самарали ҳамкорлик қилган ишбилармон кишилардан эди.

— Аллоҳ раҳмат қилсин, Рустамжон ака жуда мард инсон эдилар, — деди Неъматулла деган йигит. — Бир гал молларининг сифатлилиги, харидоргирлигига қизиқиб кетиб, маҳсулотларни юклаб олаверибман-олаверибман, ҳисоб-китоб чоғи қарасам, пулим анчагина етмайди. «Олиб кетаверинг, сотиб бўлгач, пулини бериб кетарсиз», дедилар. Миллион сўмдан ортиқ турадиган маҳсулотни ҳеч қанақа тилхатсиз, ҳали яхши танимайдиган, бунинг устига, бошқа шаҳарлик бўлган бир ёш йигитга бирор шарт қўймасдан бериб юборган эдилар. Мен ҳам ҳақларига хиёнат қилмасдан қисқа фурсат ичида пулларини олиб келиб бердим ва шу-шу қадрдон бўлиб кетдик. Бир-биримизнинг ишончимизни қозонган ҳамкорларга айландик.

— Ҳа, ҳалол ва дангалчи одам эдилар, — шеригининг гапини қувватлади Ботир исмли йигит. — «Тижорат ҳалолликни ёқтиради», деган ҳикматни тез-тез такрорлаб турардилар. Ўзлари ҳам ҳалол тижоратчи эдилар.

Мен ҳам гарчи ўзини таниган, кўрган бўлмасам-да, Рустам аканинг биз томонда ярим афсонага айланиб кетган ишлари, қурган иморатлари, одамларга қилган яхшиликлари ҳақида эшитганларимни айтдим.

— Чет элликлар ҳам у кишининг ишбилармонлигига тан берган эканлар. Юртимизнинг мевалари, айниқса,

куритилган меваларни фақатгина Рустам аканинг фабрикаларида қадоқланганини олишар экан.

Меҳмонлар Рустам аканинг ўғли Раҳматжон ҳақида гаплаша бошлаганларида яқингинада бир кишининг шу йигит ҳақида гапирган гаплари эсимга тушди.

— Аллоҳ раҳмат қилгур Рустамжоннинг ўғли отасига тортмади, — деганди ўша киши. — Жуда маишатбоз, ишратбоз чикди. Умри тунги клубларда, ҳар хил суюқоёқ қизларнинг давраида ўтпти. Қиммат машиналарни миниб, ёнига ўшанақа қизларни миндириб олиб, ресторанма-ресторан санғигани-санғиган. Бу кетишда бу Раҳматжон деганлари отасидан қолган давлатни ҳадемай адо қилади. Мебель ишлаб чиқарадиган фабрикасини сотиб юборган эмиш. Эшитишимча, «оқи»га ўтириб қолганмиш. Ҳозирча мебель фабрикани сотиб чекаётган бўлса, бора-бора Рустамжон курган барча заводларни тутунга айлантириб, чекиб юборади. Ёнига ўзига ўхшаган бойваччаларнинг болаларини тўплаб олган, ҳаммаси чекадиган болалармиш.

Суҳбатдошларим орасида Раҳматжон ҳақида ҳеч нима билмайдиган одамдек ўтиргим келмади. У ҳақида бировдан эшитган гапларимни ўзим кўргандек қилиб айтиб бердим.

— Отаси зўр одам эди-ю, ўғлидан Аллоҳ паноҳ берсин, жуда бузук феълли йигит чикди, умри суюқоёқ қизлар билан бирга тунги клубларда, бемаза жойларда ўтпти, — дедим ва бошқалардан эшитганларимни ҳам қўшиб юбордим: — Машинасини маст ҳолда ҳайдаб, бир аёлни уриб кетибди. Ўлган аёлнинг қариндошлари ҳеч нима қилишолмапти. Пули кўп-да. Наша чекиб, ароқ ичиб, кайфу-сафодан бўшамайди.

Суҳбатдошларим бу гаплардан афсуслангандек, бир-бирига қараб олишди.

— Аллоҳ таолодан Раҳматжонга ҳам инсоф сўраймиз, — деди Неъматулла. — Тақсир, сиз ҳам устознинг шогирди экансиз, кўришиб қолган пайтларингиз Раҳматжонга тўғри йўлни кўрсатиб, ҳидоятга даъват қилиб туринг, яхшиларнинг авлоди, адашиб кетмасин!

— Албатта, албатта, ўрни келса даъват қиламиз, — дедим «Кўрсам, кулоғини чўзиб қўяман», деган оҳангда.

Устозимиз уйғонгач, таклиф қилинган жойга йўл олди.

Хонадон соҳиблари устозимизни катта ҳурмат билан кутиб олдилар ва у киши билан бирга борган кишилар қатори мени ҳам устозимиз билан бирга тўрга ўтказдилар. Вилоятимиздаги кўзга кўринган уламолар, кўпгина масжидларнинг имомлари қаторида ўтирганимдан фахрланиб, ён-атрофимга назар соламан. Самарқандда иккитанинг биттаси бўлиб юрган одамлар бизнинг даврадагиларга чой-нон ташиб, хизмат қилиб юрганларини кўриб, ич-ичимдан ғурурланиб қўяман.

Ҳовлига, иморатларга назар соламан. «Киноларда бойваччаларнинг шоҳона қасрларини кўрсатишади. Ўша киноларни мана шунақа ҳовлиларда суратга олишаркан-да», деб ўйладим. Уйларнинг баландлиги бир терак бўйи бор-ов. Ҳовли ўртасидаги шаршарадан муздек сув отилиб тушиб, анвойи гуллар оралаб, мармар ариқчадан ҳовли этагига қараб оқиб кетяпти. Шилдираши юрагингга ором беради. Мармар йўлаклар бўйлаб эликдан ортиқ стол, атрофида стуллар қўйилган. Столлардаги дастурхон шунақа чиройли безатилганки, ундаги айрим таом ва меваларнинг ҳали отини ҳам билмайман. Ҳовлининг тўрт тарафида уйлар бўлиб, уларнинг эшиклари менинг дарвозамдан катта, ҳар бир деразаси менинг уйимдаги барча деразаларни қўшиб ҳисоблагандаям улардан катталиқ қилар эди. Тўрдаги деворда хонадон соҳиби бўлса керак, қирқ ёшлардаги бир ки-

шининг одам бўйи сурати осилган эди. Суратдаги ки-
шини қаердадир кўргандай бўлдим, аммо танимадим.

— Азиз биродарлар, бугун ушбу хонадон соҳиби бўл-
ган, элимиз, юртимизга катта хизматлар қилган, биз, дин
аҳлига доимо ҳурмати баланд бўлган, доимо илм аҳли-
га, толиби илмларга ҳомийлик қилган, покиза бир ин-
сон, Рустамжон биродаримизнинг вафот этганига беш
йил тўлган кунда унинг хонадонида тўпландик, — деб
сўз бошлади шаҳардаги энг катта масжиднинг имоми. У
киши Рустам аканинг қилган хизматларини, қилган эзгу
ишларини санаб ўтиб, ўтганларни хотирлашнинг энг
мақбули хонадонида амри маъруф қилинишини айтиб,
деди: — Аллоҳ раҳмат қилсин, Рустамжон тез-тез дин аҳ-
лини, толиби илмларни йиғиб, хайру эҳсонлар қилар эди-
лар. Аллоҳга шукр, ўғли Раҳматжон ҳам отасига тортди.
Кўп саховатли ишлари билан тилга тушди. Мана, бугун
ҳам отасини хотирлаш баҳонасида ота хонадонида юздан
ортиқ мадрасаларда, турли олийгоҳларда сабоқ олаётган
ёшларни йиғди. Бугун бу хонадоннинг энг яқин дўсти
бўлган, Рустамжонга ҳам, унинг ўғилларига ҳам кадрдон
бўлган, барчамизнинг устозимиз ташриф буюрганлар,
амри маъруф учун навбатни устозимизга берамиз.

Демак, устозимиз билан бирга келган йигитлар Рус-
там ака ҳақида бежиз суҳбатлашмаган эканлар-да. Раҳ-
матжон ҳақида бировдан эшити анларимни ҳовлиқиб ай-
тиб қўйганимда бекорга бош силкишмаган эканлар-да?
Мен гумроҳ билиб-билмай, нималар демадим у ҳақда?
Ўзим шунча ёмонлаган йигит ёзган дастурхон атрофи-
да энди қандай ўтираман? Бу дастурхондаги таомлар-
дан қай юз билан таомланаман?

Хаёлларимни жудаям гўзал, ёқимли овозда ўқилган
Қуръони Карим оятлари бўлиб, диққатимни тортди.

Устозимиз билан бирга келган асли Бухоролик бўл-
ган бир қори йигит хатми Қуръон қилаётган эди. Паст

◆ овозда қироатни бошлаган йигитнинг бора-бора овози шунақа баланд кўтарилдики, тўпланганлар ҳар жой-ҳар жойдан «Аллоҳу акбар!» деб хитоб қилиб юбора бошлашди. Ниҳоят, қори йигит овозини яна пастлатиб, қироатни тугатганда атроф бир неча дақиқа сув қуйгандек, жим-жит бўлиб қолди.

◆ Устозимиз хатм ул Қуръондан бўладиган ажру савобларни Рустам аканинг, у кишининг ҳожи оталари ва ҳожи оналарининг руҳи покларига бағишлаб, узоқ дуо қилдилар. Шундан сўнг ота-она, уларга хизмат қилиш, яхши фарзанд қандай бўлиши кераклиги ҳақида маъруза қилдилар. Яхши фарзандлар қаторига Раҳматжонни ҳам қўшиб, отасининг эзгу ишларини давом эттираётганини олқишладилар. Шунда яхши билмаган одамим ҳақида билмасдан туриб, нотўғри гапларни айтиб, ғийбат, нафақат ғийбат, унга тухмат қилганимни англаб, жойимда ўтиролмай қолдим. Ҳаловатим йўқолди.

Устозимиз маърузаларидан кейин Раҳматжоннинг ҳаққига узоқ дуо қилиб, ишларига Аллоҳ таолодан хайр-барака сўрадилар, ёмон кўзлардан сақлашини тиладилар. Ҳар хил ҳасадчиларнинг иғволаридан, ғийбатларидан, фиску-фасодларидан сақлашини тилаганларида беихтиёр Раҳматжон ҳақидаги анави гапларни айтган одамнинг аввал Рустам аканинг кўлида ишлагани, кўли эгрилиги учун Рустам ака уни ишдан ҳайдагани эсимга тушди. Ўша пайтда унинг ғийбатини тўхтатиш ўрнига ундан эшитганимни дастак қилиб, мен ҳам Раҳматжон ҳақида бўлмағур гапларни гапирганим учун ичимда ўзимни сўқдим.

Устозимизнинг дуоларидан кейин Раҳматжоннинг ўзи укалари узатиб турган тўнларни олиб, ҳар бир талабанинг елкасига ташлаб, ҳар бир талабанинг чўнтагига бир дастадан пул солиб чикди. Барча меҳмонларга тўнмиди, кўйлакмиди, ҳадя улашди. Мен дастурхондаги ҳали қўл теккизилмаган айрим неъматлар исроф бўлишини ўйлаб

ўтирган пайтимда йигитлар елимхалталарга ўша ноз-не-матлардан ва иккитадан оби нон солиб, тарқалишаётган талабаларнинг қўлларига тутқазиб юборишди.

Мен бугунги анжумандан катта хулосалар чиқардим. «Раҳматли Рустам акага ҳам, унинг ўғли Раҳматжонга ҳам Аллоҳ беҳисоб бойлик бериб қўйгани бекорга эмас экан», деб ўйлар эдим. «Сахий кишининг моли камай-майди», деганлари рост экан. Биргина шу бугун қилинган ҳада, эҳсонларни унча-бунча одам қилолмайди, ахир.

– Кўрдингизми, берганга Аллоҳ таоло бирига минг қилиб яна бераверади. Берувчи қўлни Аллоҳ таоло дои-мо олувчи қўлдан устун қилиб қўяди. Берувчи қўл со-ҳибини Аллоҳ таоло икки дунёда хор қилиб қўймайди. Умрининг охиригача ўзгаларнинг эҳтиёжи унга туша-диган қилиб қўяди, – дедилар устозимиз анжуман туга-гандан сўнг худди фикрларимни уқиб тургандек, менга қараб. – Мана шундай йигитларни, уларнинг қилаёт-ган ишларини кўринг, деб сизни чақирган эдим. Мана шундай кишилар ҳақида ёзинг, мана шундай йигитлар кўпайсин юртимизда. Ўзбекистонда бойлар, сахий ин-сонлар кўпайсин, илоҳим! Иймонли, эътиқодли бойлар кўпайсин! Улардан қавму қариндошлари ҳам, атрофда-гилар ҳам, эл-улус ҳам манфаат топади.

Устозимиз ва у киши билан бирга келганлар билан хайрлашар эканман, Неъматулла исмли йигит мени бағ-рига босиб, деди:

– Кундузги суҳбатимиздаги гап-сўзларни унутинг! У бошқа Раҳматжон эди. Асл Раҳматжонни сиз ҳам, биз ҳам бугун танидик.

ТРИПТИХ

«Ҳайвонларни урманглар! Қарғиши уради».

(Отамнинг гапларидан)

1. Мушук

Эшназар болалигидан тошбағир бўлиб ўсди. Балки, ўғай онанинг қўлида катта бўлганидандир.

Эшназар на отасига бир марта меҳр билан қаради, на укаларига.

Онаси бир марта «Укангга қара, йиғлаяпти», деб кўрган. Эшназар ўғай укасининг бир оёғидан шартта кўтариб олиб бориб, ҳовузга ташлаб юборган. Шундан кейин укаси йиғлаганда унинг бир оёғидан кўтарсалар бас, таққа йиғидан тўхтайдиган бўлган.

Биринчи синфда ўқиётган чоғимиздаёқ ўта раҳмсиз Эшназардан меҳр-шафқат кутиб бўлмаслигимиз аниқ бўлган эди.

У замонлар биз парталарда турадиган сиёҳдонга пероли ручкани ботириб олиб, ёзар эдик.

Эшназар ниманидир ёзаётганида орқа партада ўтирган Қамбар бир нарса демоқчи бўлиб, Эшназарни туртган экан, у шартта ўгирилиб, ручкани унинг қўлига суқиб қўйди.

Пероси қўлига қадалиб қолган ручка соат маятнигига ўхшаб, тебраниб қолди.

— Мен сенга нима қилдим? — Кўзлари катта-катта бўлиб бақирди Қамбар.

— Нима қилганингни билмадингми?

Эшназар сиёҳдонни олди-ю, бор кучи билан Қамбарнинг пешонасига солди.

Биз ўшанда Қамбарнинг юзи синган чинни сиёҳдондан оққан сиёҳ билан бўялиб қолди, деб ўйлаган эдик.

Кейин билсак, Эшназар Қамбарнинг пешонасига ярим ой суратини ҳам «чизган» экан.

Жароҳат ҳам сиёҳ билан тўлиб қолгани туфайли бу сурат Қамбарнинг пешонасидан бир умр ўчмади.

Эшназарнинг бир қўли доимо чўнтагида бўлар, ўша қўлида михми, тошми, ишқилиб, бирор учли, тигли нарсани чангаллаб юарди.

Эшназар биров билан келишмай қолса, ўша қўл чўнтакдан чиқар эди.

У қўлнинг чўнтакдан чиқиши эса ҳеч қачон яхшилик билан тугамас эди.

Эшназар чангаллаб турган нарсаси билан рақибининг юзига соларди.

Эҳ-ҳе, Эшназар туфайли неча-неча болаларнинг юзига чандиқ тушмади, дейсиз.

Пахтага борганимизда энг кўп ейдиган нарсамиз балик консерваси бўларди. Муаллимлар пешин пайти ҳам овқат қилишга эринибми, овқат қилишга иложлари бўлмасданми, биттадан консерва бериб қўя қолишарди.

Бир куни ҳаммамиз дала шийпонининг ясама столи атрофида консерва еб, тушлик қилиб ўтиргандик, Қобилнинг шўри қуриб, одам қуригандек, Эшназарнинг консервасига қўл узатибди.

Узатган қўли узатилган қўйи қолди.

Эшназар зарб билан урган пичоқ Қобилнинг кафтини тешиб ўтиб, столга қадалиб қолган эди.

Эшназарни фақат пахтадан эмас, мактабдан ҳам ҳайдашди.

* * *

Эшназарга Жаласойнинг қизлари тегмади.

Ҳеч қайсисининг бевақт ўлгиси келмади.

У Дўнгсойдан уйланди.

Эшназар уйланган Фаризани биров кўча-кўйда, тўймаъракада кўргани йўқ.

Кўрганлар бордир, аммо унинг овозини эшитган одам йўқлиги аниқ.

* * *

Эшназар икки кило гўшт олиб келиб, хотинига буюрди:

– Яхшилаб тузлаб, айвоннинг устунига, тепароққа илиб қўй!

Фариза гўштни Эшназар айтганидек қилиб, илиб қўйди. Аммо кечкурун бир мушук устунга тирмашиб чиқаётганини кўриб, чинқириб юборди. Бу чинқирикда мушукдан кўрқиш ҳам, гўштни мушук олиб қочадиган бўлса, эри кўрсатадиган азобдан кўрқиш ҳам қўшилиб кетган эди.

Отининг бўйинини қашлаб турган Эшназар югуриб келгунча мушук гўштни олиб, пастга сакради.

– Тепароққа илмабсан-да! Аввал мушукни тутай, сен билан кейин гаплашаман!

Эри қандай гаплашишини билган Фариза мушукдан ўлгудай кўркса-да, эри билан баравар югураверди.

Эшназар мушукнинг ортидан гоҳ оғилга кирди, гоҳ сомонхонага. Гоҳ томга чикди, гоҳ бокқа кирди. Гоҳ Алимчўлоқнинг ҳовлисига кирди, гоҳ Мамарайим оқсоқолникига.

Фариза ҳам эри билан мушукка қўшилиб, Жаласойнинг ярмини югуриб ўтди.

Мушук ҳам бу сафар гўшт ейман деб, балога гирифтор бўлишини сизди шекилли, гўштдан воз кечди.

– Гўштни олиб, уйга бор! – мушукдан кўз узмай бақирди Эшназар. – Мен мушукни тутиб бораман!

Фариза гўштни уйга олиб келди. Яхшиям рўмолчага маҳкам туккан экан, мушук тутунни очолмабди. Бир-

икки жойини рўмолчанинг устидан ғажигани билан
ғўштдан узиб ололмаган экан.

Эшназар ярим соатлардан кейин ҳориб-чарчаб, чан-
галида... мушук билан кириб келди.

– Болтани опке!

Фариза титраб-қақшаб, ошхонадан болтани олиб
келди.

Эшназар мушукнинг белидан этиги билан босди.
Чап қўли билан мушукнинг олдинги икки оёғини ол-
динга чўзиб, ўнг қўлидаги болта билан бир уриб, му-
шукнинг иккала оёғини ҳам узиб ташлади.

Эшназар худди ёш боладай инграб, дунёни бузаёт-
ган мушукни ҳовлининг этагидаги суви қуриб қолган
сойга отиб юборди.

«Аввал мушукни тутай, сен билан кейин гаплаша-
ман», деган Эшназар хотини билан гаплаша олмади.

Гаплашиш шарт бўлмай қолган, эрининг ишидан
эси оғиб қолаёзган Фаризанинг кўзлари косасидан анча
ташқарига чиқиб қолган эди.

Эшназар сув олиб келиб, бетига сепгандан кейин
ўзига келган Фариза бир оғизгина гапирди:

– Ноинсоф!

Мушук сойда уч кун инграб ётди.

Мушук сойда уч кун йиғлаб ётди.

Мушук Фариза олиб борган овқатларга қайрилиб қа-
рамади.

Мушук Фариза олиб борган сувлардан бир хўплама-
ди.

Мушук ўлди.

Яна уч кун ўтиб, Фариза ўқчиди.

Кейин Фариза ўғил туғди.

Ўғилки, ой десанг, оғзи бор, кун десанг, кўзи бор.

Аммо хушсурат ўғилнинг қўли йўқ эди.

Мутлақо йўқ эди қўллари...

2. Улоқчалар

Олим бобо болаларига яхши тарбия беролмади, десак Олим бобога жабр қилган бўламиз.

Демасак ҳам бўлмаяпти.

Бир умр ҳалол меҳнат қилиб, болаларига ҳалол едириб, ҳалол ичирган Олим бобо шу меҳнатни деб, даладан бери келмади-да.

Тарбияни болалар Жангил момодан олишди.

Пенсиясини олганда қўл қўйишни эплотмаган Жангил момо тарбияни эплармиди?

Жангил момо Олим бобонинг топиб келганини пишириб-куйдириб, болаларнинг кийимини ювиб, эскисини ямаб, орттирганини Ҳалимасига деб, сандикқа солиб, кейин ҳам топганини шу Ҳалимасиникига ташиб, топганини Ҳалимасининг болаларининг оғзига тутиб, ўтиб кетди.

Икки ўғил уларни ўзидан итариб, қизни бағрига тортган Жангил момони яхши кўрмай катта бўлди.

Икки ўғил оналарининг эркаси бўлган Ҳалимани яхши кўрмай катта бўлди.

Икки ўғил бир-бирини яхши кўрмай катта бўлди.

Икки ўғил Олим бобони-да яхши кўрмай катта бўлди.

Олим бобо Ҳамроқулни уйлантирди.

Олим бобо Ўктамни уйлантирди.

Олим бобо Ўктамнинг тўйидан кейин ҳовлининг ўртасидан баланд девор урдирди.

Олим бобо иккига бўлинган ҳовлининг икки тарафидан дарвоза курдирди.

Ҳамроқулнинг дарвозаси бир кўчага, Ўктамнинг дарвозаси бошқа кўчага очилар бўлди.

— Кўзимнинг тиригида уларга ҳовлини иккига бўлиб бермасам, мен ўлгандан кейин бир-бирини иккига бўлишади.

Олим бобо бир ҳафта Ҳамроқулнинг ҳовлисида яшаса, бир ҳафта Ўктамнинг ҳовлисида яшарди.

Олим бобо иккала ҳовлига ҳам сиғмади, Жангил монинг олдига кетди.

— Отам сеникида ўлди, сен кўм!

— Сен катта ўғлисан, сен кўм!

Ишга мулла Сафар бобо аралашди.

— Жаласойда ҳали бунақа воқеа бўлгани йўқ эди, уялмайсизларми? Каттасан, отангни сен кўмасан, аммо кейинги маъракаларни Ўктам ўтказди.

Шундай бўлди.

Аммо Олим бобонинг қирқи ўтгандан кейин Ҳамроқул Ўктамникига, Ўктам Ҳамроқулникига ўтмайдиган бўлди.

Ўртада овсинларга қийин бўлди. Бир-икки эрларини инсофга чақирмоқчи бўлишди, фойдаси бўлмади.

Бир-икки бир-бириникига ўтиб-қайтишган эди, каттасининг кўзи кўкарди, кичигининг бурни қийшайди.

Икки ака-ука бегона эди, икки овсин ҳам бир-бирига бегона бўлди.

Ҳамроқулнинг ўғли Ўктамнинг ўғли ўзига қариндош эканини билмай катта бўлаверди.

Ўктамнинг ўғлини бошқа болалар урганда, Ҳамроқулнинг ўғли кўшилиб урди.

Ҳамроқулнинг боғига бошқа болар ўғирликка тушганда, Ўктамнинг ўғли кўшилиб тушди.

Ҳамроқул Ўктам билан бирга тўй, маъракага бормади.

Ўктам Ҳамроқул билан битта чойхонада ўтирмади.

Ҳамроқул бир куни «Иблис девори»нинг устида иккита олачиפור улоқчаларнинг юрганини, булар томонга қараб, «Меъ-эъ-эъ, меъ-эъ-эъ», деб маъраб турганини кўрди.

Ҳовлини момақалдирок овози тутди:

– Кимники бу ажиналар?

– Укангиз зотли эчки олганмиш, – ошхонадан овоз келди. – Иккита улоқчалари ҳам бор экан. Бирам чиройли.

– Падарига лаънат!

Кесакларнинг бири деворга, иккинчиси улоқчалардан бирига тегди-ю, улар ғойиб бўлишди.

Кейинги сафар Ҳамроқул улоқчалар ўзининг ҳовлисида бемалол тоқларнинг барглари еб юрганини кўрди-ю, ёмон сўкинди.

– Ботир, дарвозани ёп, қочиб кетмасин! Ўзинг ҳам ушлаш!

Ота-бола кува-кува, улоқчаларни тутишди.

Ҳамроқул иккала улоқчанинг ҳам оёқларини бураб-бураб, синдирди.

Қасир-кусир овоздан Ботирнинг ҳам, нарироқда турган онасининг ҳам юзлари бужмайиб кетди.

Ҳамроқул нола қилаётган улоқчаларни деворнинг нариги тарафига улоқтириб юборди.

Ўктам бир сўз демади.

Бу воқеа унутилиб ҳам кетди.

Аммо қизи туғилганда Ҳамроқулнинг қилган ишини ҳамма эслади.

Қизнинг оёқлари буралиб-буралиб кетган эди.

Олиб бормаган жойлари қолмади.

Эҳ-хе, дўхтирлар-у, табиблар қизнинг оёғига нималарни боғлашмади.

Қиз барибир минг азоб билан қадам босди, довулда қолган дарахтдек тўрт тарафга чайқалиб юрадиган бўлди.

Кейин Кенжаси туғилди. Оёқлари опасининг оёқларидан ҳам баттар майишган эди.

Кенжа ҳам боши билан ҳавода айлана чизиб юрадиган бўлди.

Ҳамроқул икки боласининг кўзига қарай олмай, дунёдан ўтиб кетди...

3. Эшак

Эшак ҳам одамнинг оғирини енгил қилиш учун бино бўлган бир махлуқ-да.

Болалигимизда ҳаммамизнинг эшагимиз бўларди.

Ҳаммамиз эшак миниб, мол боқардик.

Кечқурун келишда Гулдуртепадан Жаласойгача эшак пойга қилардик.

Толибнинг ҳангисига ҳеч кимнинг эшаги етолмас эди.

Кейинги ўрин менинг қора эшагимники эди.

Қора эшагим зўр эди. Биттагина айби бор эди: сувдан ўтмас эди.

Битта кўлмакни кўрса ҳам аждаҳога дуч келгандек гисарилиб кетар, ариқлардан ўтмай, баъзан мени ташлаб, қочиб ҳам кетарди.

Бошқа болалар эшаклари билан кечиб ўтган ариқларни мен бир-икки чақирим наридан, кўприкдан ўтиб, айланиб келар эдим.

Эшакни суймайдиган одамлар ҳам бўлар экан.

Қодир бобо деган одам бўларди.

Ҳовлиси колхознинг саройи билан кўшни эди.

Кимнинг эшаги кечаси бўшалиб, Қодир бобонинг ҳовлисига кириб қолса бас, бобо уни олиб бориб, саройнинг айвонига осарди.

Кекса бобой қандай уддалаган, билмайман, аммо эрталаб «тартиббузар» эшак бечора саройда осилиб турганини кўрардик.

Бир хилининг оёқлари ердан бутунлай узилган, бир хилининг орқа оёқлари зўрға ерга тегиб турган бўларди.

Бир гал Қодир бобо кечаси қоронғида танимасдан, тоқларни пайҳон қилиб юрган ўзининг эшагини ҳам осиб қўйган экан.

Одамлар Қодир бобони бу ишдан кўп қайтаришарди, аммо бобо қулоқ солмасди.

Қодир бобонинг ўлигини эшакнинг охуридан топишди...

* * *

Маманазар бобо эса колхоз боғига қоровул эди.

Маманазар бобо боққа кириб қолган эшакнинг албатта пайини кесар эди.

Пайи кесилган эшак эса «эшак бўлмайди». Оёғини босолмайди.

Бечора эшак тургиси келади, аммо оёқлари ўзига бўйсунмайди.

Пайи кесилган эшак ўрнидан турмай... ўлиб кетади.

Маманазар бобонинг ўлганини «оқибатли» болалари уч кундан кейин билишибди...

* * *

Маманазар бобонинг ўғли Сотим посон бизга кўшни бўлиб қолди.

Менинг қора эшагим кечаси бўшалиб, унинг ҳовлисига ўтибди.

Сотим посон эшагимни ушлаб, эринмасдан молхонамизгача етаклаб келибди.

Сотим посон отаси қилган ишни қилибди.

У эшагимнинг тўртала оёғининг ҳам пайини қирқибди.

Эшагим бир ҳафта туролмай ётди.

У ҳеч нарса емай қўйди.

Сув ҳам ичмай қўйди...

Еттинчи кун кечқурун хабар олгани борсам, кўзларидан шовуллаб ёш оқяпти.

Мен... эшагимдан розичилик сўрадим.

Мен... эшагимга розичилик бердим.

– Мени кечир, жонивор, сени эҳтиёт қилолмадим!
Тонгда борсам, эшагим ўлибди...

* * *

Сотим посон қинғир юришли эди.

Сотим посон кечаси элни ухлатиб, Хуррам трактор-
чининг йўғида унинг ҳовлисига кирибди.

Хуррам тракторчи уйида бўлмагани билан Бўрибо-
сари уйда экан.

Дунёнинг ишлари қизиқ. Бўрибосар катта ит эди.
Сотим посоннинг бўғзидан ҳам олиши, қорнини ҳам
ёриши, қўлларини ҳам ғажиб ташлаши мумкин эди.

Бўрибосар Сотим посоннинг бир оёғининг пайини
ғажиб ташлабди, холос.

Шармандагарчилик ўз йўлига, аммо шундан кейин
Сотим посон қўлтиқтаёқда юрадиган бўлди.

Дунёнинг ишлари жудаям қизиқ. Сотим посоннинг
ит пайини ғажиган, босолмайдиган оёғи қолиб, соғ оё-
ғига қорасон тушди.

Дўхтирлар оз-оздан кесиб, думбасигача боришди.

Сотим посон энди аравачада юрадиган бўлди.

Кейин қорасон иккинчи оёғига кўчди.

Дўхтирлар олти ойга бормай, бу оёқни ҳам бутунлай
олиб ташлашди.

Сотим посон қўллари бор кундага ўхшаб қолди.

Сотим посон кунини аравачисида кўчада, аниқроғи,
Аширматнинг дўкони олдида ўтказадиган бўлди.

Сотим посон кунини ичкилик ичиб ўтказадиган бўл-
ди.

Сотим посон уйига кеч-кеч қайтадиган бўлди.

Сотим посон тунни ярмидан оғдириб-ярмидан оғди-
риб қайтадиган бўлди.

Сотим посон кўринганга насихат қиладиган бўлиб
қолди:

— Ҳайвонларга азоб берманглар! Ҳайвонларни урманглар! Ҳайвонларни ўлдирманглар!

Сотим посон ёмғир ёққан ўша куниям жуда кеч кетган экан.

Сотим посонни эрталаб топишибди.

Сотим посон аравачаси билан ағдарилиб, балчикқа оғзи билан қопланиб, ўлиб қолган экан...

ЭГАСИНИ ТОПГАН ТОШ

1.

Келинг, менинг қаерданлигим ҳам, исмим ҳам сир бўлиб қола қолсин. Сирлибой ака деб қўя қолинг мени. Сабаби, мен сизга айтиб берадиган воқеа камдан-кам учрайди. Бу воқеани бир жойга ёзиб юрмаган маъқул. Токи ўқиганлар шунақа одамлар кўп экан, деб ўйлашмасин. Барибир дунёда яхши одам кўп-да, биродар!

Мен кичикроқ бир шаҳарда яшайман. Умрим ўқитувчилик билан ўтди. Билганим мактаб бўлди, уйим бўлди. Ўзи ўқитувчиликни тақдирим деган одамнинг оёқ кийими мактабнинг кўчасида адо бўлади. Мен ҳам мактабдан ортмадим. Бировларга ўхшаб турли идораларнинг эшигини пойлашга вақтим бўлмади.

Аммо ёшим бир жойга борганда бир идорага ишим тушди. Мактабнинг кўчаси адо қилолмаган оёқ кийимларим ана шу идорага бора-кела, тўзиди.

Иккинчи ўғлимни уйлантирганимдан сўнг жой олиб, битта ўғлимга иморат қилмасак, бўлмайдиган бўлиб қолди. Керакли хужжатларнинг ҳаммаси тахт бўлгач, иморатга жой олиш масаласи ана шу идоранинг каттаси қўядиган имзога қараб қолди. Келинг, шу одамнинг ҳам исми ошкор бўлмасин, у каттаконни Каттаев деб қўя қолайлик.

2.

— Оббо домулло-ей, ўғилчага ҳовли солмоқчи бўлибсиз-да, — хуш кайфият билан кутиб олди Каттаев. — Яхши, яхши. Жуда яхши. Сиз-у, бизнинг вазифамиз шу-да, домулло. Шуларни деб югуриб-елиб юрибмиз-да. Оласиз, албатта оласиз. Сиздай устозларга ёрдам бермасак, кимга ёрдам берамиз?

— Раҳмат, барака топинг, — дедим худди ҳовли жойини олиб бўлгандек, хурсанд бўлиб.

Каттаев ҳужжатларга кўз югуртирар экан, ўғлимнинг нима иш қилиши билан қизиқди:

— Хў-ўш, домулло, Аслиддинжон нима иш қиладилар?

— Ёшлар замонавий касб-корнинг бошини ушлашяпти, — дедим ҳам ўғлим менинг касбимни эгалламаганидан ўпка қилиб, ҳам ўғлимнинг касби билан фахрланиб. — Аслиддинимиз тижорат билан шуғулланади. Молия институтини тугатган. Бир тижорат фирмасида ишлайди.

— Яхши, яхши. Жуда яхши-да. Ҳа, ҳозирги ёшлар мактабга бормайди, заводга бормайди. Ҳозиргилар бозорга уради ўзини, чет элларни кўзлайди ҳозиргилар, — деди Каттаев оҳистагина. Сўнг қоғозлардан кўзини узиб деди: — Аслиддинжоннинг иш жойидан биттагина маълумотнома олиб келасиз, бўлди. Аризангизга қўл қўйиб берамиз. Насиб бўлса, ҳовли тўйига чақирасиз.

— Албатта чақирамиз, — дедим хурсанд бўлиб. — Аммо, адашмасам, ҳужжатларнинг ичида Аслиддиннинг иш жойидан маълумотнома бор эди.

— Кўрдим, қаерда ишлаши ҳақида экан, — деди Каттаев. — Ойлик даромади қанча эканлиги тўғрисида ҳам биттагина маълумотнома олиб келасиз, бўлди. Бу ёғини ўзим тўғрилайман.

— Майли, майли, — деб эшикка йўналдим, аммо уйга келгунча ҳам ер олишга ўғлимнинг маоши тўғрисидаги маълумотнома нега керак бўлишини, Каттаев яна қаёғини ўзи тўғрилашини тушунмадим.

Чамаси, ўғлим тушунар экан. Бу гапларни эшитиб, «Ўзим бораيمي, дада?» деб қолди.

— Сен ишингдан қолма, битта маълумотнома олиб келиб-берсанг бўлди, ўзим олиб бораман. Мен нафақадаги одамман, шу ишларни ҳам қилмасам, бекор ётишим керак уйда.

– Майли, дада, ўзингиз биласиз, – деди Аслиддин кулиб. – Аммо мени айтди дерсиз, сиз айтган маълумотнома билан иш битмайдиганга ўхшаяпти.

3.

Тавба, қирқ йил ўқитувчилик қилган одамнинг ақли етмаган нарсаларга болаларнинг ақли етишига ҳайронман. Аслиддин тўғри айтган экан.

– Ҳа, яшанг, – деди Каттаев мен олиб борган маълумотномани ҳужжатларга қўшиб. – Энди туман ер тузувчисидан ҳовли олиш учун ер борлиги тўғрисида биттагина маълумотнома олиб келасиз, бўлди, домлажон.

Шунақа идора ҳам борлигини энди билдим.

– Шунақа дедими? – деди ўша идоранинг каттаси кулиб-кулиб. – Муаллимсиз дейман-да?

– Қаердан билдингиз? – ҳайрон бўлдим.

– Пешонангиздан, – яна кулди у катта. – Муаллимларнинг пешонаси кенг бўлади.

Мен пешонамни ишқалаб қўйдим. У катта эса қўлимга бир қоғоз тутқазди.

– Мана Каттаев сўраган маълумотнома. Унда ер борлиги ҳам, у ернинг қаердалиги ҳам, қанчалиги ҳам ёзилган, – деди у сертабассум раҳбар негадир яна кулиб. – Шу маълумотномани олиб борганингиздан кейин ер олсангиз, менга айтасиз, мен ишимни алмаштираман.

Мен ер олсам, бу одамнинг нега ишини алмаштиришини, ўлай агар, тушунмадим. Аммо ҳали-бери ер ололмаслигимни у билган экан.

– Ҳа, яшанг, жуда яхши, – деди Каттаев мен олиб келган бу маълумотномани ҳам ҳужжатларга қўшиб.

Каттаев ҳужжатларни бошидан охирига ва охиридан бошига қараб икки-уч марта варақлаб чиқиб, деди:

– Энди ўша, Аслиддинжонга ер бериладиган жойнинг маҳалла оқсоқолидан биттагина розилик хати олиб келасиз, бўлди, домуллажон, қолганини ўзим тўғрилайман.

Яна қанақа қолгани бўлиши мумкинлигини ўйлай-ўйлай, сертабассум раҳбар айтган маҳаллага йўл олдим.

Маҳалла оқсоқоли ўзимга ўхшаб ўқитувчиликдан нафақага чиққан одам экан, гапимиз келишиб қолди. Оқсоқол дарров битта розилик хатини ёзиб, муҳр босиб берди.

– Шошманг, ҳамкасаба, битта иш қиламиз. Яна сарсон бўлиб, келиб юрмаслигингиз учун яна бир-иккита қоғоз бериб юбораман сизга, – деди оқсоқол ва котибига маҳалла фаолларидан беш-олти кишини йиғишни буюрди.

Аслиддин шу маҳалладан ер олиб, уй қуришига қарши эмасликлари тўғрисида бўлажак қўни-қўшнилар, маҳалла фаоллари далолатнома ёзиб, имзоладилар. Унга маҳалла оқсоқоли муҳр босди. Оқсоқол маҳалла аҳолисининг сони, ундан қанчаси аёл, қанчаси эркак экани ҳақида, маҳаллада нечта мактаб, боғча, дўкон, сартарошхона борлиги ҳақида, нечта ёрдамга муҳтож оила борлиги ҳақида, маҳаллага қайси автобусларда бориш мумкинлиги ҳақида алоҳида-алоҳида маълумотномалар ёзиб, имзолади. Ҳаммасига муҳр уриб, қўлимга тутқазди.

– Ғайрат қилинг, сизнинг фарзандингиз бизнинг маҳаллага келиб яшашига тарафдормиз!

4.

Аттанг, бу қоғозлар ҳам ер олишимиз учун етарли бўлмади. Яна қанақа қоғозлар олиб бормадим дейсиз. Аслиддин алоҳида ҳовли-жой қилиб чиқишига онасининг қаршилиги йўқлиги тўғрисидаги, биздан ажралиб, алоҳида чиқишларига Аслиддиннинг хотини рози эканлиги тўғрисидаги тилхатлар, бизга ҳовли торлик қилиб қолганини исботловчи қўни-қўшниларнинг номидан билдиришно-

ма, эҳ-хе, санайверсам, эсингиз кетади. Маълумотнома сўраб, Каттаев чарчамади, маълумотнома йиғиб, мен.

Орадан олти ой ўтиб, Каттаевнинг қанақа маълумотнома йўқлиги тўғрисида маълумотнома олиб келишимни талаб қилишдан бошқа баҳонаси қолмади.

— Оббо домулло-ей, — деди кулиб Каттаев. — Нимадан дарс бергансиз мактабда?

— Адабиётдан, — дедим ва шошиб портфелимни кавлаб, кўшимча қилдим: — Директоримиздан бу ҳақда ҳам маълумотнома олганман.

— Керак эмас, — деди Каттаев биринчи марта маълумотномани рад қилиб. — Адабиётдан дарс берган экансиз, дарсларингизда ўзбек халқ мақолларидан ҳам фойдаланармидингиз?

— Мақоллар ҳақида дарсларимиз бўлган, умуман, халқ мақолларидан кўп фойдаланганмиз, — дедим портфелимни яна очиб. — Иш режамни кўрсатайми?

— Ёпинг шу алмисокдан қолган портфелингизни, — деди Каттаев негадир сал қизишиб. — Умрингизда бирор марта «Қуруқ қошиқ оғиз йиртади», деган мақолни эшитганмисиз?

Ана энди мен Каттаевни сал тушунгандай бўлдим.

— Биродар, менинг умрим муаллимлик билан ўтди, — дедим секингина. — Умримда бировдан пора олмадим, пора бермадим. Энди ёшим бир жойга борганда пора берсам, қандай бўларкин?

— Жим-э! Жим! — деди Каттаев уёқ-бу ёққа қараб олиб. — Ким сизга «Пора беринг», деяпти? Ахир бутун бошли бир ҳовлига ер олган одам кўнглидан чиқариб, бир совға бермайдими? Мен ҳам жўжабирдай жонман, домулло. Қолаверса, «фалон кишига ер берибсан, бизнинг улушимиз қани?» деб биздан ҳам ҳисоб-китоб сўрайдиган катталар бор. «Қирқ йил бола ўқитдим», дейсиз. Мактабга бориб келаверибсиз-у, атрофда нима

ишлар бўляпти, бир қизикмабсиз-да, домулло. Замондан орқада қолибсиз, жудаям орқада қолибсиз. Боринг, мен айтган гапларни яхшилаб ўйлаб, душанба куни келинг. Хужжатларингизга қўл қўйиб бераман. Тушунган бўлсангиз, хўп-хўп. Тушунмаган бўлсангиз ҳам ўзингиз биласиз, боринг!

Душанбагача тўрт кун бор. Тўрт куннинг ичида минг хил ўйни ўйладим. «Хамма хужжатлар тўғри бўлганидан кейин ерни берсин-да, нега пора беришим керак?» ҳам дедим. «Бечора жўжабирдай жон экан, озроқ пул бериб, рўзғорига қарашиб юборсам, савоб бўлар», ҳам дедим.

— Ҳа, мулла Сирлибой, нега бунча хомушсиз? — деб қолди масжидимиз имоми мулла Сафар бобо шом намозини ўқиб чиққанимиздан сўнг.

— Хонангизга ўтайлик, айтиб бераман, — дедим дардимни айтишга одам топилганидан суюниб.

Имомнинг хонасига киргач, бошимдан ўтган савдоларни бошидан охиригача унга айтиб бердим. Пулни бериш билан бермасликнинг ўртасида иккиланаётганимни айтиб, маслаҳат сўрадим.

— Пора олган қиёматда қандай жазога мустаҳиқ бўлса, порани берган ҳам у билан баб-баравар жазога лойиқдир, — деди мулла Сафар бобо. — Уламоларимиз «Динингиз учун тўсқинлик қилаётган нарсани ҳар қандай йўл билан бартараф қилсангиз жоиз», дейдилар. Масалан, «Бир олим имом ё иймони мустаҳкам киши бирор тухмат билан золимларнинг қўлига тушиб қолса, пора эвазига бўлса-да, у кишини золимларнинг қўлидан халос қилиб олиш лозим», дейдилар. Сиз рўбарў бўлгандек дунёвий мақсад йўлидаги тўсиқни пора билан ҳал қилишингиз ножоиз. Аммо мен бу масалада бир нима дея олмайман, сабаби, «Пора беринг», десам, сизни гуноҳга бошлаган бўламан, мабодо «Берманг»,

десам, фарзандингиз уйсиз қолиб кетишига сабабчи бўлиб қолишдан кўрқаман. Замон ўша Каттаевларники бўлганидан сўнг нима қиласиз, бола-чақанинг бошидан садақа, деб берасиз-да. Бермасангиз, мана шундай сарсон бўлиб юраверасиз.

Бу гап уйдагиларга ҳам жўяли кўринди.

— Аллақачон шундай қилиш керак эди, сўраган нарсанин олмагунча икки дунёда ҳам Каттаев имзо қўймайди. Бир нима десам, «тарбиявий соат»ингизни бошлайсиз, савобу гуноҳдан гапирасиз. Каттаевлар савобни биладими, гуноҳни биладими? — деди Аслиддин ва хонасига кириб, битта конверт олиб чиқди. — Эртага хужжатларга манавини кўшиб узатинг, ўша заҳоти имзо қўйиб беради.

Эртасига Каттаевнинг идорасига боргунча уч марта тўхтаб, орқамга қайтдим. Аммо барибир «Ўғлим уйсиз қолиб кетмасин», деган андиша устун келиб, ўзим ўзимнинг ёқамдан олиб, Каттаевнинг идорасига судраб бордим.

— Мана шу нарсани хужжатларга қўшиб кўяр экансиз, — дедим тўнғиллаб.

Овозим ўзимга ҳам узоқ-узоқлардан эшитилгандек бўлди.

— Бу нима экан? — деди Каттаев талмовсираб. Сўнг энгашиб, столининг панасида менга кўрсатмасдан конверт ичидаги пулни санаб кўрди.

Бирданига Каттаевнинг юзи ёришиб кетди. Ўрнидан туриб, катта столини айланиб ўтиб, менинг олдимга келди. Қўлларимни олиб сиқди.

— Оббо домулло-ей. Оббо домулложон-ей. Яхши одамлар кўп. Барибир яхши одамлар кўп бу дунёда. Қайси барака топгур бу маълумотномани хужжатларга қўшиб қўйишни ўргатди сизга? Ишни ана шундан бошлаш керак эди, домулло, — деди ва котибасини чақирди: — Дарров битта чой олиб киринг! Аччиққина бўлсин!

Каттаев бир пиёла чой ва конфет билан мени меҳмон қилган бўлди. Кейин ҳужжатимга имзо қўйиб, муҳр уриб берди. Кетар чоғимда эшиккача кузатиб қўяр экан, илиқ хайрлашди:

— Домулложон, ҳовли тўйига айтиш эсингиздан чиқмасин!

Каттаевнинг идорасидан чиқиб кетар эканман, кўнглимдан ўтгани ҳам, тилимдан учгани ҳам шу бўлди:

— Ўзингниям, идорангниям елкамнинг чуқури кўрсин!

5.

Аллоҳга шукр, мен ҳам муборак Ҳаж зиёратига борадиган бўлдим. Ўғилларим «Ҳажга бориб келинг, ҳамма харажатларини тўғрилаб берамиз», дейишди. Ҳужжатларни ўзлари тўғрилаб, самолётгача кузатиб қўйишди.

Аллоҳ, Аллоҳ! Маккаи мукаррамага борганингдан хонаи Каъбага интилар экансан!

Каъбатуллоҳни кўрганингдан кўзингга ёш қуйилиб келаверар, тилингга истиғфор калимаси келаверар экан! Каъбатуллоҳда қилган ҳар бир гуноҳинг бор бўйи билан кўринар экан!

Худога шукр, бир умр ҳалол меҳнат қилдим, рўзғоримга ҳаром аралаштирмадим. Болаларимни нопок пул билан боқмадим. Уларга яхши тарбия бердим. Бари Аллоҳни танийдиган, Ҳақ йўлида юрадиган фарзандлар бўлиб вояга етишди. Ҳаммаси ўқиди, элнинг, юртнинг хизматига кирди. Савоб ишни деб умрим ўтди. Гуноҳга қўл урмадим. Ичиш, чекиш нималигини билмай ўтди умрим. Аммо...

Каъбатуллоҳга юзма-юз бўлганимда Каттаевга олиб бориб берган конвертим рўпарамда туриб олди. Кўзимни очсам ҳам, юмсам ҳам ўша конверт кўз ўнгимда тураверди.

Каъбатуллоҳ деворига бошларимни ураман, қани лаънати конверт нарироққа кетса!

Масжиди Ҳаромнинг мармар остоналарига бошимни ураман, қани у ярамас конвертнинг тасвири салгина хира тортса!

Қайтага кўнглим хира тортди. Фикру хаёлимда ўша конверт айланиб қолди.

— Эй Аллоҳим! Менинг гуноҳимни кечир! — деб йиғладим. — Мен осий бандангнинг гуноҳини кечир! Биров билмади, дебман. Ўзинг билиб турганингни менга билдирдинг! Сенинг уйингга келганимда кўнглим қоп-қора бўлди. Ана энди Ўзинг кечирмасанг, икки юзи қоп-қора бўладиган бандаларингдан бўлдим. Аллоҳим, бу гуноҳимни кечир! Кўнглимни мунаввар қил!

Аллоҳ, Аллоҳ! Тавбам қабул бўлмади шекилли. Дуоларим мустажоб бўлмади, чоғи. Лаънати конверт кўз олдимдан кетмади-кетмади.

Мақоми Иброҳимда икки рақъат намоз ўқиб ҳам шу гуноҳимни кечишини сўрадим. Кетмади.

Зам-зам суви билан кўзларимни роса ювдим, кетмади кўзимдан конверт тасвири.

Сафога қараб юрганда ҳам, Марвага қараб юрганда ҳам шу гуноҳимни кечишини сўрадим.

Минода турганда ҳам, Арафотда ҳам шуни сўрадим.

Муздалифада тун бўйи шуни сўрадим. Кўз олдимдан кетмади-кетмади лаънати конверт.

— Эртага шайтонга тош отасизлар, мана шу водийдан тош териб олинглар, — деди элликбошимиз. — Мошдек-мошдек тошчаларни олсангиз кифоя. Бу тош отиш рамзий маънога эга. Катта тошларни отиш шарт эмас.

Эртасига «Жамротул кубро» деган жойда шайтонга тош отдик.

Тошларим мўлжалга тегмади, чоғи, кўнгилхиралигим тарқамади.

Қурбонлик қилганимизда ҳам, соч-соқолларимизни олдирганимизда ҳам, Ийд намозини ўқиганимизда ҳам ҳалиги хиралик кўнглимни тарк этмади. Ҳатто Ийддан кейинги кун шайтонга тош отиб ҳам кўнгилхиралигим тарқамади.

6.

Тош отаётган айрим биродарларимнинг шайтонни кўриб тургандек тош отишлари, ғазаб билан тош отишларини кўриб, кўнглимдан кўп гаплар ўтди. Ҳамма азобларимга лаънати шайтонни айбдор деб билдим. Мен унинг измига юриб қўйдим. Шайтон йўлдан урмаса эди, ўша лаънати конвертни олиб бормас эдим. Бунинг ўрнига тегишли жойларга шикоят қилиб, ўша уй учун бериладиган ерни порасиз олишим мумкин эди. Мени шайтон йўлдан урди. Мен эртага, охирги марта тош отгани келганимизда катта-катта тошларни териб келаман. Мени йўлдан уриш қанақа бўлишини шайтонга кўрсатиб қўяман! Уриб, унинг бошини ёраман!

Мен Муздалифага боришни ихтиёр қилдим. Каттароқ-каттароқ тошларни териб келишни ихтиёр қилдим! Элликбошимиз бунинг шарт эмаслигини, тошни истаган жойдан териб олса ҳам бўлаверишини айтди.

Чодирларимиздан сал наридаги тоғ этагидан ёнғокдай, ундан ҳам каттароқ тошларни териб олиб, «Жамратул ақаба» деган жойга келдим. У ерда азбаройи одам кўплигидан олдинги сафларга ўтолмадим. Аммо шайтоннинг рамзига отиб етказа олишимга кўзим етган жойгача боргач, такбир айтиб, тош отишни бошладим. Охирги тошимни отишга шайланар эканман, шайтон макри туфайли тортган азобларимни эслаб, ҳатто Аллоҳ таолонинг уйида ҳам унинг қутқуси боис дилим ёришмаётганини эслаб, дард билан фарёд урдим:

– Даф бўл, эй шайтон! Илоё, мен отган тош сенинг бошингни ёрсин! Инсон шаклида юрган шайтонлар ҳам даф бўлсин! Бисмиллаҳ! Аллоҳу акбар!

Бор кучим билан кичикроқ олмадек келадиган тошни шайтонга отдим.

Аллоҳ, Аллоҳ! Эҳтиросларим боис шекилли, отган тошим хато кетди! Шайтоннинг рамзи қолиб, бутунлай бошқа томонга ўқдай учган тош менга тескари қараб турган бошқа бир ҳожининг калласига канкиллаб тегди-ку! Унинг алам ва вазоҳат билан тош келиб теккан томонга қарагани, чаккасидан қон оқиб тушгани ва секин ёнига йиқилганини кўрдим.

«Бировни ўлдириб қўйдим шекилли?» деб ўша томонга интилдим. Хайрият, у ўлмабди. Хизматчилар замбилга солиб, кўтариб кетишаётганини кўрдим. Бориб, узр сўрай, деб орқасидан югурдим. Унга етиб олдим-у, кимлигини кўриб, ҳайратдан қотиб қолдим.

Мен отган тош бошини ёрган одам Каттаев эди...

7.

Кимлигидан қатъи назар, бир кишини майиб қилганим, яна Ҳажда шу иш бўлганидан хижолат бўлиб, кўнглимнинг хиралиги ортди.

Маккага қайтганимизда мўъжиза юз берди. Зам-зам сувидан тўйиб-тўйиб ичдим ва бу сувни бошим ва елкаларимдан қўйдим. Видолашув тавофи учун Каъба-туллоҳ сари юзландим. Каъбатуллоҳ назаримда ўзидан ажиб бир нур, ғаройиб бир мунавварлик таратаётгандек эди.

Ана шу мунавварлик кўнглимда акс этиб, бирданига кўнглим ёришиб кетди.

Йўқ, керакли сўзни топа олмадим, чоғи. Кўнглим чароғон бўлиб кетди. Нурафшон бўлиб кетди кўнглим!

Ўзим ҳам шунчалар енгил бўлиб қолдимки, «Юряп-манмикин ёки учиб кетаяпманмикин?» деган гумонда оёқларим остига қараб-қараб олдим.

Мени барча кўнгилхираликлар бирданига тарк этган эди.

Ўша лаҳзада менинг Ҳажим қабул бўлган бўлса, не ажаб!

Ўша лаҳзада меҳрибон Аллоҳим менинг гуноҳларимни кечирган бўлса, не тонг!

ФОЛИНГ БОШИНГНИ ЕСИН

1.

Ола сигиримиз йўқолиб қолди.

«Қора» бор, «Тарғил» бор, «Швед» бор, «Ола» йўқ. Ҳатто бирор ғунажинни кўрса, орқасидан қолмайдиган «Буран» бор, «Ола» йўқ-да. Ваҳоланки, «Буран»ни бир неча марта бегона қишлоқлардан топиб келганмиз.

– Неча марта айтганман сенларга, молларни қаровсиз, қирга ҳайдаб қўйманглар деб, – ўдағайлади отам. – Топинглар, эрталабгача топмасаларинг, эгали бўлади у. «Ола» йўқолса, сут-қатикқа ёлчимайсанлар!

Ўзимиз ҳам биламиз, «Ола» йўқолса, сут-қатикқа ёлчимаслигимизни. Сабаби, «Тарғил»имиз ҳали ғунажин, туққан эмас, туғсаям, унинг серсут, серқаймоқ бўлишига кўзим етмайди. Чунки «Тарғил» «Швед»нинг бола-си. Унинг ранги тарғил бўлгани учун отини «Тарғил» қўйганмиз. Унинг отини акам қўйган.

«Швед»ни «Швед насли, зотли сигир», деб сотиб, отамни говжаллоблар алдашган. Ранги, турки швед молига ўхшагани билан «Швед»имиз швед чиқмади. Филнинг овқатини ейди-ю, эчкининг сутини беради. Лекин оти «Швед»лигича қолди.

«Қора» «Ола»нинг катта ўғли, уни ўзим бузоқчалигидан боқиб, катта қилганман. Уни туғилганда ҳам энг аввал ўзим кўрганман. Пешанасидаги кафтдек оласини айтмасангиз, у бутунлай қоп-қора эди. Отини «Қоравой» деб ўзим қўйганман. У туғилганда мен ҳали иккинчида ўқирдим. У мен билан бирга катта бўлди. Шунинг учун бегоналарни яқинлаштирмайдиган, сузонғич «Қоравой» мени кўрса, юввош тортиб қолади. Баъзан кутурган туя-дек пишқириб, арқонини ҳеч кимга боғлатгани қўймай турган жойида мен келиб қолсам, индамай бораман-у,

◆ «Ҳа, Қоровой, шўхлигинг тутдими?» дейман-да, ипни олиб, шохидан ўтказиб, доимги жойига, ерга отам қоққан, бир замонлар от боғланган қозикқа боғлаб қўяман. У бўлса «Сендан бошқаси бўлса, боғлатмасдим», дегандек, йўгон бўйнини елкамга ишқалаб қўяди. Мен ҳам «Қоровойим» нимани яхши кўришини биламан. Қашовни олиб келиб, унинг бўйинларини, шохларининг остини қашлаб қўяман. «Қоровой» бўлса қаерини қашиш кераклигини айтаётгандек, менга гоҳ бошини, гоҳ бўйнини тутди. Биз «Қоровой» билан жўраларга ўхшаймиз. У мени икки марта болалар урмоқчи бўлганда улардан ажратиб олган. Бир гал чиллак ўйинида Наби семизнинг ўзи ғирромлик қилиб, яна мени айбдор қилди. Ҳасан қаптарбоз ҳам, Ғани дароз ҳам Наби семизнинг ёнини олишди. Уларнинг ҳаммаси олтинчи «Б»да ўқишади-да. Бизнинг «А» синф болаларини кўролмайди бари. «А»да аълочилар ўқийди, «Б»да билмасвойлар ўқийди, тўғрими? Сизлар тарафларда ҳам шунақами? Ҳамма муаллимлар «Олтинчи «Б»нинг дастидан дод», дейди. Уларнинг синфига дарсга кирмасам, дейишади муаллимлар. Хуллас, Наби семиз мени турткилашни бошлаган эди, шериклари ҳам келиб, қўшилишди. Қарасам, уларга кучим етмайдиган. Йиғламсираб, бор овозим билан Қоровой, ёрдам бер!» деб бақирдим. Мен Наби семиз ва унинг шерикларини кўрқитиш учунгина шундай қилгандим. Аммо бир маҳал қарасам, «Қоровой» биз томонга ўқдай учиб келяпти-да. Шохларини пастга қилиб олиб, пишқириб келаётганини кўриб, ўзим ҳам кўрқиб кетдим. Ҳасан «Қочиб қол, ўлдик!» деб жуфтакни ростлади. «Қоровой» Наби семизни ҳам, Ғани дарозни ҳам сузиб, учуриб юборди. Кейин Ҳасан қаптарбозни қувиб, етиб олди-ю, уни ҳам сузиб, ағдарди. Яна қайтиб келиб, худди бош айбдор Наби семизлигини билгандек, уни қувлаб кетди. Бечора Наби семиз уйигача қочиб борибди

ўшанда. Икки-уч кун Наби мол боққани чиқолмай юрди, уни кўргандан «Қоровой» қуварди-да. Шу-шу мол боққани борсак, болалар менга тегмайдиган бўлди. Ҳатто мактабда ҳам болалар билан урушиб қолгудай бўлсак, бирга мол боқадиган болалар «Неъмат билан ҳазиллашманглар, у Қоровойини олиб келади, шўринг қурийди кейин», дейишарди.

«Буран» ҳам «Қоровой»нинг укаси, аммо отаси бошқа. Унинг отаси фермадаги баҳайбат, зотли ҳўкиз. Унинг оти ҳам «Буран». Отасидек бўлсин деб, биз уни «Буран» деганмиз. У энди иккига кирди. Сузмайди, аммо жуда шўх. Уни тез-тез йўқотиб кўямиз. Бировларнинг ғунажинлари билан уларникига кетиб қолган бўлади. Доим акам бориб, олиб келади.

«Ола»миз ҳақиқатдан ола. Лекин уни олалиги учунгина «Ола» демаймиз. Унинг зоти шунақа, Олатов насли сигир. «Ола»миз бир хил молларга ўхшаб, чимхўрлик қилиб, ўт танлаб ўтирмайди. Олдидан нима чиқса, еб кетаверади. Бир жойга боғлаб қўйсам ҳам бирорта ўтни қолдирмай, томиригача тозалаб ейди. Қишларда молларга ем берамиз. «Тарғил» кунжара емайди, «Швед» бўлса ёрмани емайди. «Ола» жонивор бўлса, кунжара берсак ҳам, ёрма берсак ҳам еяверади. Онам ун элаб нон қилса, ундан чиққан кепакни ҳам ивитиб бераман, қолдирмасдан еб қўяди «Ола». Ювинди борми, пўчоқ борми, нима берсак ейди. Шунинг учун унинг сути ҳам кўп, сутида қаймоғи ҳам кўп. Онам эрталаб мактабга кетаётганимизда катта саватнинг остига қатор териб қўйилган товоқлардаги сутнинг бетини сузиб беради, ичига нон тўғраб, сариеғ егандай, маза қилиб еб оламиз. Онам ҳар куви пишганида коса-коса сариеғ ҳам олади. «Ола»нинг шарофати билан оиламизда ҳеч қачон ёғ сотиб олмаймиз. «Ола»нинг бир ойлик бузоқчасиям бор. Уям олача. Онам уни «Олача» дейди. Мен унга

◆ «Машенка» деб от қўйиб олганман. «Ола» қуёш ботмай туриб, у ҳали каттакон доира шаклига киргандан бўш юрган бўлса, «Машенка»ни эмизиш учун уйга чопишни, агар боғлаб қўйилган бўлса, уйга қараб бўкиришни бошлайди. Аммо «Ола» жуда тартибли ҳайвон. У биргина «Бош, Ола, қайт», дейишим биланоқ мен истаган томонга қайтади. Бошқа молларим ҳам унинг орқасидан юрар, «Ола» боис мен бошқа болалардек қийналмас эдим мол боқишга. Уларнинг моллари ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа қочиб, бировларнинг экинларига тушиб, чарчатар эди. Яна энг қизиғи, бошқаларнинг моллари бедазорга тушгудек бўлса, албатта қорни шишиб кетарди. Қишлоқда ҳар йили бир-иккита мол қорни шишиб, ўлиб туради. Аммо менинг «Олам» ҳам, унинг болалари ҳам бедазорнинг ўртасига боғлаб қўйсангиз ҳам қорни шишмайди. Маза қилиб еб, қорнини қаппайтириб юраверади. Бир гал мактабдан боргунимча молларимдан иккитаси бўшалиб, Раҳмат бобо қоровул бўлган бедазорга тушибди. Раҳмат бобо қолганини ҳам бўшатиб, ҳаммасини бедазорнинг ўртасига ҳайдаб борибди. «Ҳаммаси қорни шишиб ўлсин», деган-да. Ўзи Раҳмат бобо катта одам бўлса-да, ёш болага ўхшаб, болалар билан ўчакишиб, уруш қилиб юради. Икки-уч соат бедазорнинг роса гуллаб турган жойларига олиб бориб, молларимни боқибди ҳамки, бирорта молимнинг қорни шишмас эмиш. Охири сўкина-сўкина, четга ҳайдаб чиқиб, сояга боғлаб қўйган ерида мен бориб қолдим. Ҳамма болалар «Бугун сен мол боқмасанг ҳам бўлади. Раҳмат бобо молларингни яхшилаб тўйғазиб, суғориб, сояга боғлаб ҳам қўйди. Биз жўрттага молларингни қорни шишмаслигини айтмадик», дейишди.

◆ Кузда далалар экиндан бўшагандан кейин, ҳар йилгидек, ҳамма молларининг шохидан ипини олиб, эрта-лабдан қир томонга чиқариб, ҳайдаб юборади. Кечкурун

молларнинг ўзи қорни тўйиб, қишлоққа қараб қайтиб келаверади. Чиқиб, уй-уйимизга ҳайдаб кирамиз. Бу мавсум бизда ҳайдов вақти дейилади. Ўн беш-йигирма кундан бери молларимиз ҳайдовда юрган эди. Ҳали бирор марта «Ола» келмай қолган эмасди. Умуман, унинг биринчи марта йўқолиб қолиши эди. У бузоғини ўйлаб ҳам келмай қолиши мумкин эмасди. Унга нимадир бўлган. Ана шунинг учун ҳам ҳаммамиз хавотирга тушдик.

2.

Иккала акам ҳам менга қўшилиб, «Ола»ни излаб, қоронғидан ҳам қўркмай, қирга чиқиб кетдик. Мен акаларимни кўпроқ мол боқадиган жойларимга олиб бордим. У ерларда «Ола» кўринмади. Кейин қирдан моллар келиши мумкин бўлган иккала йўл бўйлаб, қишлоққача икки мартадан келиб кетдик. Йўл бўйи «Ола, Ола, маҳмах, Ола, қаердасан?» деб бақириб бордим. Аммо тонг отди ҳамки, «Ола» топилмади. Кун бўйи қир-адирларни қадамлаб, излаб чиқдик. Ҳеч қаерда «Ола» йўқ. Кечгача бўлган барча қидиришларимиз ҳам самарасиз кетди.

Ўша куни кечки овқат мотамсаро ўтди. Доим мен мол боққаним учун ўзимни айбдор ҳисоблаб, елкам қисилиб, бир чеккада йиғламсираб ўтирардим.

— Тумшайма, — деди отам. — Мол йўқолишига сен айбдор эмассан. Битта сеники эмас, ҳамманинг ҳам моли ҳайдовда. Менимча, бирор кўнгли эгри одам ҳайдаб кетган. Наймандан ҳам кеча бир кишининг тўртта молини куппа-кундузи биров ҳайдаб кетибди. Ислон дўхтир кўрибди у одамни. «Моллари Баҳрулланинг молларига ўхшар экан», деб ўтиб келаверибди. Кечкурун Баҳрулланинг моллари йўқолганини эшитиб, кўрган воқеасини айтиб берибди. Ҳақиқатдан, у одам Баҳрулланинг молларини ҳайдаб кетган экан. Изидан Ёмон-

жаргача боришибди. Уша ерда жарга тиралган машина изларигача бориб, молларнинг изи йўқолибди. Ҳозир икки вилоятнинг мелисаси юк машиналарни тўхтатиб, текширяпти. Аммо воқеа кеча бўлган. Кечадан бери у машина Тошкентнинг молбозорига икки марта бориб келган бўлсаям ажаб эмас.

— Нафасингизни иссиқ қилинг, — онам изиллаб йиғлашга тушди. — Найманнинг ўз ўғриси бор. Бизнинг қишлоқда ўғри йўқ, ҳали бирор кишининг молини ўғри олмаган.

— Ана шунинг учун ҳам ўғри келган-да, хотин, — ҳазиллашмоқчи бўлди отам. — Ўз ўғриси йўқ қишлоқни ўғрилар писанд қилмас эмиш.

— Уларнинг оти ўчсин! — мавзуни ўзгартирди онам. — Неъматулла, сен эртага ўқишингдан қолма, аммо мактабдаги ҳамма болалардан сўрагин, ҳар ҳолда учта қишлоқнинг боласи ўқийди. Кўргани, эшитгани чиқиб қолар. Хайрулла, эртага сен Сағонақ бўйлаб, Кенагасгача бориб кел, уйма-уй сўра. «Бегона мол келмадими?» де. Совғон, Очамайлига кир. Қайтишингда Қулқишлоққа кириб ўт. Қайси қишлоққа кирсанг, масжидига кириб, бобойларига айт, шуларнинг инсофи бўлади. Кўрган, эшитган бўлса, айтади. Омонулла, сен Манғитободга бор, ундан Замбаракка ўт. Қайтишингда Баҳринниям оралаб, кўрган одамга «Ола»нинг белгиларини айтиб, «Кўрсаларинг, хабар беринглар», деб келавер. Икковинг ҳам «Хабар берганга суюнчиси бор», денглар. Неъматулла, сенам болаларга суюнчи ҳақида айт, хўпми?

— Ҳа, шу гап эсларингдан чиқмасин! — деди отам ҳам. — Ким хабарини берса, битта юзталиқни асраб-авайлаб юрибман, ҳаққи-ҳалол шу юзталиқни суюнчига бераман.

Юз сўмга битта майдароқ мол, айтайлик, бултурги бузоқни сотиб олса бўларди. «Мактаб директори юз сўм

ойлик олармиш», деб эшитардик ўша пайтлар. Кўп болалар «Катта бўлсам, директор бўламан», дерди ўшанда.

Эртасига ҳамма синфларга кириб, гапни юз сўм суюнчидан бошлаб, «Олам» йўқолганини айтиб чиқдим. Аммо ҳеч ким кўрдим, демади. Акаларим ҳам кечкурун ҳолдан тойиб қайтиб келишди. Ҳеч қайси кишлоқдан дараги чиқмабди.

Тўртинчи куни ҳам бирор хабар эшитмадик. Шундан кейин «Ола» ҳақида қаттиқ ташвишлана бошладик ҳаммамиз. Чунки энди унинг адашиб кетиб қолмагани, йўқолиб қолмагани аниқ бўлди-да. Энди уни кимдир олиб кетганига ҳаммамизнинг ишончимиз комил бўлган эди.

3.

— Бештепада битта аёл фол очармиш, аниқ жойини айтиб берармиш, — деди онам отамга. — Сизга фол деса, жонингиз чиқади. Аммо «Фолга ишонма, фолсиз юрма», дейишган момоларимиз, хўпми? Чиқмаган жондан умид. Бир марта айтганимга хўп денг, боринг! Оти Хосият фолчи эмиш. Бир марта боринг, хўжайин, гуноҳи менинг бўйнимга. «Ола» учун гуноҳга ботсам ҳам майли.

«Ола» учун мен ҳам гуноҳни бўйнимга олишга тайёр эдим, гарчи гуноҳ нималигини яхши англамасам ҳам. Аммо отам ўйланиб туриб, рози бўлди:

— Майли, эртага бир гап бўлса, мендан ўпкалаб юрмаслигинг учун ҳам бораман ўша Хосият фолчингникига.

Эртасига саҳарлаб Хосият фолчи деганининг уйига йўл олдик. Дадам мени ҳам эшакка миндириб олди. Сабаби, отам йўл-пўлда «Ола»ни кўриб қолишимиздан умидвор эди отам. Аммо ўзи молларимизни бошқа моллар ичидан яхши ажратиб ололмасди. Мен эса юз мингта молнинг ичидан ҳам «Ола»ни ажрата оламан. Лоф бўлсаям айтай, уни бошқа молларнинг ичидан кўзимни боғлаб қўйсалар

◆ ҳам топа оламан. Керак бўлса, ҳидидан, мени кўрганда пишиллашидан, овозидан ҳам таниб оламан.

4.

– Бугун чоршанба, эртан пайшанба. Шу икки куннинг ичида молингни топсанг топдинг, тополмасанг, жума куни молинг сотилади, – деди фолбин момо. – Молинг бир қоронғи оғилга бойланган. Жума куни сотишни мўлжаллаб турибди бойлаган одам.

– Кимлигини айтинг, кимлигини, – қизиқиб кетди отам. – Қайси қишлоқдан?

– Ҳм-м, қишлоғими? – ўйланиб қолиб, косадаги сувга термулди фолбин момо. – Қишлоғи дегин...

Отам унинг чайналаётганини ўзича тушуниб, олди-га яна битта уч сўмликни ташлади. Аёл ҳам шуни кутиб турган эканми, шартта «Ола»миз боғланган қишлоқнинг номини айтиб юборди:

– Бойқишлоқда молларинг, бир қоронғи оғилда.

– Кимникидалигини айтинг, яна уч сўм бераман, – деб ёнини кавлади отам.

Уч сўмни эшитиб, фолбин момо косасидаги сувга узоқ термулиб, бир нималар деб пичирлади. Аммо бирор исмни айтолмади.

– Қорароқ одам, турқи совук, баджаҳл одам, аммо оти чиқмаяпти. Оти мусулмонча от бўлса чиқарди, китобдан эмас унинг оти, – деди фолбин момо қийналиб кетган одамга ўхшаб. Сўнг бизни ҳайдагандай имо-ишоралар қила бошлади: – Энди кетинглар, мен чарчадим. Тез ҳаракат қилмасаларинг, молларинг қўлларингдан кетади.

– Хола, молим айтган жойингиздан топилса, битта кўйлак олиб бераман сизга, – деди отам фолбин момоникидан чиқаётиб.

— Топилгунча ҳамманг шундай деб турасан, топил-
са, момонгни эсдан чиқариб юборасан, — деб минғир-
лаб қолди фолбин момо ортимиздан.

5.

Отам уйимизга келгандан Эргаш аканинг «Моск-
вич» машинасини савдолашди. Машина баки тўлгу-
нича бензин олиб берадиган ва ўн сўм пул берадиган
бўлди отам. Машинага бизлар ҳам чиқиб олдик ва тезда
Бойқишлоққа жўнадик.

Бойқишлоқда отамнинг Ҳасан ака деган таниши бор
экан, ўша киши бизга ҳамроҳ бўлди ва чойхона, мас-
жид ва дўконга ўхшаган, одамлар йиғиладиган жой-
ларга бориб, молимиз ҳақида сўраб-суриштирдик. Ҳеч
ким бегона мол кўрганини айтмади. Отам фолбиннинг
гапларини айтганидан сўнг Ҳасан ака: «Майли, фолчи
шунақа деган бўлса, қишлоқдаги ҳамманинг оғилини
битталаб кўриб чиқамиз, ҳеч ким қаршилиқ қилмайди,
аммо мени ранжитяпсиз, дўстим, бизнинг қишлоқдан
ҳали ўғри чикмаган», деди. Шундан сўнг қишлоқда-
ги ҳовлиларни бирма-бир айланиб, ҳар бир ҳовлидаги
оғилни синчиклаб кўздан кечирдик. Мен Ҳасан ака-
нинг ўғли билан бориб, болалар мол боқаётган адирни
ҳам кўриб келдим. Ёйилиб ўтлаб юрган моллар ичида
«Ола» йўқ эди.

Биз Бойқишлоқдан ҳам «Ола»ни тополмай, ҳориб-
чарчаб, умидсизликка тушиб, қайтиб келдик. Отам Эр-
гаш акага бефойдага берилган ўн сўмнинг ҳам аламига
бизни сўкиб, ҳовлига кирди-ю, сўрида ўтирган бегона
одамни кўриб, сўкинганидан хижолат бўлди.

Меҳмондан олдин онам сўз бошлаб қолди:

— Хўжайин, Бештепада бир кишининг оғилида битта
бегона мол бор эмиш. Бўкириб, қўшнилларини безор қи-

◆ либди. Бу кишиям кўшниси экан. Хосият фолчиникига борганингизни эшитиб, «Шу одам қидирган мол бўлса керак», деб бизга хабар бергани келибди.

– Шу гап ростми? – деди отам худди «Ола» топил-гандек, хурсанд бўлиб. – Бештепага борганда бегона мол ҳақида ҳеч ким ҳеч нима демаганди-ку?

– Бирортадан сўровдингизми? – деди меҳмон.

◆ – Ҳа-я, ўзимиз билан бўлиб, фолчиникига бориб, фолчиникидан қайтиб келаверибмиз, – бошини қашла-ди отам. – Битта-яримтадан сўрамабмиз ҳам. Ака, отин-гиз ким, адашмаяпсизми, ишқилиб?

– Отим Маҳкамбой, ўша, сиз борган Бештепадан-ман. Ўша, Хосият-бехосият фолчининг уйидан учта уй нарида тураман. Бехосиятнинг уйидан кейинги уй Шоди олифтаники. «Шаҳарда ўқияпман», деб беш-олти йил ота-онасини алдаб, шаҳарда дайдиб юрган. Шундан отида «олифта» кўшимчаси бор. Ўзи ишқмас, дангаса, бекорхўжалардан. Иккита ўғли ҳам отасига тортган. «Ишламай тишласам», дейди. Бизнингча, шу катта ўғли молларингни ҳайдаб борган чиқар-ов. Ўтган йилиям бировнинг молини суриб келиб, олти ой жан-жаллашиб юрувди. Оғилидаги мол бўкириб, безор қи-лувди, кўшнимиз Акрам ака билан кирдик. «Сизда мол бўлмас эди, бир-икки кундан бери сигир бўкириб қол-ди, тинчликми?» десак, «Якшанба куни Жумабозордан олиб келдим, нима, мол қилиш бизнинг пешонамизга битилмаганми?» дейди. «Муборақ бўлсин, сигир олиб, кўп яхши қилибсиз, лекин уни бўкиртириб ётмай, бола-ларга айтинг, дала-даштга олиб чиқиб, боқиб келсин, оч қолдириб, бўкиртirmanг-да», дедик. «Эгаси боласини олиб қолиб, онасини сотган эди, шунга сал бангираяп-ти, яна бир-икки кун қарай, ўрганиб қолса қолди, бўл-маса, кейинги якшанба куни бозорга олиб бориб, сотиб юбораман», дейди.

– Фолчининг қўшнисиникида бангираб ётган бўлса, биз эшитмадик-ку? – сўради отам.

– Сиз кундузи боргансиз, кундузи ўт-пўт берса, тинчийди шекилли. Шом пайти бошлайди ашуласини. Шунанга бўкирадики, баъзан ярим оқшомгача давом этади. Ишонмасангиз, юринг, ҳозир роса олаётгандир авж пардасидан.

– Мен уни шом пайти соғардим, шомда боласини эмизаман деб маърайди-да, жонивор, – суҳбатга қўшилди онам. – Номардлар, роса азоб берибди «Ола»мизга. Боққани олиб чиқишса, бир илож қилиб, қочиб келарди бечора.

– Кетдик!

Отамнинг бу буйруғи Хайрулла акам билан мени аскарлардек ўрнимиздан турғизди. Отам Эргаш акага яна бир челақ бензин ва беш сўм берадиган бўлди. Бештепага жўнадик.

6.

Маҳкамбой ака Шоди олифтанинг уйини кўрсатиб қўйгандан кейин машинадан тушиб қолар экан:

– Мен сизларни танимайман, сизлар мени кўрганларинг йўқ, – деди.

Биз Шоди олифтанинг уйи олдида машинадан тушганимиздан «Ола»нинг овозини эшитдим ва бу «Ола» эканини отамга айтдим.

– Биттанг ҳам бир оғиз гапирмайсан, – деди отам бизларга ва дарвозани тақиллатишга тушди: – Шодикул ака, ҳо Шодивой ака!

– Ҳозир! – ичкаридан эркак кишининг овози эшитилди.

Бироздан сўнг дарвозани бир киши очиб, «Хизмат», дегандек, бизларга бирма-бир тикилди.

– Мол сотмоқчи экансиз, бир танишингиздан эшитдик, биз ҳам битта сигир олмоқчи бўлиб, эртага бозорга чиқмоқчи эдик. Савдомиз маъкул келса, сиз ҳам бозорга бориб юрмасдингиз, биз ҳам бозор оралаб юрмасдик.

Шоди ака бироз иккилангандек қараб турди-ю, бизни ичкарига таклиф қилди. Тойифи узумлар осилиб турган ишком остидаги супага ўтирдик. Фолчи момонинг гапини эсладим: «Қорароқ одам, турқи совуқ, баджаҳл одам». Шоди олифта қора ҳам эмас, турқи совуқ ҳам эмасди. Баджаҳлга ҳам ўхшамасди.

– Майли, савдомиз келишса, сотамиз, ўзиям бўкириб, еб қўйди, – деди Шодивой ака ва ичкарига қараб деди: – Шавкат, бозор куни сотиб олиб келган молингга харидор келди. Олиб чиқиб, кўрсат, нархи тўғри келса, берворамиз, овозидан мен ҳам, қўни-қўшни ҳам безор бўлди.

Шоди олифтанинг ўзигина эмас, Шавкат ўғли ҳам олифта экан. Салом ҳам бермай, бизга бир нописанд қараб ўтди-ю, оғилларидан «Ола»мизни етаклаб чиқди.

– Кўришсин, нархи кўтарса, сотуврамиз, – деди Шавкат олифта ва «Ола»ни бизга яқинроқ етаклаб келди.

Мен «Ола»ни кўриб, отамнинг жим ўтиришимиз кераклиги ҳақидаги тайинлаши ҳам ёдимдан кўтарилиб кетди. Ирғиб ўрнимдан туриб, «Ола»нинг бўйнидан қучоқладим. «Ола» бечора хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, мени кўриб, йиғлаб юборди. У тилларини чиқариб, менинг юзларимни ялади. Мен ҳам унинг юзидан ўпаётиб, кўзларидан оқиб тушаётган кўз ёшларини кўриб қолдим.

– Ўғрилар! Ноинсофлар! – бақириб йиғлаб юбордим.

– Сенга жимгина ўтиргин, дегандим-ку, – деди отам келиб, мени овутмоқчи бўлиб.

– Ота, қаранг, Ола йиғлаяпти, – дедим бўғилиб. – Улар Олага азоб беришган, уни қийнашган. Уни калтаклашган, бўлмаса йиғламасди.

– Майли, ўғлим, хафа бўлма, энг муҳими, «Оланг» топилди. Худога шукр, молимиз ҳаромга чикмади, – деди отам ва Шоди олифтага қараб, деди: – Бу сигирни «Бозордан ўғлим олиб келди», дедингиз-а? Энди ўғлингиз бу сигирни қайси бозордан, кимдан сотиб олганини айтиб беришига тўғри келади, Шодивой ука.

Шодивой олифта ҳам, ўзидан олифтароқ ўғли ҳам нима бўлганини тушунишди шекилли, уларга сичқоннинг ини минг танга бўлиб қолди.

– Молни қайси бозордан сотиб олувдинг, ўғлим? – деди Шоди олифта ўғлига у бирор жўяли гап топар, деган умидда.

– Ким айтди сизга «Бозордан сотиб олдим», деб? Ўша куни бир зиёфатдан кеч қайтувдим. Қарасам, кўчада шу мол бўш юрибди экан. «Киритиб, боғлаб қўяй, эгаси излаб, сарсон бўлиб юргандир, қоронғида бир ёққа адашиб кетмасин», дедим. «Ким сўраб келса, бериб юборинглар», деганман онамга ҳам. Ишонмасанглар, ана, онамдан сўранглар.

Онаси ҳаммасини кўриб, нима бўлаётганини англаб турган экан, тезгина келиб, отамга йиғлаб-ёлворишга тушди:

– «Хосият холаникига фалон-фалон белгили сигири йўқолганини айтиб, фолга келишибди», деб эшитганимдан билувдим бу мол сизларники эканини. Ўғлим тўғри айтяпти. Бизларни кечиринглар, сизларга хабар қилолмадик. Ана, молларингизни олиб кетаверинглар, аммо эримни ёки ўғлимни айбдор қилманглар. Худо хайрингизни берсин, мелисага берманг! Мелиса билса, ўғлимни қамаб қўяди. «Иккинчи бу ишни қилмайман», деб тилхат берган. Дадасига Худонинг зорини қилдим, «Бориб, эгаларига айтайлик, бозорга жар солдирайлик, ҳеч бўлмаса, чиқариб, ҳайдаб юборайлик», деб. Нима қилай, бу эркакка гап кор қилмади, кор қилмади-да. Жон

ака, болаларингизнинг роҳатини кўринг, ёш болаларим бор, раҳмингиз келсин, мелисага айтманг!

– Йиғламанг, синглим, мелисагаям айтмайман, бировгаям айтгулик иш эмас бу, – деди отам ўрнидан туриб. – Эркакка ярашадиган иш эмас бу. Сизнинг айтганингизни қиламан, аммо сизнинг мана буларнинг хизматини қилиб ўтказган умрингиз ҳайф бўлибди, эсиз умр. Эсиз эркак деган ном буларга.

Биз «Ола»ни етаклаб, кўчага чиқдик. Тўпланган томошатабларга парво ҳам қилмай, отам йўлни қишлоққа солди. Отам машинага, Эргаш аканинг ёнига мени ўтиргизиб, қишлоғимизга юбормоқчи эди, мен кўнмадим. «Ола»дан ажралгим келмади. Эргаш ака билан акам кетди.

7.

Биз Шоди олифтаникидан узоқлашиб, фолбин момонинг дарвозаси ёнидан ўтаёсак, фолбин момо ҳам дарвозаси олдига битта ўтиргични кўйиб олиб, ўтирган экан. Бизни кўриб, отамни таниб қолди ва деди:

– Сигирингизни топибсиз-да? Мен айтган қишлоқда, мен айтган одамнинг оғилида бойлоғлиқ турган эканми?

Отам умрида бировнинг дилини ранжитган одам эмас. Бировни сўкканини эслай олмайман. Аёлларга-ку, қаттиқ гапириш тугул, уларга деярли гапирмас эди. Аммо фолбин момонинг шу сўзларидан кейин отамни таний олмай қолдим. Ким билади, балки кун бўйи айтолмай юрган гапларини йиғиб, битта қилиб, фолчига айтиб юборгандир. Балки, Шоди олифтага айтмоқчи бўлганларини ҳам йиғиб, фолбин момога айтгандир. Ҳайтовур, отамнинг ўша сўзлари анча вақтгача қулғимдан кетмай юрди.

– Ҳе, фолинг бошингни есин! Фолбин бўлмай, ҳар бало бўл! Ўн чақирим ердаги қишлоққа сарсон қилдинг! У қишлоқнинг одамларини бекорга хафа қилдим. Бит-талаб оғилларини кўриб чиқиб, ўзим ҳам адо бўлдим. Ўн чақирим наридагини кўрган фолинг қўшнинг Шоди олифтанинг уйини кўролмапти. Тупурдим фолингга! Аслида сенинг ўғрилар билан тилинг бир, билдингми?

Отамнинг қаттиқ-қаттиқ гапираётганини эшитган томошаталаблар энди бу ерга йиғилишди. Отам уларга ҳам баланд овозда гапирди:

– Манави бадбахтга биттанг ҳам фол очирма! Умуман, ҳеч ким, ҳеч қачон фол очирмасин! Фолчининг ўғрилар билан тиллари бир. Муттаҳамлар билан тили бир. Фолчининг шайтон билан тили бир. Фолчи дўзахи, билиб қўйинглар, дўзахи!

ШУКР

Очиғи, мен ҳам оз шукр қиладиганлардан, тўғрироғи, кўп нолинадиганлардан эдим.

– Кўпроқ шукр қилинг, нолинманг, ахир нимангиз кам? – деб қолдилар бир куни устозимиз Аҳтамхон тўрам.

– Кўряпсиз, устоз, қарз-ҳавола қилиб бўлса-да, бир илож қилиб уй олдик, – дедим. – Аммо меҳмон келса, ийманмасдан ўтирғизадиган на бир мебелимиз, на бир гиламимиз бор.

– Сиз олган уйни ололмай юрган одамлар қанча эканини ўйлаб шукр қилмайсизми? – дедилар устоз.

– Ёш-ёш қизлар «Нексия» миниб юрибди, менинг бўлса мотоциклим ҳам йўқ, – дедим тан бергим келмай. – Элликка бориб қолдим, ҳамон пиёда юрибман.

– Пиёда бўлса ҳам юрганингизга шукр қилмайсизми? – дедилар устоз. – «Нексия» миниб юрган қизларни кўрган кўзларингиз ногиронлар аравачасида юрган оёқсиз одамларни кўрмайдими? Ана шундай аравачага солиб, болаларингиз итариб юрмаганига шукр қилмайсизми?

Тўрамнинг нима десам ҳам жавоб топиб беришлари тинкамни қуришиб, бошқа мавзуга кўчдим.

– Ойлигим кам. Оладиган ойлигим рўзғоримдаги бир ойлик харажатларнинг учдан бирига зўрға етади, – дедим. – Аввалги иш жойимда ойлигим камлиги боис бошқа газетага ўтувдим, бу ерда икки йилдан бери ишласам-да ойлигим ўша-ўша. Нархлар эса икки йилнинг ичида уч барабар ошиб кетди. Аввал мен ишлаган газетадагилар мендан икки-уч барабар кўп маош олишяпти.

– Болаларингиз оч қолишяптими? – сўрадилар устоз. – Неча кундан бери нон еганларингиз йўқ?

– Тўғри, оч қолганимиз йўқ. Қора икра-ю, қизил икра емасалар-да, ҳали ананас деган мевани еб кўрмаган бўлсалар-да, нонимиз, макаронимиз узилгани йўқ.

Қайсидир байрамда ҳатто банан ҳам олиб берганман болаларимга, — дедим устоз нима демоқчи бўлаётганларини пайқаб. — Аммо бунинг ўзи бўлаётгани йўқ-да. Ўзимни тўрт тарафга уряпман. Баъзан авваллари ор қилган ишларимни ҳам қилишга мажбур бўляпман.

— Баракалла, Аллоҳ ҳам «Сендан ҳаракат, Мендан баракат», деган, — дедилар устоз. — Унутмангки, сизга ризқни муҳаррирларингиз эмас, Аллоҳ таоло етказиб турибди. Икки йилдан бери ойлигингиз ошмас экан, камайтирмаганларига шукр қилинг. Аммо унутмангки, ойлигингиз камайганда ҳам болаларингиз очдан ўлмайди, Аллоҳ бошқа ердан ризқларини етказди.

Дастурхонга буғи кўтарилиб турган паловнинг келтирилиши суҳбатимизни бўлиб қўйди.

— Бугун қайси кун? — сўрадилар устоз.

Устознинг нима учун сўраётганларини англаб турган бўлсам-да, у кишининг ташрифлари учун охириги гуручни солиб ош дамлатганимни билдиргим келмади.

— Чоршанба, нима эди?

— Бизникида фақат якшанба кунлари ош дамланади, — дедилар устоз ва сал ўйланиб туриб, қўшиб қўйдилар: — Беош кетган сағир якшанбалар ҳам оз эмас.

Дастурхон йиғиштириб олингач, устоз шукурнинг хикмати ҳақида бир ривоят айтиб бердилар.

* * *

Қадимда бир киши нукул Аллоҳ таолога шукр қилар экан. Тилидан «алҳамдулиллаҳ» деган сўз тушмас экан. Бу сўзни кўп такрор қилишининг сабабини сўраганларга «Бандасининг Яратганига шукри — «алҳамдулиллаҳ», демоқлигидир», дер экан.

Шу одамнинг таърифи мамлакат подшосининг кулогига етиб, подшоҳ у одамни кўришни истаб қолибди. Вазирини у одамнинг олдига юборибди.

– Подшоҳимиз сизни кўрмоқчилар, сизни саройга таклиф қилдилар, – дебди вазир.

– Менинг саройда қиладиган ишим йўқ, – дебди ҳалиги киши. – Подшоҳингизни ҳам кўргим келса, мен ҳузурига борган бўлардим. Модомики, подшоҳ мени кўрмоқчи экан, у меникига келсин!

Вазир бу гапни подшоҳга етказибди ва подшоҳ у одамни жазоласа керак, деб подшоҳнинг оғзини пойлабди. Подшоҳ эса кўп шукр қилувчи кишининг вазирга берган жавобини обдон ўйлаб, у одамда бир хислат борлигини пайқабди ва дебди:

– Ростдан ҳам, унинг менда эмас, менинг унда ишим бор. Мен ўзим у кишининг ҳузурига боришим керак эди. Бу хатони ҳозироқ тузатганим бўлсин!

Подшоҳ мулозимларини эргаштириб, ҳалиги кишиникига борибди. Унинг харобгина уйини, нураган деворларини, эски-туски тўшақларини обдон кузатиб бўлгач, сўрабди:

– Қалай, соғ-саломатмисиз?

– Алҳамдулиллаҳ! – жавоб берибди ҳалиги киши.

– Еб-ичишингиз, маишатингиз дурустми?

– Алҳамдулиллаҳ!

– Бирон нарсага муҳтожлигингиз йўқми?

– Алҳамдулиллаҳ!

– Бирон нарсадан қийналмаяпсизми?

– Алҳамдулиллаҳ!

– Баракалла, баракалла, – дебди подшоҳ ва яна чор атрофга бир назар солгач, дебди: – Бу уйингиз сал хароброқ аҳволга келиб қолибди, ижозат берсангиз, сизга янги уй куриб берсак!

– Менга янги уй керак эмас, шуниси ҳам бўлаверади, – дебди киши. – Бу уй вақтинчалик уйимиз. Абадий яшайдиган янги уйимизни чиройли қилиш ташвишидамиз.

— Жиҳозларингиз ҳам, тўшакларингиз ҳам деярли йўқ экан, хоҳласангиз, шу уйингизни яхшилаб жаҳозлаб берайлик!

— Биз яхши жиҳозларимизни янги уйимизга жўнаиб турибмиз, бу уйда бориға қаноат қилиб турибмиз, — дебди киши. — Алҳамдулиллаҳ!

— Мен шу мамлакатнинг подшосиман, — дебди подшоҳ. — Илтимос, сизға бирор яхшилик қилишимға рухсат беринг. Айтинг, сиз учун нима хизмат қилай?

— Алҳамдулиллаҳ, бировнинг хизматига муҳтож эмасман, — дебди киши. — Илтимос, мен учун ташвиш чекманг!

— Сизға бирор хизмат қилиш подшоҳ учун ташвиш бўлибдими? — дебди подшоҳ. — Айтинг, ҳар қандай юмуш бўлса, битта амрим билан бажо келтиришади.

— Майли, ундай бўлса битта юмуш айта қолай, — дебди кўп шукр қилувчи киши. — Шу пашшалар мени жуда кўп безовта қилади. Илтимос, пашшаларни менинг уйимға келмайдиган, менға озор бермайдиган қилиб қўйинг!

Подшоҳнинг боши қотибди. Бош қашлай-бош қашлай, дебди:

— Мен подшоҳман, ҳар қандай ишни битта фармон билан бажартираман, аммо пашшаларға «Бу ерга келманглар!» дея олмайман. Уларға сўзим ўтмайди.

— Менинг эса бошқа ташвишим йўқ, — дебди ҳалиги киши ва ўйланиб чиқиб кетаётган подшоҳға қараб қўшимча қилибди: — Сиз саройға қайтгач, ўн кун давомида филларингизни кузатинг!

Подшоҳ ўн кун давомида филларни кузатибди. Ўн кун давомида улкан филлар на овқат ебди, на сув ичибди. Улар озиб ҳам кетмабди, хулқларида ҳам бирор ўзгариш бўлмабди. Ўн кун ўтгач, яна аввалгидек овқат еб, сув ича бошлабдилар.

– Подшоҳим, сиз зиғирдеккина пашшаларга сўзим ўтмайди, деган эдингиз, қаранг, анави одам тоғдек филларни ўн кун овқат ейиш ва сув ичишдан тўхтатиб қўйди, – дебди вазир ҳайратини яшира олмай. – Бунинг сири нимада экан?

– Бу унинг кўп шукр қилишидан, – дебди подшоҳ ўйланиб туриб. – Кўп шукр қиладиган, доимо «Алҳамдулиллаҳ», деб юрадиган кишини Аллоҳ таолонинг Ўзи дуолари қабул бўладиган қилиб қўяр экан. Биз эса оз шукр қиламиз. Жуда оз шукр қиламиз. Жудаям оз.

* * *

Устозимиз билан бўлган ўша суҳбат ҳам, устоз айтиб берган ривоят ҳам эсимдан чиқиб кетган экан. Яқинда, Жума намози учун масжидга чиққанимда мен гувоҳи бўлган бир воқеа ўша суҳбат ва ўша ривоятни яна ёдимга солди.

Чап қўли йўқ бир йигит ёнимдан жой олди. Икки рақъат намоз ўқиди ва узоқ дуо қилди. Мен беихтиёр унинг дуоларига кулоқ солдим.

– Аллоҳим, Ўзингга шукр! – дуо қиларди бир қўлли йигит. – Берган кунингга шукр, берган ризқ-рўзингга шукр! Сен менга бериб турган неъматларингни айтиб адо қилолмайман. Сен менга берган энг улуғ неъмат – иймон неъматингга шукр! Мусулмон қилиб яратганингга шукр! Ақл берганингга, кўз, кулоқ, тил берганингга шукр! Ўз оёқларим билан масжидингга келиб турганим учун Сенга шукр! Ўз қўлим билан таҳорат қилиб, ибодат қилиб турганим учун Сенга шукр! Илоҳим, бу неъматларингни олиб қўйма! Охирги нафасимгача иймон неъматингни олиб қўйма! Сўнгги нафасимда ҳам чин ихлос билан «Лаа илааҳа илаллоҳу Муҳаммадур росулуллоҳ», дейишни насиб қил!

Бир кўлли йигитнинг «Ўз кўлим билан таҳорат қилиб, ибодат қилиб турганим учун Сенга шукр!» деган гаплари мени ҳайратга солди. Унинг қандай таҳорат қилишини тасаввур қилиб, ларзага тушдим. Замонавий қулайликларга эга таҳоратхоналарда бир нави, аммо обдасталарга сув олиб, таҳорат қилинадиган таҳоратхоналарда, қишлоқларда бир кўли йўқ одамнинг таҳорат қилиши машаққатнинг ўзи-ку? Қандай қилиб сув қуяди, қандай қилиб юз ювади? Қандай қилиб билакларини ювади-ю, қандай қилиб оёқларини ювади?

Ана шуларни ўйлайвериб, бошим шишиб кетди. Намоз пайтида ҳам фикру хаёлим бир кўлли йигитда бўлди. Унинг рукуъ ва саждаларини кўз кирим билан кузатдим. Намоз сўнгидаги дуодан сўнг ягона кўли кафтини юзига ихлос билан суртишини кузатиб, икки кўлимнинг кафтлари билан кўз ёшларимни артдим.

Жума намозидан сўнг бир кўлли йигитнинг чойхонага бурилганини кўриб, мен ҳам ўша ёққа юрдим.

Бир чойнак чой, икки бўлак пиширикни кўтариб бориб, унинг ёнидаги бўш ўринга ўтирдим. Чойни қайтариб, унга ҳам чой узатдим. Бирпасда танишиб ҳам олдик. Исми Абдурауф экан.

— Кечирасиз, менга сўраш нокулай, аммо...

— Афғонда бўлган, — деди Абдурауф гапимнинг давомини кутмай. — Машинамизни ракета билан уришган. Нақд осмонга чиқиб кетганмиз ўшанда. Чап кўлим елкамдан узилиб, учиб кетганини анча вақт кузатиб турганман, десам ишонасизми?

— Ишо-ишонаман, — дедим буни тасаввур қилар эканман, зўрға овозим чиқиб.

— Аллоҳга шукр, чап кўлимдан ажралган бўлсам ҳам, жоним омон қолди. Ваҳоланки, машинадаги йигирма бешта йигитнинг йигирма иккитаси ўша ернинг ўзида ҳалок бўлган эди.

– Дахшат! Аллоҳ сизни бир асраган экан-да?

– Ҳа, Аллоҳ таоло мени кўп марта сақлаган, алҳамдулиллаҳ!

– Ҳали ёнма-ён намоз ўқидик, мен дуоларингизни эшитдим, – дедим узрхоҳлик оҳангида. – «Ўз қўлим билан таҳорат қилиб, ибодат қилиб турганим учун Сенга шукр!» дедингиз. Шундан бери сизнинг қандай таҳорат қилишингизни тасаввур қилиб, бу аҳволда қандай қилиб «Ўз қўлим билан таҳорат қилиб турганим учун Сенга шукр!» дейиш мумкин, деб ўйлаяпман.

– Албатта шукр қиламан-да, – деди Абдурауф. – Ўзингиз айтинг, ўшанда чап қўлим эмас, ўнг қўлимдан ажралсам нима бўларди? Ҳамма ишни чап қўлим билан қилармидим? Ҳатто овқатни ҳам чап қўлим билан ермидим? Чап қўли билан шайтон овқат ейди-ку? Алҳамдулиллаҳ, ўнг қўлим билан овқат ейман, биродарларим билан ўнг қўлим билан кўришаман. Таҳоратни эса бир амаллайман. Иккала қўлидан ҳам айрилиб келган қуролдошларим қанча! Икки қўлсиз ҳам ибодатини қолдирмай юрган биродарларимиз бор. Булар ҳам майлига, икки қўли, икки оёғи соғ бўла туриб, бир марта масжидга оёқ босмаган одамлар қанча! Пешонаси саждага тегмай ўтаётганлар қанча! Икки қўли бутун бўла туриб, умрида таҳорат қилмаганлар қанча! Аллоҳга шукр, бизни ана ўшалар тоифасидан қилиб яратмади. Энди айтинг, мен шукр қилмай ким шукр қилсин?!

* * *

Устозимиз Аҳтамхон тўрам авлиё экан.

Яқинда сув ўтказаетган туфлимнинг ўрнига янги ботинка, ўғлимга иссиқроқ шим, қизимга рўмол ва қўлқоп олишим кераклиги қайд қилинган эслатмалар ёзилган қоғозни чўнтагимга солиб, ойлигимни олишга борсам, ойлигимнинг роппа-роса ўндан бир қисмини қўлимга

тутқазишди. Ҳайрон бўлиб, кассирнинг юзига боқсам, у ҳам ҳайрон бўлиб, елка қисди.

— Бу ойда сизнинг ҳикояларингиз кам босилгани учун сизга ойлик эмас, қалам ҳақи ёзишибди. Кўпроқ ёзсангиз, кўпроқ маош чиқиб қолар, узр, — деди у худди ўзи айбдордек.

Беихтиёр тилимдан шукрона сўзлари учди:

— Алҳамдулиллаҳ! Алҳамдулиллаҳ! Ўзингга шукр!

Озгина пулни маҳкам бағримга босдим.

— Қарздор қилиб қўйишмапти-ку. Шунисига ҳам шукр! Алҳамдулиллаҳ!

Уйга келар эканман, ўйларим тиниқлашди:

— Туфлимнинг тагига резина қоқтириб оламан. Янги ботинка шарт эмас. Аёлим уйдан кўчага чиқмайди, унинг рўмолини ўраб, қизим ўқишига бориб-келиб туради. Ўғлимга ўзимнинг шимимни кичрайтириб бериб, ўзим уйдан чиқмай ҳикоя ёзаман. Ана шунда кейинги ойда кўпроқ қалам ҳақи оламан. Балки, ойлигимни тўлиқ қилиб беришар. Ана шунда ўзимга шим, ортса, ботинкаям оларман.

Ақл берган, фикрлай олиш, тўғри хулоса чиқара олишга етадиган тафаккур неъматини берган Аллоҳимга шукр!

Алҳамдулиллаҳ! Алҳамдулиллаҳ!

МУНДАРИЖА

Рухий олам ҳикоялари	3
Муқаддима	5
Қўшиқ	9
Яна рўза борми	32
Ўғрининг сабоғи	51
Тақдир	64
Илмнинг ҳикмати	88
Дарс	94
Икки йўл – икки ўлим	101
Кетма, рамазон	110
Басир	119
Ғолиб	127
Қадр кечаси	131
Қари етим	139
Тўй	155
Пешона	164
Бурчакдаги уй	170
Ривоят	178
Дубль	191
Ёнғин	211
Жаласойга сиғмаган аёл	217
Офтоб чарақлаган кун	228
Табассум	237
Тарсаки	241
Триптих	248
Эгасини топган тош	259
Фолинг бошингни есин	271
Шукр	286

Каримберди
Тўрамурад
Каср
кечаси
Ҳикоялар

«HILOL-NASHR» нашриёти
Тошкент — 2015

Ношир: Исмоил Муҳаммад Содиқ

Муҳаррир: Барно Саидрахмон
Бадий муҳаррир: Абдулбост Қамбаров
Саҳифаловчи: Ҳабибуллоҳ Шукруллоҳ
Мукова дизайнери: Фирдавс Дўстматов
Мусахҳих: Ёрқинжон Ҳайдаров

Нашр лицензияси № AI 235, 13.02.2013 йил.

Босишга рухсат этилди 14.11.2015. Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$.
Times New Roman гарнитураси. Офсет босма. Босма табоғи 18,5.
Шартли босма табоғи 15,54. Адади 3.000 нусха.
Буюртма № 75. Баҳоси келишилган нархда.

«Hilol-Nashr» нашриёти босмахонаси
100185, Тошкент шаҳри, Сўғалли ота, 5
Тел. (99871) 2175999, факс (99871) 2175478
<http://hilolnashr.uz> e-mail: info@hilolnashr.uz

Бисмиллаҳир Роҳманир
Роҳийм.

Яхши ният билан
китобимни “Қадр кечаси”
деб номладим.

Қадр кечаси – Аллоҳ
суйган, мўъминлар интиқ
кутадиган бир кечадир.

Қадр кечаси – бедор
бўлиб, яхшиликлар
тиланадиган бир кечадир.

Китобдан ўрин олган
хикоялар Сизни
яхшиликка етаклашини,
калбингизга эзгулик
уруғларини экишини
тиладим.

Қадр кечаларидек азиз
бўлсин, дедим китобимни.
Қадр кечаларида ўқилсин,
дедим.

Хар кечангиз Қадр
кечаси бўлсин!

Дуо тилаб

Каримберди Тўрамурад